T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AMASYA MÜFTÜSÜ ABDURRAHMAN KAMİL EFENDİ

ORHAN ÖZGER

ÖĞR. NO: 1218205104

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET FATİH SOYSAL

EDİRNE 2023

Tezin Adı: Milli Mücadele Döneminde Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi

Hazırlayan: Orhan ÖZGER

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kırım'dan Amasya'ya göç eden bir ailenin çocuğu olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatını, ilim dünyasına hizmetlerini ve Millî Mücadele'ye katkılarını ortaya koymaktır. Dönemin ileri gelen alimlerinden fıkıh, hadis, tefsir ve usul-i fıkıh gibi çeşitli ilimler öğrenerek tahsilini tamamlayan Abdurrahman Kâmil Efendi, Amasya Müftülüğü göreviyle milleti irşat etmeyi millî ve dini bir vazife olarak benimsemiş ve oğullarını da aynı anlayışla yetiştirmiştir. Amasya'da vaizlik, müftülük yapmış ve yazdığı eserlerle şehir halkının eğitim seviyesinin yükselmesine kıymetli katkılarda bulunmuştur. Abdurrahman Kâmil Efendi, dini rolünün yanı sıra Millî Mücadele döneminde Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin on yedi üyesi arasında yer almıştır. Ayrıca, Millî Mücadele'nin ilk vaazını vererek tarihimizde hayati bir rol üstlenen ulemadan Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi, Millî Mücadele ruhunu halka aktararak Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiş ve düşmana karşı topyekûn bir direnişin başlatılmasında üstün bir gayret göstermiştir. Bu sayede hem Kurtuluş Savaşı'nın hem de Cumhuriyetin getirdiği yeniliklerin yanında yer alarak Millî Mücadele tarihimizde hayati bir rol üstlenen bir alim olarak yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Kâmil Yetkin, Amasya, Millî Mücadele, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal Atatürk

Name of Thesis: Abdurrahman Kâmil Efendi Mufti of Amasya during the National Struggle Period

Prepared by: Orhan ÖZGER

ABSTRACT

The purpose of this study is to uncover the life story of Abdurrahman Kâmil Efendi, the son of a family who migrated from Crimea to Amasya, and explore his contributions to the fields of science and the National Struggle. Abdurrahman Kâmil Efendi received a comprehensive education in subjects such as fiqh, hadith, tafsir, and usul-i fiqh from prominent scholars of his time. As the Mufti of Amasya, he considered it his national and religious duty to guide his people, and he instilled the same values in his sons. He bolstered the city's educational level through his preaching, his role as mufti, and his written works. In addition to his religious responsibilities, Abdurrahman Kâmil Efendi was one of the seventeen members of the Amasya Association for the Defence of National Rights during the National Struggle period. As the Amasya Mufti, he played a crucial role in history by delivering the first sermon of the National Struggle and supporting Mustafa Kemal Pasha in conveying the spirit of the movement to the people. He also made significant efforts to initiate a resistance movement against the enemy. By aligning himself with the National Struggle and the Republic's innovations, Abdurrahman Kâmil Efendi cemented his place as a scholar who played a crucial role in this period of Turkish history.

Key Words: Abdurrahman Kâmil Yetkin, Amasya, The National Struggle, Association for the Defence of National Rights, Mustafa Kemal Atatürk

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesinde etkili olan Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır. Antlaşma sonrası vatanın neredeyse bütün kaleleri zapt edilmiş, tersanelerine girilmiş, ordularının büyük bölümü dağıtılmış ve ülke topraklarının büyük bir kesimi İtilaf Devletleri tarafından bilfiil işgal edilmişti. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi İngiltere, aydınlar ise ABD mandası altına girmeyi kurtuluş reçetesi olarak görmüştür. Mustafa Kemal Paşa ise manda ve himaye fikrine karşı çıkmış, millet egemenliğine dayalı yeni ve tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak amacıyla Millî Mücadele hareketini başlatmıştır.

Millî Mücadele yıllarında vatanın işgal altından kurtarılması ve tam bağımsızlığın sağlanabilmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri etrafında örgütlenen halk ve din adamları önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmanın ana konusu olan, Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi de bu din adamlarındandır ve Millî Mücadele döneminde gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla ve yapmış olduğu konuşmalarla Amasya halkını ülke topraklarını düşman işgaline karşı savunmak için hizmet vermiştir.

Nitekim çalışma boyunca, Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasında ve Amasya halkının teşkilatlanması konusunda Abdurrahman Kâmil Efendi'nin etkisinin azımsanmayacak derecede önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada; Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Millî Mücadele'ye olan katkısının yanı sıra hem kendisinin hem de oğullarının İslami ilimlere yönelik medrese eğitimi aldıkları gibi dönemin modern mekteplerinde de eğitim aldıkları vurgulanmıştır. Yine çalışmada hem Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hem de oğullarının eserlerine de değinilmiştir. Buradan hareketle Abdurrahman Kâmil Efendi'nin başarılı ve yoğun eğitim hayatının onun Amasya'daki Millî Mücadele hareketine öncülük eden bir isim olmasında ne kadar etkili olduğunu da gözler önüne sermektedir. Halkı Millî Mücadele'ye çağıran konuşmalarında ve halkı başarılı bir şekilde teşkilatlandırmasında almış olduğu eğitimin etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Çalışma giriş bunu takip eden üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Osmanlı klasik eğitim sistemi kısaca anlatılmış ve Tanzimat'la birlikte gelen modern eğitim sistemine değinilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin de bu Osmanlı eğitim sisteminden geçerek etkin bir din adamı olduğu konusunun üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatı, ailesi, eğitimi ve mesleki eğitimiyle ilgili bilgi verilirken, ikinci bölümde Millî Mücadele döneminin aşamalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm, Millî Mücadele döneminde Amasya'nın önemine ve bu dönemdeki din adamlarının rolüne ayrılmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Millî Mücadele hareketine yapmış olduğu hizmetler, katkılar ve etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın Ekler bölümünde de Osmanlı arşivinden ve Millî Kütüphaneden alınan belgelere, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin el yazması eserlerinden şiir örneklerine ve Hüseyin Menç Bey'in arşivinden Abdurrahman Kâmil Efendi ile ilgili alınan fotoğraflara yer verilmiştir.

Çalışma ile ilgili kaynak tarama aşamasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Amasya Bâyezit Yazma Eserler Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'de yer alan ilgili eserler, makaleler ve tezler incelenmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Arşivi'ndeki bilgiler ve sonraki kuşaklara intikal eden kişisel not, mektup ve belgelerden de yararlanılmıştır.

Tez aşamasında bana katkılarından dolayı danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih SOYSAL'a, jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Mustafa ŞENTÜRK ve Sayın Doç. Dr. Fatih BAYRAM hocalarıma; kaynak toplama aşamasında Amasya'da desteklerini esirgemeyen Sayın Hüseyin MENÇ Bey'e, her daim yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme, bu süreçte zaman ayıramadığım sevgili eşim Didem ve biricik oğlum Çınar'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM
1. MİLLİ MÜCADELE HAZIRLIK DÖNEMİNE BAKIŞ **12**
1.1. İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) 17
1.2. Samsun ve Çevresinde Çatışmaların Çıkması (Mart 1918) 18
1.3. Samsun Raporu (20-22 Mayıs 1919) 21
1.4. Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919) 24
1.5. Amasya Tamimi (22 Haziran 1919) 29
1.6. Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) 40
1.7. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) 49
1. 8. Amasya Görüşmesi / Protokolü (20 - 22 Ekim 1919) 62
1.9. Heyeti-i Temsiliye'nin Kurulması ve Ankara'ya Gelmesi (27 Aralık 1919) 69
1.10. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Son Kez Toplanması (12 Ocak- 11 Nisan 1920) 72
1.11. Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî) Kararları (28 Ocak 1920) 75
İKİNCİ BÖLÜM
2. MİLLİ MÜCADELE HAZIRLIK DÖNEMİNDE AMASYA'NIN ÖNEMİ VE BU DÖNEMDEKİ DİN ADAMLARININ ROLÜ **78**
2.1. Amasya'nın Kısa Tarihçesi 78
2.2. Amasya'nın Millî Mücadeleye Hazırlanışı 82
2.3. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması 86
2.4. Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti 90
2.5. Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi 92
2.6. Millî Mücadele Dönemi'nde Amasya'nın Yerel Basını 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. ABDURRAHMAN KAMİL EFENDİ'NİN HAYATI, AİLESİ, ESERLERİ VE MİLLİ MÜCADELE'YE KATKISI 98
3.1. ŞECERESİ 98
3.2. Eğitim Hayatı 99
3.3. Siyasi ve Sosyal Yapının Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Eğitim Hayatına Etkisi 100
3.4. Abdurrahman Kâmil Efendi Dönemindeki Eğitim Sistemi 103
3.5. Aile Bireyleri 107
3.6. Meslek Hayatı 110
3.7. Oğulları 111
3.7.1. Mehmet Sabri Yetkin (ö. 1963) 112
3.7.1.1. Mehmet Sabri Yetkin'in Eserleri 113
3.7.2. Ahmet Emri Yetkin (ö. 1974) 118
3.7.2.1. Ahmet Emri Yetkin'in Eserleri 121
3.7.3. Mustafa Niyazi Yetkin (ö. 1959) 124
3.8. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Eserleri 125
3.9. Abdurrahman Kâmil Efendi Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar 139
3.10. Mustafa Kemal Atatürk ile Abdurrahman Kâmil Efendi'nin İlk Karşılaşması 140
3.11. Millî Mücadele'nin İlk Vaazı 143
3.12. Millî Mücadele Sonrası Mustafa Kemal Atatürk ve Abdurrahman Kâmil Efendi İlişkileri 145
KAYNAKÇA 152
EKLER 160

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.D. : Ana Bilim Dalı

a.g.e : Adı Geçen Eser

a.g.m : Adı Geçen Makale

a.g.t : Adı Geçen Tez

a.g.d : Adı Geçen Dergi

ASD : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev: : Çeviren

m. : Miladi

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

S. : Sayı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TESAV : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren padişahlar, sadrazamlar, komutanlar, alimler, tüccarlar ve birçok hayırsever tarafından önce bir vakıf kurulmuş ve daha sonra bu vakfa bağlı bir medrese inşa ettirilmiştir. XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından başlangıçta İznik'te olmak üzere fethedilen birçok yere medrese açılmıştır. Bu durum XV. yüzyılda Trakya ve Balkan topraklarında devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nden önceki Türk İslam toplumlarındaki duruma benzer şekilde, medreseler Osmanlı toplumunda temel eğitim sonrası eğitim – öğretimin en önemli kurumu olarak işlev görmüşlerdir.[1]

Osmanlı Devleti'nde medreselerin dışında farklı maksatlara yönelik eğitim veren çeşitli kurumların olduğu da görülmektedir. Bunlardan ilki yönetici ihtiyacını karşılamak amacıyla II. Murat döneminde açılan Enderun Mektebi'dir. Buraya ilk zamanlar devşirmeler alınırken zamanla Türk ve Müslüman ahaliden de dahil edilenler olmuştur. Enderun aynı zamanda saray eğitim kurumu olarak da bilinirdi. Ayrıca diğer eğitim kurumları arasında, küttap yetiştirmek üzere usta çırak münasebeti çerçevesinde bürolarda eğitim veren kalem eğitimi, kapıkulu askerlerinin yetiştirildiği ocak eğitimi, mesleki eğitimin verildiği lonca eğitimi, tasavvuf erbabının yetişmesine yönelik dergâh eğitimi ve nihayet ilim adamı yetiştiren medrese eğitimi yer alır.[2]

Medreselerde okutulan dersler üç ana kategori altında toplanmıştır. 1. Nakli İlimler: Kur'an, hadis, siyer, fıkıh, kelam, kıraat, tasavvuf vb. derslerin okutulduğu islami ilimlerdir. 2. Akli İlimler: Matematik, fizik, tıp, metafizik, astronomi, mantık vb. ilimlerin okutulduğu; aklı, düşünmeyi, deney ve gözlemi temel alan pozitif

[1] Mustafa Gündüz, *Türk Eğitim Tarihi,* İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 28.
[2] Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı"*, 150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992, s. 335-393.

bilimlerdir. 3.Alet İlimleri: hem akli hem de nakli ilimlerin öğrenilmesine yardımcı olan; yazma ve konuşma yeteneğini geliştiren hitabet, gramer ve belagat ilimleridir.

Orhan Gazi zamanında temeli İznik'te atılan Süleyman Paşa Medresesi mütevazı manada eğitimlerin verildiği ilk medresedir. XV. yüzyıl ortalarına gelindiğinde II. Mehmet (Fatih) döneminde Sahn-ı Seman Medreseleri üst düzey eğitim veren kurum haline gelmiştir. Bundan yaklaşık bir asır sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın açtırdığı Süleymaniye Medreseleri'nde verilen eğitim Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru gerek beşik ulemalığının uygulanması ve gerekse müsbet bilimlerden uzaklaşılması eğitim kalitesinin düşmesine neden olmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren medreselerden kurumsal olarak tamamen ayrı askeri okullar, mühendislik okulları, tıp okulları vb. okullar açıldı. Daha sonraları medreselerin doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiği alanlarda da okullar açıldı. Medreseler giderek önemsizleşti; medreselerin vakıf gelirleri merkezi yönetim tarafından kontrol edilmeye başlandı ve bir kısmı başka amaçlara yöneltildi; medrese binalarının şartları kötüye gitti ve çalışanların gelirleri nisbi olarak düştü; önemli devlet görevlileri yeni okulların mezunları arasından devşirilmeye başlandı.[3] Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda bir eğitim düzeninin gerekli olduğu ilk kez III. Selim ve daha sonra II. Mahmut dönemlerinde fark edilmiştir. Subay, yönetici, mühendis yetiştirecek teknik okullar geliştirilmiş, ancak öğrencilerin yabancı dil bilmemesi nedeniyle istenen seviyeye ulaşılamamıştır.[4] II. Mahmud devri Osmanlı Devleti'nde, genel bir eğitim politikasına sahip olmanın önemine vurgu yapılarak ve modern eğitim prensipleri kullanılarak medrese dışında bir eğitim sistemi kurulmaya başlanmıştı. II. Mahmut'tan sonra Sultan Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün durdurulması ve devletin varlığının sürdürülebilmesinin ancak Batı eğitim sisteminin benimsenmesi ve uygulanması yoluyla sağlanabileceğini düşünmüşlerdi.[5]

[3] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 40.
[4] Büşra Karataşer, *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme*, Tekirdağ 2017, s. 424.
[5] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, TTK Ankara 1996. s. 375.

Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumundaki kimlik ve kültürel yapının eğitim yoluyla değiştirilmesinin milat noktası olarak gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'ni diriltebilmek için tek çare olarak görülen batılılaşmanın kaçınılmaz gereği olan eğitim reformu, devletin istikbal tahayyülüne dair anlamlı izler taşır. Tanzimat döneminde batılılaşma faaliyetleri çerçevesinde açılan eğitim kurumlarının toplumda kültür çatışmasına ve eğitimde ikiliklerin yaşanmasına sebep olduğunu söylemek de mümkündür. 3 Kasım 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'nı ile başlayan bu dönemde modern okullaşmanın yalnız İstanbul için geçerli olmadığı, taşrada da yeni öğretim kurumlarının yaygınlaştırılması gerektiği ilkesi kabul edilmiştir. Kızların eğitimi, sıbyan mekteplerinin ıslahı, yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin benimsenmesi, rüştiyelerden sonra orta öğretimin ikinci kademesi olarak idadi ve sultanilerin açılması, Darülmuallimin'in ve Darülfünun'un faaliyete geçmesi bu dönemde kaydedilen gelişmelerdir. 1856 Islahat Fermanı ise eğitimde modernleşme süreci açısından bir kırılma noktasıdır. Islahat Fermanı'nın ilah edildiği tarihten 1869 tarihine kadar bir dizi kurumsal reform gerçekleştirilmiş, Maarif Nezareti kurulmuş ve bunun sonucunda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. [6]

Esasen Maarif Nezareti Islahat Fermanı'ndan sonra yürütülen ikili yapının birleştirilmesi neticesinde teşekkül etmiştir. Bu birimlerden biri; Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere okul açma serbestisi getirmesi üzerine Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinden oluşan Meclis-i Muhtelit-i Maarif iken, diğeri Meclis-i Maarif-i Umumiye'dir. Meclis-i Maarif-i Umumiye dini eğitime dair meseleler üzerinde yoğunlaşmış, Meclis-i Muhtelit-i Maarif ise Müslüman ve gayrimüslim okullardan sorumlu tutulmuştur. Bir taraftan merkezi yönetim anlayışının güçlendirilmesine diğer taraftan Osmanlı milleti oluşturmaya yönelik eğitim politikası takip edecek olan söz konusu teşkilatların 1857'de birleştirilmesiyle Maarif Nezareti kurulmuştur. Maarif Nezareti Osmanlı Devleti'nde eğitimden sorumlu ilk kuruluş olarak faaliyet göstermiştir.

Maarif Nezareti idari ve ilmi meseleler için müsteşarlıklara, dairelere sahip olmuş, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hem merkezdeki hem taşradaki

[6] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 72.

teşkilatlanmasıyla modern bir eğitim sistemini fiilen yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, modern bir eğitim teşkilatlanmasına ve farklı türlerdeki öğretim kurumlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sultan II. Mahmud dönemindeki 1838 memorandumu, Osmanlı eğitim sisteminde ilk, orta ve yükseköğretimden oluşan üç kademeli bir hiyerarşik yapı öngörmüş ise de bunun gerçekleşmesi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kalmıştır.[7]

Osmanlı eğitim sistemi için yasal ve kurumsal açıdan kapsayıcı bir çerçeve oluşturan Nizamname, ilköğretimi zorunlu hale getirmeyi ve yaygınlaştırmayı öngörmüştür. Bütün tebaanın mülki ve askeri okullara eşit şartlarda girmesini hükme bağlamıştır. Öğretim kurumlarını batı ölçüsüne göre kademelendirmiştir. Çağdaş esaslara uygun öğretim ilke ve yöntemleri koymuştur. Sınavların, diploma ve mezuniyet belgelerinin düzenlenmesi, kadın ve erkek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve onların mesleki yenilenmelerini sağlayıcı mali ve idari tedbirlere işaret etmiştir. Müslümanlar ve Hristiyanlar için ortak üniversite kurulmasını, meslek okullarının çoğaltılmasını, maarifin merkez teşkilatı yanında taşra teşkilatının örgütlenmesine de ağırlık verilmesini istemiştir. Halkın eğitim harcamalarına katkıda bulunmasını hükme bağlamış, son olarak kızların eğitimine önem vermesi, özel okulların açılmasını şartlara bağlaması gibi yönleriyle Osmanlı eğitim sistemini modern bir yaklaşımla ele alarak bu alanda neler yapılması gerektiğini tespit etmiştir."[8]

1869'da yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1870'li yılların buhranları sebebiyle tam manasıyla bir türlü hayata geçirilemedi. Devlet ekonomik olarak iflas etmiş, ayrılıkçı eylemler artmış ve denetimsizlikten yararlanan misyoner okulları devletin stratejik noktalarını ele geçirmişti. I. Meşrutiyet dönemi eğitiminin özellikleri konusunda öncelikle Kanun-i Esasi'de yer alan kısımlar incelendiğinde, eğitimle ilgili üç madde göze çarpmaktadır. Bu maddelerden ilk ikisi özel eğitimle ilgiliyken üçüncüsü ise ilköğretim zorunluluğuyla ilgiliydi.[9] Bu dönemde 93 Harbi çıkması eğitime gereken önemin verilmemesine sebebiyet vermiştir.

---

[7] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 73-74.
[8] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 75.
[9] Yahya Akyüz, *17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*, TTK, Ankara 2002, s. 195.

II. Abdülhamit'in devraldığı eğitim mirası gerek nitelik gerekse nicelik bakımından bir hayli problemle sahipti. Nitelik bakımından Tanzimat'ın eğitim reformu aşırı seküler içerik barındırıyor ve dini eğitim geri planda tutuluyordu. Bu nedenle sıbyan mektebi, medrese, tekke ve zaviye gibi geleneksel eğitim kurumları gün geçtikçe irtifa kaybediyor ve sürekli ellerindeki imkânlar kendilerinden bir bir alınıyordu. Nicelik bakımından ise toplumun kahir ekseriyeti geleneksel eğitim kurumlarına itibar ediyordu.[10]

II. Mahmud zamanından itibaren eğitim sahasında Avrupai tarzda eğitime öncelik verilmiştir. Medreselerin ellerinden vakıf gelirlerinin alınması uygulaması geleneksel eğitime en büyük darbeydi. Geleneksel eğitim yapıları kendi haline bırakılması yanında ellerindeki imkânların da alınması gün geçtikçe nüfuz kaybetmelerine sebep olmuştur. Memur atamalarında diğer okullardan mezun olanlar tercih edildiğinden medreseliler ve ulema giderek sistem dışına itilmiştir. II. Abdülhamit döneminde, geleneksel eğitim kurumlarının modernizasyonunda pek istekli olunmasa da bunun yanında medrese binalarının tamiri için bütçede artış söz konusudur. Ayrıca medrese ve ulemanın rolleri devlet eliyle yeniden tanımlanmış ve ilk kez devlet denetiminde bir dini yapı ve anlayış söz konusu olmuştur.

1874'te kapatılan, 1900'de yeniden eğitime başlayan Darülfünun'da Ulum-ı Aliyye-i Diniyye Şubesi'nin açılması, dinin artık devlet merkezli kontrolü anlamına gelmekteydi ve bu medrese ve ulema elindeki en güçlü koz haline gelmiştir. Böylece ulemanın toplumsal ve siyasal rolü yeniden tanımlanarak devletle ilişkisi tek taraflı belirlenmiştir. Bu siyaset daha sonra şekillenecek din-devlet ilişkilerinin zemini olmuştur.[11]

1908 inkılabına giden süreçte büyük bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen medreseliler, kaybetmekte oldukları itibar ve statülerini yeniden kazanabilmek amacıyla bir dizi faaliyete giriştiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir "ulema şubesi" kurarak medrese ve ilmiye çevresiyle iş birliği yaptı.

[10] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 90.
[11] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 99.

1909'da ise Medaris-i İlmiye Nizamnamesi hazırlandı. Bu doğrultuda medreselerin ders programlarına en az bir batı dili yanında fizik, kimya, astronomi, geometri, kozmografya, tarih, coğrafya gibi dersler eklendi. İstanbul'daki medreseler (Darü'l Hilafet-i Aliye Medreseleri) ile taşra medreseleri birbirinden ayrıldı. Bu süreçte medrese ıslahatının icrası ve düzeltilmesi için "Islah-ı İlmiye Encümeni" kuruldu. 1914'te Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından Sadarete sunulan Islah-ı Medaris Nizamnamesi'yle medrese ıslahında en önemli adımlar atıldı. 1917'de Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin marifetiyle üst düzey öğretim yapan Süleymaniye Medreseleri kuruldu. Bu dönemde geleneksel eğitim kurumları, tekke, zaviye ve tasavvuf eğitimleri varlığını sürdürmüş ve bu kurumlardaki eğitmenler ise; varlığını korumak, geliştirmek ve kendilerini göstermek için dergiler çıkarmaya, gazeteler yayımlamaya, daha görünür faaliyetler yapmaya başladılar.[12] Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kaleme aldığı dini, edebi, ilmi eserler de bu sürecin ürünü olarak kabul edilebilir.

II. Meşrutiyet dönemi medrese programlarına bakıldığında Tanzimat ve daha önceki dönemlerin medreselerinde apayrı bir eğitim kurumu olduğu görülecektir. I. Dünya Savaşı ve ardından İstiklal Harbi sırasında medrese ıslahatları sağlıklı sürdürülemedi. Ancak bir eğitim kurumundan istenilen sonuçların alınabilmesi için sabırla beklemek gerekiyordu. Bu yapılamayacak ve nihayetinde bin yıllık geçmişe sahip eğitim kurumları olan medreseler 3 Mart 1924'te kapatılacaktır.[13]

Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslâmi eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icâzetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dini hizmetler ve merkezi bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran, Müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubudur. İlmiye zümresi, hakimlik, noterlik ve mahalli noterlik işlerini yürüten kadılardan, tıp ve müneccimlik yani astronomi ve astroloji alanındaki uzmanlar ile ileri seviyedeki eğitim ve öğretim elemanlarından oluşuyordu. Ayrıca camilerde görev yapan imam, müezzin gibi din görevlileriyle, dini tasavvufi bir bakış açısıyla

[12] Mustafa Kara, "*Tekke Eğitimi ve Literatürü"*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6/8, İstanbul 2008, s. 107-138.
[13] Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme,* İz Yayınları, İstanbul 1997, s.79.

yorumlayarak farklı yorumları halkla birlikte yaşayan tarikat şeyhleri yanında Hz. Muhammed'in soyundan geldiği kabul edilen seyyid ve şerifler de ilmiye zümresine dahildi. Ulema, medrese mensubuydu. İlmiyenin hocası durumunda olan müderrislerden sonra bu zümrenin en önemli diğer iki unsuru da yasaları uygulayan kadılar ve yeni problemlere göre dini hükümleri yorumlayan müftülerdi. [14] Bu meslek umumiyetle geleneğini, yetki ve imtiyazlarını iyi koruyan bir anlayışa sahip olmakla ve bazı belirleyici aşamalardan geçmekle varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. XVI. yüzyıldan itibaren ilmiye, seyfiye ve kalemiye mesleklerinin ayrı ayrı formasyonlar gerektiren dallar haline gelmesiyle ilmiye mensupları eğitim ve yargı alanlarını bünyesine almışlardır. İlmiye sınıfı, zamanla güç ve etki alanlarını derece derece kaybetmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, hatta cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar geleneğini devam ettirebilmiştir.[15]

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ilmiye sınıfının menşeini teşkil eden medreselerin kaynaklarının elinden alındığı, gelişmesi veya yenilenmesi için ciddi teşebbüsün yapılmadığı veya yapılmaya gayret edilse dahi başarılı olunamadığından Avrupa usulü eğitim kurumlarının ağırlık kazandığı bir devir olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu her alanda olduğu gibi eğitimde de Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve Tanzimat'la birlikte batı tipi yarı seküler modern bir eğitim sisteminin kuruluşuna sahne olmuştur. Yani ulema ve medrese sınıfının yanında, laik bir eğitimin nüvesi olan ve yaklaşık bir yüzyıl sonra Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yaşadığı çağda da ciddi bir şekilde varlığını hissettiren, bürokratik yeni bir sınıf oluşturuluyordu. Fakat eğitimde planlanan bu modern geçişin bir bütün olarak gerçekleşebilmesi mümkün değildi. Zira modern eğitim ile beraber, medrese düzeyinde şekillenen klasik sistem de varlığını korumaya devam ediyordu. Bu geleneksel sistem, Evkaf Nezareti bünyesinde iken yeni açılan modern okullar, idari olarak 1857'de bakanlık statüsünde kurulan Maarif-i Umûmiye Nezareti kontrolündeydi. Böylece imparatorluğun sona erişine kadar ülkede varlığını sürdürecek olan iki ayrı eğitim düşüncesini ve dünya görüşünü temsil eden bir eğitim sisteminin temelleri atılmıştı. İşte Abdurrahman Kâmil Efendi, bir nevi eğitim

[14] Bahaeddin Yediyıldız, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, İstanbul 1999, s. 458 – 459.
[15] Mehmet İpşirli, *"İlmiye"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul 2000, s. 141-145.

sistemi karmaşasının yaşandığı böyle bir dönemde Amasya'da dünyaya gelmiş, öğrenim hayatının tamamını medrese sistemi içerisinde sürdürmüş ve o bünye içinde tamamlamıştır. Dolayısıyla Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ismi her ne kadar Millî Mücadele dönemi ve sonrasında öne çıkmış olsa da kendisinin geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin bir ürünü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.[16]

XVIII. ve XIX. yüzyıl aynı zamanda devletin toprak kaybettiği, ekonomik olarak gelirlerinin azaldığı, ağır siyasi sorunların yaşandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu dönemin en önemli siyasi sorunlarından biri de Osmanlı-Rus savaşlarıdır. Rusların Osmanlı topraklarına doğru yayılma çabası iki devlet arasında bir dizi mücadeleye neden olmuştur. Kırım'ın Rus istilasına uğramasıyla başlayan ve kaybedilen topraklardan Osmanlı topraklarına doğru gerçekleşen zorunlu göç hareketi bu dönemin önemli meselelerindendir. Bu göçlerin büyük bir bölümü Anadolu'ya olmuştur. 1772'de başlayan Kırım göçleri, bazen kitleler halinde bazen de münferit olarak gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı-Rus savaşları sırasında bu göçler büyük bir hız kazanmıştır.[17] İşte bu yıllarda Rus zulmünden kaçıp göç edenler arasında Türk İstiklal Harbi tarihinde önemli yeri olan ve müderris, müftü, vaiz gibi görevleri ile ilmiye sınıfı içerisinde yer alan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin dedeleri de bulunmaktadır. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin dedeleri, Kırım Bahçesaray'dan gelerek Çorum Mecitözü'nün Doğla Köyü'ne yerleşmişlerdir. Abdurrahman Kâmil Efendi, 1850 yılında Amasya'da doğduğuna göre aile muhtemelen bu tarihten uzun yıllar önce bölgeye gelmiş olmalıdır. Mecitözü Doğla Köyü'ne yerleşmeleri nedeniyle mahlasları Mecitözü'ne nispetle "Mecidi", lakapları Mecidizade'dir. Aynı zamanda dedesinin "Mustafa Mecidi" olarak bilinmesi de yine bu iddiayı doğrulamaktadır. [18] Kâmil Efendi'nin Mehmed Sabri Yetkin, Ahmed Emri Yetkin ve

[16] Mustafa Murat Batman*, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyete Uzanan Bir Âlim: Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2,* Kıbatek Matbaası, Ankara 21-23 Nisan 2017, s. 509-515.

[17] Abdullah Saydam, "*Kırım ve Kafkasya'dan yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti"* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 677-686.

[18] Songül Keçeci Kurt, "*Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)",* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı* 60 (2017): 475- 494.

Mustafa Niyazi Yetkin olmak üzere üç oğlu ve Fatma Zehra isimli de bir kızı vardır. Oğulları da kendisi gibi Amasya'nın son devrinde yetişmiş önemli âlimlerdendirler.[19]

Amasya şehrinde köklü bir geçmişe sahip olan Yetkin ailesi üyeleri, atalarının misyonunu devam ettirmiş ve çeşitli ilim dallarıyla ilgilenmiştir. Müderris olarak Amasya'da hem öğrenci yetiştirmiş hem de halkı dini ve ilmi konularda aydınlatmışlardır. Ayrıca resmi görevlerinin yanı sıra, Arap ve Fars edebiyatından tefsir, tasavvuf ve ahlak konularına kadar farklı eserler kaleme almışlardır.

Abdurrahman Kâmil Yetkin ve oğulları, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerini yaşayan ve Amasya'nın yakın tarihinde dini, ilmi, toplumsal ve siyasi açıdan önemli roller üstlenen bir aile olmuştur. Özellikle Abdurrahman Kâmil Yetkin'in Millî Mücadele'nin başlangıcında gösterdiği büyük cesaret ve fedakârlık, onu Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi mimarlarından biri haline getirmiş. Yine büyük oğlu Mehmet Sabri Yetkin, ilmi çalışmalarıyla öne çıkan ve yaklaşık yirmi yıl boyunca Amasya Müftülüğü görevini yürütmüştür. Ortanca oğlu Ahmet Emri Yetkin ise Amasya'da yetişmiş ve yaşamıştır, entelektüel ve şair bir kişi olarak ülkenin önde gelen ilmi ve fikri isimleriyle sürekli bir bağlantı halinde olan önemli bir şahsiyettir.[20]

Millî Mücadele dönemi, vatanın işgalcilerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığının korunması için tüm kesimlerin bir araya gelerek çaba sarf ettiği bir dönemdir. Ağalar, eşraf, şeyhler, askeri ve sivil yöneticiler, halkın her kesimi, mücadeleye kendi özellikleri ve imkanları dahilinde katkı sağladı. Din adamları da bu süreçte büyük bir rol üstlendi. Abdurrahman Kâmil Efendi gibi birçok din adamı, halkın önünde camilerde, kürsülerde, cemiyetlerde ve mitinglerde yer alarak, mücadelenin önemini anlattılar ve insanları bir araya getirmeye çalıştılar. Bazı din adamları ise silahlı mücadeleye katılarak cephelerde halkın yanında yer aldılar. Tüm

[19] Recep Orhan Özel, *"Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdizâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emri Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)",* Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/10 (2018): 39 -72, s. 54.
[20] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 42.

bireyler, kendi imkanları dahilinde mücadele ettiler ve bu dayanışma sayesinde ülkemiz bağımsızlığına kavuştu.[21]

Abdurrahman Kâmil Efendi ve onun gibi vatanını seven pek çok din adamı bir baskı ve zorunluluk olmaksızın kendi seçimleriyle Anadolu Hareketi yanında yer almışlardır. Türk milletinin istiklalinin tehlikeye girdiği Millî Mücadele'nin o ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle birçok din adamı "Hakikati halka izah ettiler… Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."[22] İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde "İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir" diyen Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizliler birleşmiştir. Bir diğer din adamı Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, 16 Mayıs 1919 tarihinde düzenlediği mitingde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, düşmanın bulunduğu yerde Cuma namazının kılınamayacağını ve kılınmasının caiz olmadığını belirterek düşmana karşı konulmasını istemiştir.[23] Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, Çal halkından 20 kişinin adının yazıldığı imzalı senette Mustafa Kemal Paşa'ya: "Efendim, yukarıda isimleri yazılı olanlar, cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu korumak için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa ifasına hazırız" demiştir.[24] İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi İzmir mitinginde "Kardeşlerim, ciğerlerinizde bir soluk nefes kaldıkça, damarlarınızda bir damla kan kaldıkça, anavatanımızı düşmanlara teslim etmeyeceğinize Kur'an'ı Kerim'e el basarak benimle birlikte yemin edin…" demiştir. [25] Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi halkın dini ve Millî duygularını coşturarak, onları gerek konuşmaları ve gerek fiili hareketleriyle Millî Mücadele'ye dahil eden çok sayıda vatansever din adamı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak bastığında, Anadolu'da kendisini ilk karşılayanlar arasında birçok din adamı da yer alıyordu.

---

[21] Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 13, Sayı 39, 1997, s.979.
[22] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1989, C.I-II, s.208.
[23] Tarhan Töker, *Kuva-i Milliye ve Millî Mücadelede Denizli*, Denizli 1983, s. 23.
[24] Ali Sarıkoyuncu, *"Atatürk, Din ve Din Adamları"*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s.266.
[25] Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamlarının Rolü,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s.22.

Mustafa Kemal Paşa, özellikle Millî Mücadele'nin başlangıç günlerinde, gittiği her yerde önce din adamlarıyla temas kurmuş ve zaman zaman dini konulara da değinmiştir. Mehmet Akif Ersoy, Millî Mücadele döneminde din adamlarından daha fazla dini heyecanı harekete geçiren hizmetler ifa edenler arasındaydı. Ayrıca, Celal Bayar, Millî Mücadele döneminde Batı Anadolu halkını bilinçlendirmek amacıyla yaptığı çalışmalarda, "Galip Hoca" adını kullanmıştır. [26]

Mustafa Kemal Paşa, halk desteği arayışında Amasya'yı ziyaret ettiğinde, Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi ve Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi tarafından karşılanmıştır. O zamanlar Sultan Bayezid Camii'nde vaazlar veren Abdurrahman Kâmil Efendi, 13 Haziran 1919 tarihindeki Cuma hutbesinde halka Millî Mücadele'nin önemini vurgulamıştır. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 14 Haziran 1919 tarihinde kurulmasıyla birlikte, 17 kişilik isim listesinin başında Müftü Tevfik Efendi, ikinci sırada ise Abdurrahman Kâmil Efendi yer almıştır.[27]

[26] Ali Sarıkoyuncu, a.g.m., s. 993.
[27] Avni Erdemir, "Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi'nin Şairliği ve Türkçe Şiirleri", Amasya İlahiyat Dergisi, Sayı 12, s.159-160.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLİ MÜCADELE HAZIRLIK DÖNEMİNE BAKIŞ

Başlangıçta uzun savaş dönemine son veren bir ateşkes gibi görülüp, iyimserlikle değerlendirilen Mondros Mütarekesi, Osmanlı topraklarının yer yer İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesiyle beraber asıl yüzünü göstermeye başlamıştır. İtilaf Devletleri, Mütareke maddeleri yürürlüğe girdiği andan itibaren savaş boyunca kendilerini uğraştıran ve güç duruma sokan Osmanlı Devleti'ni cezalandırmanın yolarını aramışlardır.[28] I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli anlaşmalar daha sonra yapılacak işgallerin şablonu oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya, Romanya ve Makedonya cephelerinde yedek subay olarak görev yapan; 4 Aralık 1918'de İstanbul'da terhis olan Cevat Bey (Dursunoğlu), o dönemde memleketin içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Mondros Mütarekesi'nden sonra savaş dönemi hükümeti çekilmiş; yerine bir geçiş kabinesi olarak İzzet Paşa Hükümeti gelmişti. Kısa bir süre sonra Türk milletinin bağımsız yaşayabileceğine güveni kalmayan bu kabine yerini birtakım kişilere bırakmıştı. On yılı aşkın bir süreden beri memlekette bir siyasi birlik yaratmaya çalışan İttihat ve Terakki Partisi dağılmış, Meclis-i Mebusan iş göremez bir hale gelmişti. Ağır savaş yıllarının bütün yükünü omuzlarında taşımış olan Anadolu'dan gelen haberlerde de halkın derin bir yoksulluk içinde olduğunu ve özellikle düşman elinden yeni kurtulmuş yerlerde köylünün büyük sıkıntılar çektiği bildiriliyordu. Dağ, taş asker kaçakları ve eşkıyalarla dolmuştu. Acele ve plansız bir terhisle ordunun büyük bir bölümü memleket için dağılıvermişti. Hülasa, memleketin iç ve dış güvenini sağlayacak hiçbir teşkilat kalmamıştı. Memleket bu halde iken Bab-ı Ali'de ortaya çıkan muhalefet basını da halkı yanlış yönlendiriyor ve bu

[28] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C. 1, TTK Yayınları,* İstanbul 1991, s. 32.

gazeteler dünya karşısında Türk milletini harp suçlusu durumuna düşürmek için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı…"[29]

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, Suriye'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevinde bulunan Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir. Ayrıca boğazlarda demirleyen İtilaf donanmasını gören Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas Bey'e, "Geldikleri gibi giderler" sözünü söylemiş, arkadaşı Rafet Ferit'e "Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresini bulmalıyım" demiştir.[30]

Mustafa Kemal Paşa; Samsun'a çıkmadan önce yaklaşık 6 ay İstanbul Şişli'de bir ev (bu ev Şişli'deki Halâskar Gazi Cadde'sindeki meşhur evdir. Günümüzde Atatürk Müzesi olarak kullanılmaktadır) kiralayarak zaman zaman bu evde Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve İsmet Bey ile yaptığı toplantılarda vatanın kurtuluşu ile ilgili çareler aramıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da kaldığı 6 aylık kısa süre zarfında ülkenin içinde bulunduğu durumu Ali Fethi Okyar ile birlikte çıkardığı Minber Gazetesi'nde halka duyurmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geldiği tarih olan 13 Kasım 1918 ile Samsun'a çıktığı 16 Mayıs 1919 tarihleri arasındaki dönemde yaptığı çalışmaların pek bilinmemesinden dolayı bu zaman aralığına "Karanlık Dönem" adı verilmiştir.[31] Mustafa Kemal Paşa o günlerin genel manzarasını şöyle tasvir etmiştir: "Muhasım devletler, Osmanlı devlet ve memleketlerine maddeten ve manen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde… Ordu ismi ve cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabitler Harbi Umumi'nin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle

[29] Tolga Başak, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 18-19.
[30] Cevat Abbas Gürer, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939, s. 165.
[31] Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 227.

bezgin, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket, uçurumunun kenarında dimağları kurtuluş çaresi aramakla meşgul…"[32]

İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşması hükümlerine uymaya lüzum görmemişlerdi. Birer bahane ile gemileri ve askerleri İstanbul' a girmişti. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep önce İngilizler daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Antalya ve Konya'da İtalyan askerleri; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyordu. Her yönde yabancı zabitler, memurlar ve özel kişiler çalışıyordu.[33]

Bu işgalci güçlerin bulunduğu mıntıka ve sayıları şöyleydi:

İngiliz Kuvvetleri

İstanbul mıntıkasında	30000
Çanakkale mıntıkasında	3000
Anadolu Demiryolları güzergahında	5500
Musul petrol mıntıkasında	3.000
Toplam	41500

Fransız Kuvvetleri

İstanbul ve Beyoğlu Mıntıkasında	24000
Çanakkale Mıntıkasında	4000

[32] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* C. 1, MEB. Yayınları, İstanbul 1991, s. 7.
[33] Adil Yılmazoğlu, *Tarih Adam Atatürk*, C.1, Milliyetçi Yayınlar, İstanbul 1969, s. 203.

Rumeli'nde	1000
Adana, Urfa, Maraş, Antep'te	20000
Toplam	49000

İtalyan Kuvvetleri

İstanbul mıntıkasında	3900
Isparta, Muğla, Söke mıntıkasında	12000
Konya, Afyon, Akşehir'de	1500
Toplam	17400

Bu işgal güçlerinin toplamı 107000 kişi idi. İzmir'in işgalinden sonra ise bu adede 300000 kişilik bir Yunan kuvveti de eklenmiştir.[34]

Osmanlı Devleti'nin bütünüyle tükendiği bir dönemde, halka kurtuluş için önerilen üç yolu yine Mustafa Kemal şöyle özetlemiştir:

1- İngiltere'nin himayesini istemek.
2- Amerika'nın mandasını istemek.
3- Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü sağlamak mümkün olmadığına göre bölgesel kurtuluş yolları aramak.[35]

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda aktarılan kurtuluşu sağlamak için ileri sürülen fikirlerin hiçbirini isabetli bulmamıştır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti artık tamamen tükenmiş ve memleket tamamen parçalanmıştır. Padişah, halife, hükümet

[34] E. Behnan Şapolyo, Kemal *Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Ankara 1944, s.219-220.
[35] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 8.

bunlar artık anlamsız, boş sözlerden ibarettir. Ortada sadece Türk'ün barındığı öz yurdu Anadolu kalmıştır. Bu durum karşısında O şu karara varmıştı.[36] "Millî egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!"[37]

İşte Mustafa Kemal Paşa bu kararını hayat geçirmek için İstanbul'dan ayrılıp milletin içine girmek ve orada çalışmak üzere Anadolu'ya gitmeye karar vermiştir. Zaten hükümet O'nun başkentte bulunmasından kuşkulanmış, bir biçimde buradan uzaklaştırmak istemiştir. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve inancını uygulamasına imkân verecek fırsat ortaya çıkmıştır.[38] Buna göre, söz konusu dönemde Samsun ve çevresinde bazı asayişsizlik olayları meydana gelmişti. Silahlı Rum Pontus çeteleri Türklere saldırıp köyleri yağmalamaktaydılar. Bu şekilde İtilaf Devletleri'nin müdahalesini sağlayıp Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine uygun olarak bölgenin işgaline yol açmak istemekteydiler. Fakat İtilaf Devletleri temsilcileri gerçeği gizleyerek bölgedeki asayişsizliğin nedeni olarak Türkleri göstermekteydiler.[39] Samsun'da görevli İngiliz askeri yetkilisi bölgedeki durumu açıklayan bir rapor göndermişti. Yüksek Mütareke Komisyonu bu raporu Damat Ferit Paşa'ya ileterek hükümetin Rum köylerini Türklerin tecavüzünden korumak, kanun ve düzeni sağlamak için derhal önlem alınması isteğinde bulunmuştu. İngilizler Karadeniz bölgesinde asayiş ve sükûn sağlanmadığı takdirde buraları işgale mecbur kalacaklarını hükümete bir nota ile bildirmişlerdi.[40]

İtilaf Devletleri'nin notası üzerine hükümet, Birinci Dünya Savaşı'na ve savaş sırasında Türk ordusunun Almanların denetimine verilmesine karşı çıkmış olan ordu mensupları üzerinde büyük bir saygınlığı bulunan, Çanakkale Savaşları'nın kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı söz konusu şikayetleri dindirebilecek en uygun isim olarak görüyordu.[41] Mustafa Kemal Paşa ismini öneren ise Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey'di. Sadrazam Damat Ferit Paşa hızlı bir şekilde karar

[36] Mustafa Balcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi C. 1*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 163.
[37] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 9.
[38] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 163
[39] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele,* C.1, İstanbul 1992, s. 242.
[40] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977, s. 226.
[41] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919 – 1921),* Ankara 1959, s. 12.

veremedi; çünkü o Mustafa Kemal'den biraz kuşkulanmaktaydı. Fakat bu görev Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için iyi bir fırsat olabilirdi.[42]

1.1. İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919)

Akdeniz'in bu güzel şehri İzmir, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılışından bir gün önce Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in tarihinde kara bir leke olarak kalacaktır. Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarıyla birlikte, Şam'daki ordu emrinde kurmaylık stajı görmek amacıyla 1905 yılının şubat ayında geminin Şam'a giderken İzmir'e uğraması sonucu ilk kez bu şehre gelmiştir. Hatta dışarıda bir yemek yemek bile istediler. Ne var ki gemiyi kaçırmaktan korkuyorlardı. Kısa süren bir gezintiden sonra gemiye döndüler. Mustafa Kemal, İzmir'e bu ilk ziyaretini bir türlü unutamamıştır. Çok sevdiği memleketine, Selanik'e benzediği için İzmir'i çok sevmiştir.[43]

Wilson İlkeleriyle self determinasyon uygulamasının savunulması, Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararının çıkması yanında Yunanistan'ın bölgede Rum nüfusun çoğunlukta olup Türklerin İzmir'de Rumları katlettiğini ayrıca bölgenin eski Yunan medeniyetinin devamı olduğunu ileri sürmesi gibi gerekçelerle İzmir Yunanlılar tarafından ilhak amaçlı işgal edilmiştir.

İşgal sırasında İzmir'de Kambur İzzet Paşa Vali, Ali Nadir Paşa kumandan olarak bulunmaktaydı. İşgal daha önceleri haber alınmıştı. İzmir'deki İhtiyat Zabitleri Cemiyeti (Yedek Subaylar Cemiyeti) adına, Başkan Tahir Bey, Ali Nadir Paşa'ya başvurmuş, kolordu depolarındaki silahların halka dağıtılmasını istemişti. Fakat Ali Paşa bu kararı kabul etmediği gibi böyle bir işgale inanmadığını da bildirmiştir. Yunan Başvekili Venizelos, gece gündüz uğraştıktan sonra, İzmir'e üç tümen asker çıkarma izni aldı. 15 Mayıs 1919 günü İngilizlerin Akdeniz Filosu Kumandanı General Galthorpe, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini resmen açıkladı. Amiral, notasında: "İzmir şehrinin, müstahkem ve askeri

[42] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 164.
[43] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 215.

mevkilerinin, müttefikler adına, Yunan askeri kuvvetleri tarafından işgal edileceğini sizlere beyan etmekle onur duyarım" demiştir.[44]

Bunun üzerine, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası yapılan işgallerin İtilaf Devletleri geçici olarak nitelemiş olsalar da- İzmir halkı geçici olmadığını anlamıştır. Halk arasında Kuva-i Millîye ruhu ortaya çıkmış ve halk direniş çareleri aramaya başlamıştır. Hukuk-i Beşer Gazetesi yazarı Hasan Tahsin (Osman Recep Nevres) düşmana ilk kurşunu atmıştır. İşgal esnasında "Yaşasın Venizelos" demediği için Albay Süleyman Bey şehit edilmiştir. Bölgede işgallere karşı direniş mitingleri başlatılmıştır. Sadece İzmir'de değil aynı zamanda 19 Mayıs 1919'da İstanbul Fatih'te, 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te iki büyük miting düzenlenmiştir. Mitinglerde Halide Edip, Nakiye Hanım, Selim Sırrı (Tarcan), Sait Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) gibi vatanseverler Millî duyguları coşturan konuşmalar yapmışlardır.[45]

İzmir'in işgalinin dış politikada da önemli yansımaları olmuştur. Bölgeye Amiral Bristol başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Heyet raporunda bölgede Türklerin İzmir'de çoğunlukta olduğunu, Türklerin Rumları katlettiği haberinin asılsız olduğunu, tam tersine Rumların Türkleri katlettiğini belirtmiştir. Böylece Amiral Bristol Raporu Türklerin haklılığını ortaya koyan ilk uluslararası belge olmuştur. Bu sıralarda 1919 yılında Milne Hattı (Raporu) adıyla İtilaf Devletleri tarafından Türkler ve Yunanlılar arasında savunma hattı oluşturulmuştur.[46]

1.2. Samsun ve Çevresinde Çatışmaların Çıkması (Mart 1918)

İtilaf Devletleri, Karadeniz bölgesindeki azınlıkları Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini hayata geçirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmış ve bölgede çatışmaların sebep olmuştur. İtilaf Devletleri Doğu Karadeniz kıyısında bir Pontus Rum Devleti kurmak isteyen Rum çetelerini harekete geçirmişlerdir. Bu amaçlar doğrultusunda Rum çeteleri Trabzon'dan Samsun'a kadar uzanan bölgedeki Türk köylerine saldırılar başlatmışlardı. Ayrıca Alman ve Avustralyalı askerlerin

[44] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 216.
[45] Milli Eğitim Basımevi, *Atatürk,* İstanbul 1970, s. 60.
[46] Tevfik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 14.

ülkelerine dönmek amacıyla bu bölgelerde toplanmaları, kıyı şeridindeki güvenliğin sağlanmasını zorlaştırmıştır. İngilizler de Karadeniz'de güvenliğin sağlanmadığı takdirde bu bölgeleri işgal edeceklerini hükümete bir nota ile bildirmişlerdi.[47] Damat Ferit Paşa Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından belirtilen asayişsiz ortamı düzeltmek için bölgeye askeri ve sivil yetkilerle donatılmış bir müfettişin gönderilmesine karar vermiştir. Daha önce bahsedildiği üzere Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey müfettişlik için Mustafa Kemal Paşa'yı önermesi, Damat Ferit Paşa'nın da bunu kabul etmesi üzerine Harbiye Nazırı Şakir Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı çağırarak Sadrazamın düşüncesini ve teklifini açıkladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisine teklif edilen 9. Ordu Müfettişliği görevini kabul etti. Padişah Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'nın atanması ile ilgili kararnameyi 30 Nisan 1919 tarihinde onaylamış ve Padişah buyruğunun yürütülmesi göreviyle de Harbiye Bakanlığı sorumlu tutulmuştur. Ayrıca Kazım Karabekir de Tekirdağ'daki 14. Kolordu Komutanlığı'ndan Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa da Anadolu'ya geçmiştir.[48] Mustafa Kemal Paşa askeri ve sivil makamlara emretme yetkisiyle 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru ile Samsun'a gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışında İzmir'in işgal edilmesi etkili olmamıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliği 'ne atanmıştır. İzmir in işgalinin Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından bir gün önce olması tesadüf olmuştur. Fakat İzmir'in işgali, ilhak amaçlı olduğundan Türk milletinin gerçeği görmesinde ve direnişe geçmesinde olumlu bir etki yaratmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın da halk tarafından anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın resmi görev alanları arasında Vilayeti Sitte, Samsun, Kastamonu, Ankara, Trabzon ve Erzincan yer almaktaydı.[49]

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği görevi yalnız askeri olmayıp müfettişliğin kapsadığı bölge içinde aynı zamanda idaridir.

---

[47] Selahattin Tansel, a.g.e., s. 226.
[48] Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 51.
[49] Milli Eğitim Basımevi, *Atatürk*, İstanbul 1970, s. 61.

1. İşbu ortak görev şunlardır:

a) Bölgede iç asayişin iadesi ve istikrarın sağlanması, bu asayişsizliğin çıkış sebeplerinin tespiti.

b) Bölgede öteden beridir dağınık bir durumda oluşundan söz edilen silah ve cephanenin biran evvel toplatılarak uygun depolara konulması ve koruma altına alınması.

c) Çeşitli yerlerde birtakım şuralar olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve resmi olmayan bir şekilde ordunun bunları koruduğu iddia olunuyor. Bahsedilen türde şuralar olup da asker topluyor ve ordu ile ilişkide bulunuyorlar ise kesinlikle önlenmesi ve bu gibi kurulmuş şuraların ortadan kaldırılması.

2. Bunun için:

a) İki tümenli olan Üçüncü Kolordu ve dört tümenli Onbeşinci Kolordu müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişlik, cari ve personel işleri, genel kuvvet ve diğer hususlarda Harbiye Nezareti ile muhaberede bulunacaklardır. Tümen ve bölge komutanlığı veya özel bir görevle atanacak subayların atama veya değiştirilmeleri müfettişliğin isteği ve uygun bulmasıyla olacaktır. Ayrıca diğer hususlarda ihtiyaç ve menfaat gördüğünde müfettişliğin verdiği talimatı kolordu komutanları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık durumu çok önemlidir. Bu konudaki inceleme ve icraatın halka da yayılması gerekir.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını kapsadığından müfettişliğin yukarıda sayılan görevlerini görmek için vereceği talimatları bu vilayetlerle mutasarrıflar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3. Müfettişlik hududuna bitişik vilayetler ve Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile kolordu kumandanları da müfettişliğin görevleri sırasında doğrudan yapacağı başvuruları dikkate alacaklardır.

4. Müfettişliğin askeri konulara ait yetkili makamı Harbiye Nezareti olmakla birlikte diğer hususlar için yüksek makamlarla haberleşebilecek, bu haberleşmeden Harbiye Nezareti'ne de bilgi verilecektir.[50]

Mustafa Kemal Paşa, bu geniş yetkilerin kendisine veriliş gerekçesini Büyük Nutku'nda şöyle anlatmıştır. "Bu geniş yetkiyi, beni, İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin verdiklerine şaşırabilirsiniz. Hemen söyleyeyim ki bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe, Samsun ve çevresindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmekti. Ben bu işin yerine getirilmesinin bir makam ve selahiyet sahibi olmaya bağlı olduğunu söyledim. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O günlerde Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir ölçüde sezinleyen kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili yönergeyi de ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda mührünü basmıştı."[51]

Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amaçları arasında şunlar yer alıyordu: Ulusal bilinci uyandırmak, ulusal birliği sağlamak, ulusal bir ordu kurmak, ulusal bağımsızlığı başlatmak ve ulusal egemenliği gerçekleştirmektir.

1.3. Samsun Raporu (20-22 Mayıs 1919)

Mustafa Kemal Paşa atama kararnamesinin onaylanmasından on beş gün sonra on yedi kişilik çalışma grubuyla 16 Mayıs 1919'da emrine verilen Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan hareket etti ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştı. Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da ilk karşılayanlar din adamlarıydı. O günkü olaylara tanık olanların ifadeleri bunu doğrulamaktadır. "Hasta olan mutasarrıf evinden çıkmadığı için Dokuzuncu Ordu Müfettişini karşılamaya gelememiştir. Belediye reisi yok, vekalet eden zat da Çarşamba'da arazisinin bulunduğu köydedir. Belediye

[50] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 165.
[51] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 9.

meclisinden bir zat, Hacı Molla, Mustafa Kemal Paşa'ya şehir namına hoş geldiniz diyor."[52]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında karşılaştığı durumu Nutuk'un hemen başında şu sözleriyle ifade eder:

"Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harb-i Umumi'de mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şerâiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumi'ye sevk edenler kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firâr etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, müstereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Pâdişâhın irâdesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordunun elinden silahı ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıtaat-ı askeriyesi, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zâbit ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, mebde-i kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmir'e ihraç ediliyor." [53]

Mustafa Kemal Paşa görevli olarak geldiği Samsun'da durumu kısaca gözden geçirdikten sonra hemen harekete geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetlerini iki kısımda mütalaa edebiliriz;

A) Memuriyet sebebi olan asayiş ile ilgili çalışmalar.
B) Yöredeki temaslardan edindiği intibahlar ve bunlara dayanan teklifler.

---

[52] Enver Behnam Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,* İstanbul 1959, s. 312.
[53] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 1.

Öncelikle asayiş meselesini ele alan Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve çevresinde asıl huzursuzluk kaynağının Rum çeteleri olduğunu görüp buraya daha önce Dahiliye Müsteşarlığı yapmış olan Hamit Bey'in mutasarrıf olarak atanmasını merkezden istemiş, geçici olarak da III. Kolordu Komutanı Kurmay Yarbay Refet Bele'yi vazifelendirmiştir.[54] Hemen ordu ile temas kurmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, 15. ve 20. Kolordu Komutanlarına millet ve memlekete borçlu olduğu son vicdani vazifeyi birlikte yapma kararını bildirmiştir.[55] Halkın gerçek durumunu bilmediğini, hükümetine güvenmediğini gören Mustafa Kemal Paşa, bölgede kimseyi muhatap kabul etmeyen İngilizlere karşı hükümetin varlığını göstermeyi hedeflemekteydi. İstanbul'da padişahın şikâyet ettiği emrivakilerle işgali genişletme, mevcut hükümeti yok sayma çabalarının Samsun'da da devam ettirilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı tedbir almaya, hükümeti de tepki göstermek için uyarmaya sevk etmiştir.[56]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'daki İngiliz subayları ile 20 Mayıs 1919 tarihinden başlayarak yaptığı görüşmelerde, merkezi hükümetle aynı düşüncede olduğu izlenimini vermenin yanı sıra, İngilizlerin – o sırada pek çok Türk tarafından da kabul ve ifade edilen – Osmanlı Hükümeti'nin kendi kendini idare edemeyeceği, bir süre yabancı himayesine muhtaç olduğu fikirlerine rağmen, "Türklüğün yabancı idaresine tahammülünün olmadığını", ancak "İngilizler gibi en medeni ırklardan müşavir teşkilatçı olarak uzman ve tanınmış kişilerin hoşnutlukla karşılanacağının ve Yunanlıların Osmanlı topraklarının hiçbir parçasını idareye hakları olamayacağının anlaşıldığını" bildirmiştir.[57]

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldikten sonra yaptığı araştırmalar ve incelemeler sonucu İstanbul'a tarihe Samsun Raporu olarak geçen uzun bir rapor göndermiştir. Bu raporunda kısaca, bölgedeki çatışmanın sorumlusunun İtilaf subayları ve Rumlar olduğunu, Türklerin bağımsızlığından taviz vermeyeceğini, milletin tek vücut olarak hakimiyet-i Millîye esasını ve Türk

[54] Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Ankara 2012, s. 175.
[55] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 10.
[56] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, II/4, Ankara 1953, vesika no. 69.

duygusunu hedef kabul ederek mevcut hükümete bütün ruh ve vücudu ile bağlı bulunduğunu, İzmir'in işgalinin haksız olduğunu ve bu işgalin kalkması gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa aslında bu rapor ile Millî Mücadeleyi fiilen başlatmıştır. [58]

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî hakimiyet esasını destekleyen tavırlarla dolu yazısı İstanbul'da rahatsızlık yaratmıştı; çünkü yabancılara karşı söylenmiş olsa da neticede şahsi hakimiyet esasına dayalı bir devletin üst makamlarına hitap ediyordu. Bununla birlikte raporların İstanbul'da hükümet toplantılarında okunarak istifade edildiği bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa bölgedeki Müslümanları da asayişi bozucu faaliyetlerden kaçınmaları için uyarmıştı. Müslümanların çıkaracağı hadiselerin memlekette yabancı işgalini genişleteceği için yine Müslümanların rahatsız olacağını belirterek onları kontrol altına alan Mustafa Kemal Paşa, tahriklerine karşı sert cevaplar alacaklarını Rumlara hissettirmenin yanı sıra İngiliz ve Fransız subaylara da azınlıkların iddialarının haksızlığını delilleri ile göstermeye gayret etmiştir.[59] Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs 1919'da kaplıca tedavisi bahanesiyle karargahını geçici olarak Samsun'un Havza ilçesine taşımıştır. Bunda iç bölgelerden gelen şikayetleri yakından incelemek istemesi kadar İngiliz birliklerinin bulunduğu Samsun'da güvenlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, artık bölgedeki asker ve sivil yöneticilerle haberleşme ve ilişkilerini, ülkenin parçalanıp paylaşılmasına karşı ulusal bir direniş oluşturma yönünde geliştirmeye çalışmıştır.

1.4. Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919)

İlk adımın atıldığı Samsun'un o günlerde çok güvenli olmaması sebebiyle 25 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları kurtuluş mücadelesini somutlaştırmak için Havza'ya geldiler. Burada 28 Mayıs 1919'da yayımlanan Havza Genelgesi, 19 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının Samsun Tütün İskelesi'nde başlattıkları "Millî Mücadele" ruhunun ete kemiğe bürünmüş

---

[57] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 176.
[58] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 218.
[59] Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul 1993, s. 54-55.

halidir. Samsun'da kalmayı stratejik olarak tehlikeli bulan Mustafa Kemal Paşa, millet ve orduyu bilinçlendirmek için 25 Mayıs 1919 tarihinde daha güvenli olan Samsun'un ilçesi Havza'ya gitmek için yola çıkmıştır. Otomobillerin eski olması nedeniyle bu yolculuk esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın bindiği otomobil sık sık arıza yapar. En son ve en önemli arıza Havza'ya yakın bir mahallede gerçekleşir ve araç tamamen durur. O vakitte orada kalmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa maiyetindekilerle birlikte yürüyerek ilerlemeye başlamıştır. Bir müddet sonra araç onarılınca heyette yer alan herkes araçtaki yerini aldı ve yollarına devam ettiler.[60]

Mustafa Kemal Paşa ve 9. Ordu Müfettişliği erkanını Havza'da askeri bir birlik ile kasabanın ileri gelenleri, Ali Baba Oteli önünde sıcak ve samimi bir ortamda karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa, Ali Baba Oteli'nde Belediye Reisi Cebecizade İbrahim Bey ile görüşmelerde bulundu. 30 Mayıs Cuma günü Büyük Cami'de mevlit okutulması istedi. Mevlit sonrasında da İzmir, Manisa ve Aydın'a düşmanın girişine karşı Millî tepkilerin gösterilmesi amacıyla halkın Belediye Dairesi önünde miting için toplanmaları gereğine işaret etti. Belediye Reisi ve Havza'nın ileri gelenleri mitingde halkı nutuklarıyla etkileyecek kişinin meşhur hatiplerden Direm Köyü Camii İmamı Hoca Sıtkı Efendi olacağı fikrinde birleştiler ve Sıtkı Hoca'ya bu haberin verilmesi için de Hasan Bayram Bey'i görevlendirdiler.[61]

Mustafa Kemal Paşa, ilçeye gelişinin 2. günü olan 26 Mayıs 1919 tarihinde kendisini ziyarete gelen heyete şu tarihi sözleri söylemiştir: "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, kurtulacağız, bizi öldürmek değil, canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir azim bizi kurtarabilir."[62]

Vatanperver Havza halkı Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının faaliyetlerini önemsemiş ve Millî Mücadele'ye destek vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Havza'da orduların terhisini önlemek, milis kuvvetlerin kurulmasını teşvik

[60] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal II (1919-1922),* İstanbul 1967, s. 23-24.
[61] *Cumhuriyete Doğru Havza ve Atatürk*, Havza Kaymakamlığı Yay. 1998, s. 37.
[62] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 12.

etmek, Millî derneklerin yaygınlaşmasını sağlamak ve halkı tehlikelere karşı uyarmak üzere bir dizi çalışmalarda bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da dağınık haldeki birliklerin kumandanlarıyla bağlantı kurarak askeri ve sivil makamlara bir genelge göndermiştir. Genelge ile bir kurtuluş ışığı gören halk ve asker, yurdun çeşitli bölgelerinde işgallere karşı mitingler düzenlemiş, Millî birlik ve beraberlik duygularıyla topyekûn direnişe geçmiştir. Havza'da şekillenen 19 Mayıs ruhu etrafında birleşen Türk halkı, büyük bir şevk ve heyecanla bu varlık-yokluk mücadelesi için harekete geçmiştir.

28 Mayıs 1919 tarihli Havza Genelgesi, Millî Mücadele döneminde yayınlanan ilk genelge olacaktır. Bu genelge ile halkın işgallere karşı tepki göstermesi sağlanmış ve ulusal bilinç uyandırılmıştır. Ayrıca, askeri birliklerin terhisinin önlenmesi ve dağınık halde bulunan birliklerin Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmesiyle Türk milletinin kaderi yeniden yazılmıştır. Bu arada 28 Mayıs 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kuran Havzalılar, 4500 kişilik "Serdengeçtiler Teşkilatı'nı da Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verdiler.

Mustafa Kemal Paşa vilayetlere, mutasarrıflıklara, doğrudan fikir birliği ve irtibat halinde olduğu Erzurum'daki 15. Kolordu, Ankara'daki 20. Kolordu, Diyarbakır'daki 13. Kolordu komutanlıkları ile Konya'daki ordu müfettişliğine gönderdiği tamimde, işgallere karşı gösteri ve mitinglerin yapılmasını, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri temsilcilerine işgalleri kınayan telgraflar çekilmesini, gösteri ve mitingler esnasında azınlıklara düşmanca davranılmamasını - Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesinin uygulanmasını önleyerek yeni işgallere zemin hazırlamamak - ayrıca asker ve görevlilerin silahlarını ve görev yerlerini terk etmemesi gerektiğini kararlaştırmıştır. (Orijinal metin için bkz. ek 20) Mustafa Kemal Paşa genelgeyi tek başına imzalayarak vali ve komutanlara göndermiştir. [63]

[63] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 220.

Genelgeden sonra 30 Mayıs 1919'da yakın köylerden gelenlerle Amasya'nın İmaret Mahallesi'ndeki Yörgüç Paşa Camii'nde Cuma namazı kılındı, namaz sonrasında şehitlerimizin ruhuna bağışlanmak üzere mevlit okutuldu. Mevlit sonrasında cemaate şeker yerine İzmir kuru üzümü dağıtıldı. İlk yerel miting de Mustafa Kemal liderliğinde Havza'da yapıldı. Mitinge katılacak ahali heyecan içinde miting alanı için gösterilen Belediye Dairesi önünde toplandı. Fakat nutuk verecek olan Hoca Sıtkı Efendi görünürlerde yoktu. Durumu kurtarmak için Zubeyirzade Fuat Bey ve arkasından Belediye Reisi Cebecizade İbrahim Bey tarafından halka İzmir'in işgali ile Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları mezalim anlatıldı. Rum çetelerinin Havza ve Merzifon dolaylarında yapmadıkları zalimliklerin kalmadığı en açık şekilde anlatıldı. Hitabenin ardından, hazır bulunanlara din, namus ve nikah üzerine yemin ettirildi. Ama halk üzerinde etkili olacak bir konuşma yapılamadığından ötürü, Mustafa Kemal Paşa mitingden hiç de memnun olmadı. Meşhur hatiplerden Hoca Sıtkı Efendi'nin miting alanına gelmemesindeki sebepler araştırıldı. Daha sonra araştırıldığına göre Bayram Efendi'nin görevlendirdiği habercinin gecikmeli olarak Hoca Sıtkı Efendi'yi haberdar etmesinden kaynaklandığı ortaya çıktı. Hoca Efendi o günü şöyle anlatmıştı: "Havza'dan Bayram Bey'in bana gönderdiği haberi çok geç aldım ve "Sıtkı Hoca korktu da gelmedi" şayiasını duyunca beynimden vurulmuşa döndüm. Hemen koştum, Reise: "Ben korkan değilim. Ne emrediyorsanız edin, derhal yapayım!" dedim. "Önümüzdeki cuma günü miting tekrar edilecek ve siz de çıkıp halka hitap edeceksiniz" dediler. Ben de "Hazırım" cevabını verdim."[64]

Bunun üzerine, yapılan hazırlıklardan sonra 13 Haziran günü halk köylerden akın akın kasabaya geldi ve Cuma namazından sonra üç koldan büyük guruplar halinde hükümet binası önünde birleşti. Bu kalabalık gür bir şekilde tekbir getiriyor, ellerinde bayraklar taşıyordu. Ayrıca İzmir'i temsil eden bir levha da miting alanında yüksek bir yere dikildi.[65] İlk mitinge yetişemeyen Sıtkı Hoca ise olanca takatini kullanarak heyecanla şöyle dedi:

---

[64] Hüseyin Menç, "Millî Mücadele Yıllarında Amasya", Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2013, s. 99-100.
[65] Zübeyirzade Mehmed Fuat, *Yurdumuzda Havza*, Hazırlayan: Ali Tuzcu, Ankara 1998, s 7.

"- Ey cemaat, diyordum, düşmana karşı koymak için elde sopa lazımdır! En gücü yetmeyen fakir Müslüman ve Türk bile bugünden tezi yok, birer sopa olsun edinmelidir. Buna da iktidarım yok diyebilen kimse var mı? Varsa, o da evindeki kazmayı, keseri, bıçağı, oda yoksa yumruğunu hazırlasın. Artık zamanı gelmiştir."

Bu konuşmayı dinleyenler arasında yer alan Mustafa Kemal Paşa Sıtkı Hoca'nın hitabını çok beğendi. Belediye Başkanı İbrahim Bey'e:

"–Memnun oldum. İstediğimiz gibi bir miting oldu. Hoca Efendi de pek güzel konuştu. Artık benim de burada vazifem tamam oldu. Daima sizinle muhabere edeceğim. Müsterih olun. Ben de sizin gibi bir fert olarak inşallah kazanacağımız zafere kadar, beraber el ele çalışacağız." demiştir.[66]

Genelgeden sonra gösteri ve mitingler yapılması genelgenin amacına ulaştığını gösteren ilk çalışmalardır. Bu çalışmaların mahiyeti hakkında bilgi isteyen Harbiye Nezareti'ne 30 Mayıs'ta yapılan gösterilerin Türk milletinin maruz kaldığı saldırı ve haksızlıklara karşı kaynayan Millî vicdanın tezahürü ve memleketin en uzak köşelerine kadar yaygın bir mahiyette olduğunu bildirmiştir. Ancak memleketin değişik bölgelerindeki bu hareketlilik İngilizlerin dikkatini çekmiş ve 31 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti'nden izahat istemişlerdir. Bir ileri adım olarak 2 Haziran 1919'da Sivas vilayetinde Hristiyanların can güvenliğinin kalmadığını, mütarekenin 7. Maddesinin işletileceğini ihtar etmişlerdi.[67] Genelgeden sonra İtilaf Devletleri'nin baskısı sonucu İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'e İstanbul'a dönmesi için ilk çağrıyı yapmıştır. (8 Haziran 1919)[68] Baskıların artması üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da muhataplarına, müfettişin zaten İngilizlerin kendi istekleri üzerine gönderildiğini söylemesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a dönmesi gerekebileceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa'yı haberdar ederek -önceki örneklerden hareketle- Malta'ya gönderilmesi veya bir kenarda pasif bir görev verilmesini kabul etmeyeceğini

[66] Feridun Kandemir, *"Millî Mücadele'nin İlk Mitingi*", Yakın Tarihimiz, C.1, 1962-1963.
[67] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 11.
[68] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 181.

bildirmiştir. Vatan vazifesinde başarı için aynı fikirde bulunanların yardımlaşmaları gerektiğini belirtmiştir.[69]

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919 günü Havza'dan ayrılarak Amasya'ya geçmiştir. Havza'da kaldığı 18 gün boyunca- şimdi restore edilerek müze olarak kullanılan- Mesudiye Oteli'nde ikamet etmiştir. Rahatsız olarak geldiği ilçede hem Millî Mücadele'nin temellerini atmış hem de şifalı kaplıcalarında sağlığına kavuşarak ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı sonrası; 24 Eylül 1924'te ikinci, 18 Eylül 1928'de üçüncü ve son olarak 22 Kasım 1930'da dördüncü kez Havza'yı ve Havzalıları ziyaretiyle onurlandırmıştır. 24 Eylül 1924 tarihindeki ziyaretinde, Havza ve Havzalıların adını Cumhuriyet tarihine altın harflerle yazılmasını sağlayan şu hitapta bulunmuştur:

"Havzalılar! Sizinle en elemli, en yeisli günlerde tanıştım. Aranızda günlerce kaldım. Bana mazinin hatırasını hatırlatan şu daire içinde kıymettar mesai ve muavenetinizden pek müstefit oldum. Eğer Havzalıların o samimi ve metin hüsn-ü kabulleri olmasa, eğer Havza'nın nafi şifalı kaplıcaları ahval-i sıhhiyem üzerinde müspet bir tesir bırakmasaydı, emin olunuz ki inkılap için çalışamayacaktım. Bundan dolayıdır ki Havza ve Havzalılara çok borçluyum. Kalbi rabıtamı ebediyen saklayacak ve sizi hiç unutmayacağım.

Muhterem Havzalılar! İlk cür'eti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilatı yapan sizlersiniz. İnkılap ve Cumhuriyet tarihinde kahraman Havza'nın ve Havzalıların büyük bir yeri vardır" demiştir.

1.5. Amasya Tamimi (22 Haziran 1919)

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya gelmeden önce bu şehir, İttihat ve İtilaf partilerinin mensuplarının anlaşmazlıkları ile çalkalanmakta idi. Birbirlerine kin güden partililer bütün hareketlerinde hissi davranmakta, birbirlerine selam dahi vermedikleri gibi, dışarıda da birbirlerini tanımak için sarıklarını ters bağlamaktaydılar. Amasya'da İttihat ve Terakki Partisi'nin bazı mensupları

[69] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadeleye Başlarken I*. Ankara 1959-1965, s. 143-149.

saklanmış, bazıları da memleketi terk etmişlerdi. Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensup olanlar ise, şehre dönmeye başlamışlardı. Bunlar genellikle kadro dışı kalan ve işlerinden uzaklaştırılan memurlar, şeriatın ellerinden gittiğini ileri süren ulema sınıfından kimselerdi.[70]

İttihat ve Terakki Partisi mensuplarını tutuklama yöntemini seçen Damat Ferit Paşa Hükümeti, İngiliz istihbaratına göre Anadolu'da da İttihat Terakki mensuplarını ve ona yakın olanları tutuklamak üzere, jandarmaya yardımcı olacak bir teşkilat kurmaktaydı.[71] İttihatçıların sorumlu tutuldukları konulardan biri de Ermeni tehciri meselesiydi. Mustafa Kemal Paşa Paşa'nın Havza'da bunduğu sıralarda, Merzifon'daki Ermeni tehcirinden sorumlu olanları cezalandırmak için biri Rum olan iki kişilik heyet oluşturulmuştu.

Havza, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına çalışma imkânı sağlamış ve görevini tamamlamıştır artık. 9. Ordu Kıtaatı'nda yer alan Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey'in 7 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan Erzurum'daki Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta birkaç gün içerisinde Amasya'ya gidebileceklerini haber vermişti. Hüsrev Bey mektubunda Kazım Karabekir Paşa'ya ortaya çıkan yeni gelişmeler hakkında şöyle diyordu:

"Pek muhterem Efendim, Mustafa Kemal Paşa karargahında Havza'dayım. İşlerin istihbarata ve siyasete ait kısmını deruhte ettim. Birkaç güne kadar Amasya'ya gideceğiz. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan ayrılmadan evvel Binbaşı Cemil Bey'den de Amasya için malumat aldı. Öğrendiğimize göre, beldenin en nüfuzlu şahsiyeti Müftü Hacı Tevfik Efendi idi. Kardeşi Nafız Bey İstanbul Meclisi Mebusan'ında Amasya'yı temsil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa 26 Mayıs 1919'da Havza'da halka ilk açık konuşmasını yaptı ve onlara acı gerçekleri anlattı. Bu söylediklerinin hülasını da Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'ye telgrafla bildirdi. Amasya'ya doğru yola çıkacağımızı da ayrıca açıkladık. İtiraf edeyim ki Müftü Efendi'nin vereceği cevabı heyecanla bekliyorduk. Müftü Efendi'nin, "Amasya

[70] Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*, İstanbul 1973, s. 65.
[71] Sina Akşin, a.g.e., s. 199.

halkı, vatan müdafaası, din ve devlet muhafazası yolunda mücadele edenleri kucaklamakla iftihar edecektir."[72] Cevap umduğumuzdan da kısa zamanda geldi."[73]

Havza'dan Amasya'ya gelmeden evvel halktan ileri gelenlerden ve daha önce Dr. İbrahim Tali Bey'in Amasya'da değerlendirmelerde bulunduğu Eytam Müdürü Ali Efendi, Komiser İsmail Efendi, eski belediye reislerinden Mevlevizade Cemaleddin Efendi'nin de aralarında olduğu heyet ile bir kere daha görüşmeler yapıldı. Sonuçta Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'ye cevap, gelen heyet ile gönderildi.

"Yakında Amasya'dayız!"

Amasya'ya ulaştırılan bu haber ile birkaç gündür hazırlıkları sürdürülen, İzmir işgalinin miting çalışmaları, karşılamayı bayram sevincine dönüştürdü. Böylece önceden organizesi yapılan miting coşkusu, karşılamaya taşınacaktır…[74]

Mustafa Kemal Paşa 12 Haziran 1919'da Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin daveti sonucu Amasya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bindiği Benz marka otomobil Amasya yolu üzerinde bulunan Çeltek Boğazındaki Derbent yokuşunu çıkarken bozularak durdu. Beraberindeki yolcular otomobilin tamir edilmesini beklerken geceyi uykusuz geçiren Mustafa Kemal Paşa yol kenarında dinlenmek üzere uzanarak otomobil tamir edilinceye kadar uyudu. Bir taş parçasını yastık olarak kullanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'ya yaveri Muzaffer Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın başını kendi dizine koymasını isteyince Mustafa Kemal Paşa ona: "Çocuğum, karşılaştığımız engeller bu taştan daha serttir" dedi. Otomobil tamir edildikten sonra Amasya'ya doğru giderken köylülerin yakın alakaları ile karşılaşıyorlardı. Dinlenmek için geldikleri Hacıbayram Köyü'nden bir köylünün "Paşam, Yunan'ın İzmir'e çıktığını duyduk, doğru mudur?"

---

[72] Cemal Kutay, *Örtülü Tarihimiz,* C. 2, İstanbul 1980, s. 945.
[73] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 129.
[74] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 130.

Diye sorunca, köylüye şu cevabı vermişti: "Doğrudur, ama hiç kaygılanmayınız, düşmanların hakkından hep birlikte geleceğiz!"[75]

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, Amasya'ya yaklaşırken şehir içinde de karşılama heyetinin önderliğinde mektep talebeleri, muallimler, din adamları, askeri birlikler, şehrin ileri gelenleri, tüccarlar, çiftçiler ve şehrin fabrikatöründen oluşan topluluk Culüs Tepe mevkiinde toplanmaya başlamıştı. Günün erken saatlerinden itibaren akın akın gelen halk ilerleyen saatlerde bir kat daha artmıştı. Havza yoluna doğru başlar uzanıyor, yaklaştı, geldi geliyor, bağrışmaları bitmiyordu. Geçeceği yollara, livadaki birliklerden askerler, süngü takmış şekilde yerleştirilmişti.[76] Ramazan ayı olmasından dolayı öğle vaktinde kimse dağılmadı. Öğle namazını da toplu bir halde açık arazide kıldılar. Bu arada beklenen misafirlerin, Amasya'ya geleceği saatler uzamaktaydı. Günün sıcaklığı bütün şiddetiyle sürerken, toplanan halk gölge bir yer bulmak için hemen çevredeki araziye dağıldı. Bu gecikmeden dolayı görevlilerde endişeli bekleyiş başladı. Halkta bir huzursuzluk vardı. Bir grup Gezerlik mevkiine arabalarla gittiler. Askerlerden oluşan bir grup da Boğazköy mevkiine doğru gitmişti, ama beklenen misafirlerden haber yoktu. Akşama birkaç saat kala yolda bir hareketlenme görüldü. Bir atlı Cülus tepeye doğru yaklaştı. Heyecanla bekleyen halk atlıya doğru adeta sürüklenircesine koşmaya başladı. Heyecanla gelen Jandarma Çavuşu Ziya Efendi, atını yavaşlattıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın geldiğini müjdeledi. Bu haber heyecanı iyice yükseltmişti. Saatlerce beklemenin yorgunluğunu unutmuşlardı. Yol boyu koşuşturmalar bir müddet sonra da bir araya toplanmaya sebep oldu. Jandarma Çavuşu Ziya Efendi'nin haberinden çok geçmeden de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının otomobillerle geldiği görüldü. Kalabalık itişmeyi ve gürültüyü bırakmış, bütün dikkatler "büyük misafir"e yönelmişti. Büyük misafirin otomobili de toplanan Amasyalıların önünde durdu. Mustafa Kemal Paşa üstü açık Benz marka otomobilinden indi, Liva elbisesi giymiş ve Fahri Yaver-i Şehriyari olduğundan bir

[75] Ahmet Demiray, *Resimli Amasya Tarihi*, Balıkesir 1954, s. 132-133.
[76] Turgut Fethi, *Makine Başında Hatırat*, İstanbul 1989, s. 38.

de yaldızlı, pırıl pırıl yanan kordon ve altın bir imtiyaz madalyası ile göğsünü süslemişti.[77]

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, karargahıyla Amasya'ya geldiği 15 Haziran 1919 tarihinde kendisini karşılayanların başında Müftü Hacı Tevfik Efendi ve Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi bulunuyordu. (Mum heykellerden yapılan karşılama töreni için bkz. ek 21)

Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) karşılamayı şöyle anlatmaktadır. "En gönülden ve coşkun karşılama Amasya'da oldu. Başlarında Müftü Efendi'nin olduğu beldenin mümtaz heyeti bizi şehrin dışında karşıladı.[78] Saraydüzü'ndeki bu merasim Paşa'nın gözlerini yaşarttı. Müftü Efendi'nin itimat telkin eden beşuş ve nurani çehresiyle ilerleyerek Paşaya yüksek seda ile:

"Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun. Çanakkale'den sonra şimdi de vatanı ikinci defa kurtarmayı aht ettiniz, her anı endişeler içindeki yurda halâsı nasip kılacak himmete giriştiniz. Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz, himmetiniz payidar olsun! Paşa hazretleri, Amasya gaye ve hedeflerinizin istihsali yolunda sizin yanınızdadır. Emin ve müsterih olunuz!" dedi.[79]

Beklenilmeyen fakat istikbalin teşhisi olan bu hitap karşısında Mustafa Kemal Paşa elini uzatan bu mübarek insanın elini öpmek ister gibi eğildi. Bunun üzerine Abdurrahman Kâmil Efendi, üzerinde üniforması olan Anafartalar Kahramanı'nı muhabbetle kucakladı ve yanındaki zevatı birer birer tanıttı. Millî Mücadele'de ilk defa bütün bir şehir safhalarını öğrenme ihtiyacını duymadan, çetinliği besbelli olan vatanın kurtuluş mücadelesi bayrağını açma kararındaki bir evladın safına katılıyor

[77] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 138.
[78] Cemal Kutay, *İstiklal Savaşının Maneviyat Orduları*, İstanbul 1967, s.281.
[79] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara 1966, s. 25.

ve bunu muteber bir din adamının rehberliği, delaleti, öncülüğü ile yerine getiriyordu.[80]

9. Ordu Müfettişliği Erkanı, Amasyalılar ile beraber yürüyerek hükümet konağına kadar geldiler. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki seçkin misafirler mutasarrıf vekilinin makamına geçtiler. Amasyalılar hükümet konağının içini de doldurmuşlardı. Dışarıda da içerideki sayının iki katı kadar kalabalık vardı. Artık iftar vakti olmuştu. Ordu Müfettişi ve müfettişlik heyeti için geniş bir iftar sofrası hazırlandı. İftar yemekleri yenildi ve dualar edildi. Yemek sonrasında Mustafa Kemal Paşa kendisini bekleyenlerle daha sıcak bir ortamda bulunmak için salona geçti. Vatandaşlar büyük bir heyecan içinde dikkat kesilmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa merdivenlerin başında vakur bir duruş içindeydi. Hükümet konağı salonunu dolduranların sayılarının çok olmasından dolayı, lambaların aydınlatması yeterli gelmiyordu. Mustafa Kemal Paşa, mutasarrıf vekiline "Birkaç lamba daha ilave edelim ki Amasyalıların samimi yüzlerini görelim!" dedi. Bu sırada kendisine yakın olanların arasından bir ses duyuldu; "Sizin aydınlık yüzünüz burayı ışıtır Paşam!"[81] O ses de Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi'ye aitti.

Mustafa Kemal Paşa Amasyalılara ülkenin içinde bulunduğu vaziyeti tek tek anlatarak onları hemen bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmaya sevk etti. Beldenin idari ve dini liderleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmaya öncü oldular. Millî Mücadele'nin teşkilatlanmasını sağlama çabaları çerçevesinde kesin olarak Anadolu'da kalma kararı doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, Trakya'yı da kazanmak için Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği 18 Haziran 1919 tarihli telgrafta Trakya ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni birleştirip Sivas'ta bir merkez oluşturma kararını bildirdi.[82] Bu arada daha İstanbul'da anlaştıkları üzere Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa da 19 Haziran 1919'da Amasya'ya gelmişlerdi. Burada durum değerlendirmesi yaparken İstanbul Hükümeti'nden gelen haberde "Millî teşkilatların sulh görüşmelerine zarar vereceği endişesiyle yasaklanması" talebine karşılık

[80] Ali Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, s. 137.
[81] Ahmet Demiray, a.g.e., s. 136.
[82] Tayyip Gökbilgin, a.g.e., s. 152.

Mustafa Kemal Paşa bu toplantıların işgalin kaldırılmasını sağlayıcı olduğunu bildirmişti.

Sonuçta Mustafa Kemal 21-22 Haziran 1919'da Millî direnişi birleştirmek ve Millî Mücadele'yi halka mal etmek amacıyla silah arkadaşlarından Rauf Bey, Refet Bey ve Ali Fuat Paşa'nın da imzaladığı Amasya Tamimi'ni yayımlamıştır. Ayrıca Cemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın da telgrafla onayları alınmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi bireysellikten çıkarıp halk üzerinde daha etkili kılmayı amaçlamıştır.

Amasya Tamimi'nde yer alan maddeler:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Hükümet merkezi İtilaf Devletleri'nin etkisi ve denetimi altında bulunduğundan, sahip olduğu sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi yok olmuş tanıttırıyor. Milletin bağımsızlığını yine milletin gücü ve kararı kurtaracaktır. Milletin durum ve davranışını göz önünde bulundurarak haklarını dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir Millî heyetin varlığı gerekmektedir. Bunun için her taraftan vuku bulan teklif ve istek üzerine Anadolu'nun en güvenilir yeri olan Sivas'ta Millî bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün illerin her livasından fırka ayrılıkları dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin güvenini kazanmış üç kişinin olabildiğince hızlı bir şekilde kongreye yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı bunun Millî bir sır halinde tutularak ve delegelerin gereken yerlere kimliklerini gizleyerek gelmesi.

2. Doğu Vilayetleri namına Temmuz'da Erzurum'da toplanması gereken kongre için, sözü geçen vilayetlerin Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden seçilmiş üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar diğer vilayetlerimizin temsilcileri de Sivas'a geleceklerinden Erzurum Kongresi'nin üyeleri belirlenecek zamanda, umumi toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3. Yukarıdaki esaslara göre temsilciler Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetleri ve belediye başkanları tarafından çeşitli suretlerde seçilecektir.

4. Bu esasların uygulanmasına 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Cevdet Bey, 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, 25. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf izzet Paşa, Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, diğer bazı sivil ve askeri önemli kişiler tarafından çalışılacaktı. Bundan başka eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Nafıa Nazırı Ferit Bey, ayan üyesinden Ahmet Rıza Bey gibi kişilerin fikir ve düşünceleri de alınacaktır.

5. Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetleri'nin verecekleri telgrafların telgrafhanelerce kabul edilmeyerek çekilmemesi, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'nden bildirilmiştir. Bu husus kesin bir şekilde reddedilerek her ne şekilde olursa olsun serbestçe yazışmaların sağlanması için gösterilerde bulunularak yazışmalar sağlanacak ve bunlar elde edilinceye kadar gösterilere devam edilecektir.

6. Askeri ve sivil kuruluşlar hiçbir surette kaldırılmayacaktır. Kumanda hiçbir surette terk ve başkalarına verilmeyecektir. Vatanın herhangi bir tarafında yeniden yapılacak düşman işgal hareketleri bütün orduyu ilgilendirecek ve meydana gelen duruma göre memleketin savunmasına birlikte girişilecektir. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Silah ve savaş malzemesi kesinlikle elden çıkarılmayacaktır. [83] (Orijinal metin için bkz. ek 22)

Amasya Tamimi Kurtuluş Savaşı'nın yol haritası niteliğinde olmakla kalmayıp ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın amaç, gerekçe ve yöntemini de belirlemiştir. İstanbul Hükümeti ilk kez eleştirildiği gibi ilk defa ulusal egemenlikten bahsedilmesi

[83] Sefer Yazıcı, *Milli Egemenlik Belgeleri*, Ankara 2015, s. 123.

sebebiyle ulusal iradeye bağlı yeni bir oluşumun ilk işareti verilmiştir. Mevcut hükümetin Türk milletinin çıkarlarını koruyamadığından dolayı milletin çıkarlarını savunacak ve her türlü etki ve denetimden uzak Millî bir kurul olan Heyet-i Temsiliye'nden de ilk kez bahsedilmiştir. Amasya Tamimi, ulusal egemenlikten bahsetmesi nedeniyle ihtilal niteliği de taşımaktadır.

Sivas'taki kongre meselesinin gizli tutulması yolundaki hüküm gibi tamim de gizli kalmamıştır. Bilhassa İngilizlerin bu meseleyi ısrarla söz konusu etmeleri üzerine 23 Haziran'da hakkındaki şikayetlerin hükümetçe dinlenmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın hemen İstanbul'a gelmesi istenmiştir.[84]

Anadolu'da işgale karşı Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin mitingler ve telgraflarla milletin yaşama azim ve hakkını İtilaf Devletleri'ne ve dünyaya göstermesi gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa'ya karşılık İstanbul Hükümeti bu gibi çalışmaları diplomasi yolunun kapatılmasına sebep olur düşüncesi ile tasvip etmiyordu. Haziran başında Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti "Mustafa Kemal Paşa'nın takındığı inatçı ve cüretkar tavrın memleketi büsbütün yabancılara çiğnetmeye" kadar gideceği düşüncesi ile Anadolu'dan gelen telgrafları tutma yoluna gitmiştir. 16 Haziran'da kararının ilgili mercilere ulaşması üzerine bunu "milletin sesini boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine engel olmak gayesine dayanan canice ve haince bir girişim" olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa emir geri alınana kadar İstanbul ile haberleşmeyi kesmeyi teklif etmiştir.[85]

İstanbul Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa arasında bunlar olurken İngiliz Komutanı General Milne'nin de Mustafa Kemal Paşa'nın müdafaa eylemleri planlayan İttihatçılarla fikir ve iş birliği yaptığı iddiasıyla derhal azledilmesini istemekteydi. Hükümet de Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey liderliğinde, İstanbul'a dönme çağrılarına uymayan Mustafa Kemal Paşa'yı azlettiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yerine daha önce Bahriye Nazırı olan Hurşid Paşa'nın tayini düşünülmüştü. Ancak İstanbul Hükümeti'nin 23 Haziran tarihli kararını Dahiliye

[84] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 183.
[85] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 184.

Bakanlığı kanalı ile bildirmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa da bu vazifeye kendisini Padişahın tayin ettiğini, memuriyet olarak bağlı bulunduğu Harbiye Nezareti'nden azli yolunda bir emrin gelmediğini, dolayısıyla vazifesi başında olduğunu belirterek mücadele zeminini oluşturmaya devam ediyordu.[86] Halbuki gerçekte, Harbiye Nezareti azil işlemlerini devreye koymamıştı. İstanbul Hükümeti içinde görüş ayrılıklarını en açık biçimde ortaya koyan bu gelişme, memleket genelindeki fikir çatışmalarının da bir göstergesiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınması için ilk emri veren Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in hükümet kararı ile ilgili vilayetlere gönderdiği tamimde, "Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetinden o kadar anlamadığı için iyi niyet ve gayretine rağmen müfettişlik görevinde asla başarı kazanamadığı" belirtiliyordu.[87]

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e göre Mustafa Kemal Paşa yurt sathında yeni müdafaa örgütleri hazırlamak ve mevcutları desteklemekle halkın boş yere öldürülmesine, zulüm görmesine sebep olmaktaydı. Çünkü devlet artık hiçbir şekilde savaşacak güçte değildi. İşgalcilerle askeri çatışmalara girmek onların elimize bırakmaya razı oldukları ufacık vatan parçasını da kaybetmek demekti. Buna sebep olmak ise en ağır cezaya müstahak olmakla eşdeğerdi.[88]

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a giderken Erzincan'da sarayın baş katibinden bir telgraf aldı. Gönderilen telgrafta Padişah Vahdettin, 2 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırmış, eğer buna olanak yoksa iki aylık hava değişimi alarak barış kararlaştırılıncaya kadar nerede isterse orada dinlenmesini önermiştir. Bu öneri Harbiye Nezareti'nden gelen ikinci bir telgrafta da yinelendi. Fakat Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz'da Kazım Karabekir Paşa'nın davetiyle Erzurum'a gitmiştir. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmemesi nedeniyle resmi görevine son vermiştir. (8-9 Temmuz 1919) Mustafa Kemal Paşa ise aynı gece askerlik görevinden de Erzurum'da istifa etmiş ve sine-i millete dönmüştür. -Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğine tekrar dönüşü

[86] Atatürk'le İlgili Arşiv, s. 45.
[87] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e, s. 33.
[88] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 185.

Başkomutanlık yetkisiyle olacaktır. (5 Ağustos 1921) – Mustafa Kemal Paşa artık rütbesiz ve yasal olarak yetkisiz bir kişiydi. Yaptıklarından dolayı Türk milletinden başka kimseye karşı sorumlu olmayacak ve kimseye hesap vermeyecekti. Bu durumu bir yazı ile tüm millete duyurdu. Mustafa Kemal Paşa o anki duygularını şöyle ifade etmektedir: "O günden sonra resmi görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, şefkat ve cömertliğine güvenerek onun bitmez feyz ve kudret membaından esin ve kuvvet alarak vicdani görevimizi yapmaya devam ettik."[89]

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifasını ordulara şöyle bildiriyordu: "Kutsal yurdumuzu ve ulusumuzu parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan ulusal savaş uğruna ulusla birlikte bağımsız olarak çalışmaya, resmi ve askeri sıfatım engel olmaya başladı. Bu kutsal amaç için ulusla birlikte sonuna dek çalışmaya bütün kutsal inançlarım üzerine söz vermiş olduğumdan dolayı, pek çok sevdiğim yüksek askerlik mesleğinden bugün çekildim. Bundan sonra ulusumuzun kutsal amacı için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere ulusun içinde savaşan bir kişi olarak bulunduğumu genelge olarak duyururum." [90]

Mustafa Kemal Paşa'nın sine-i millete dönüş kararı almasından sonra geçen ilk 24 saat son derece önemlidir. Karargahının Kurmay Başkanı Kazım Bey (Dirik) koltuğunun altındaki dosya ile odaya girerek "Paşam, askerlikten istifa ettiğinize göre bundan sonra benim göreve devam etme imkânım kalmadı, evrakı kime teslim etmemi emir buyurursunuz?" diyerek Mustafa Kemal'e bağlılığını göstermiştir. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e "Kolordum ve ben emrinizdeyim Paşam" diyerek bağlılığını bildirmiş ve yüksek bir karakter örneği sergilemiştir.[91] Amasya Tamimi'ni Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri Cevat Abbas Bey yazarken genelgenin hazırlanmasında Abdurrahman Kâmil Efendi'nin de üstün gayretleri görülmüştür.[92]

---

[89] Gazi Mustafa Kemal Atatürk a.g.e., s. 36.
[90] Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 96.
[91] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 40.
[92] Barbaros Baykara, Hulisi Yavaşlar, M. Ziya Tütüncü, M. Tevfik Başkan, *Tarih Adam Atatürk*, C. 2, Milliyetçi Yayınlar, İstanbul 1970, s. 360.

1.6. Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919)

Doğu Anadolu'nun merkezi sayılan Erzurum, İran ve Kafkasya bölgesine giden yolların merkezindeydi. Şehir tarih boyunca önemli bir askeri üs olarak kalmış, yüzyıllar boyu Rus istilalarına karşı Türk savunmasının merkezi olmuştur. Millî Mücadele'nin kurmayları arasında yer alan Kazım Karabekir Kafkas ordusundan geriye kalanlardan güçlü bir askeri kuvveti kurtarıp, ayakta tutmayı başarmıştır. Ermenistan tehdidi altındaki halk topraklarına sahip olmak için bir araya gelmiş ve bir kongre hazırlığına başlamıştı. Bu kongre merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye-i Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi ile Karadeniz bölgesinde örgütlenmiş olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti ve Kars Millî Şurası'nın desteğiyle toplanmıştır.[93]

10 Mart 1919'da kurulan Erzurum Müdafaa-i Hukuk Şubesi, hızla örgütlenmeye, çevre illerle ilişki kurarak, Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a verilmesini engellemek için çalışmaya başlamış, Erzurum halkı ise bu haberle galeyana gelmiştir. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin de teşviki ile Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir vilayet kongresi toplayarak şu kararları almıştır:

1. Osmanlı camiasından, yani vatandan ayrılmamak için her türlü ihtimali göz önüne alarak bu yolda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamayı ve göç etmemeyi ilke olarak kabul etmek.

2. Her ne suretle olursa olsun, memleket bir saldırısına uğrarsa bunu şiddetle karşılamak ve Millî varlığımızı son ferdin ölümüne kadar korumak.[94]

Ayrıca Damat Ferit Paşa'nın, özerk bir Ermenistan'ı kabul edeceklerini Paris Barış Konferansı'na bildirmesi, bu cemiyeti harekete geçiren bir diğer unsur

[93] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 170.
[94] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 2002, s. 150.

olmuştur.[95] Kazım Karabekir Paşa İstanbul'dan başlayarak, Trabzon ve Erzurum'da gerekli hazırlıklarda bulunmuş, Millî ve askeri nüveyi meydana getirmiş, onun işareti ile bu cemiyet, doğal görevini yapmıştı. Bu cemiyet onun vasıtasıyla Trabzon, Diyarbakır, Mamuratülaziz (Elazığ), Bitlis, Van, Erzincan Müdafaa Hukuk Cemiyetleri'ne askeri ve Millî teşkilatların yok edilemeyeceği, kişilerin karşılığı gelmeden değiştirilemeyeceği, bölge dışına gidilemeyeceği, silah ve cephanenin düşmana terk edilemeyeceği, düşmanın vatanın herhangi bir parçasına saldırması halinde savunma yapılması gerektiğini belirten emirler vermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelecek olması Kazım Karabekir Paşa'nın içini rahatlatmıştı. Ancak Harbiye Nazırı Şevket Paşa'dan aldığı bir telgraf, Kazım Karabekir Paşa'nın canını çok sıktı. Bu telgrafta "Sizi Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine vekil olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine atamak istiyoruz. On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na kimin vekil olarak atanmasına salık verirsiniz? Sonra Kolordu Kurmay Başkanlığı'na da sizin düşüncelerinizi izleyen ve uygulayan birini bulun da atayalım." yazıyordu. Kazım Karabekir Paşa, Şevket Paşa'ya şu cevabı verdi: "Öteden beri bana göstermiş olduğunuz teveccühe teşekküre acizim. Şu sırada benim Erzurum'dan ayrılmam çok büyük tehlikeler doğuracak bir durum yaratabilir, sonra kolordu kumandan vekili olacak kimse de yoktur. Eğer sağlık durumunun görevini yapmasına engel olduğunu gösteren bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten ayrılması tehlikeli olacaktır. Kolordu Kurmay Başvekili Mustafa Bey, görevini pekiyi yaptığından asil olarak atanmasını dilerim." dedi.[96]

Erzurum'da bir kongrenin toplanması şu nedenlerden kaynaklanmıştı:

Birincisi, Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesinde "Vilayet-i Sitte'de (Altı Vilayet) kargaşalık çıktığı taktirde bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler." denmişti. Söz konusu altı il, Doğu Anadolu'nun Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas vilayetleriydi. Ateşkes antlaşmasının İngilizce belgesinde "The six Armenis Vilayets" yani altı Ermeni vilayeti olarak söz

[95] Kadir Kasalak, *Millî Mücadele ve himaye meselesi,* Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.121
[96] Hasan İzzet Dinamo, *Kutsal İsyan*, C. 1-8, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010, s. 79.

edilmişti. Bu tanımlama İtilaf Devletleri'nin Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmak hayali taşıdıkları anlamına gelmekteydi. Doğu Anadolu bölgesinin tarihi, halkı ve kültürü ile Türk olmasına rağmen, Wilson Prensipleri'ne de aykırı olarak bunların Türkiye'den ayrılmasına çalışılması yukarıda belirttiğimiz cemiyetlerin tepkisine yol açmıştır.[97]

İkincisi, bölgenin Rumlara hatta Ermenilere verileceğini duyan Trabzon halkı da büyük bir heyecan içerisindeydi. Onlar da kongrenin toplanmasına etkin olarak katılmışlardı.

Üçüncüsü hem Ermeni hem de Rum isteklerinden kaygıya düşen halkın çalışmaları 15. Kolordu'nun enerjik, vatansever komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın şahsında güçlü bir destek bulmuştu.

Dördüncüsü, kongre toplanması çalışmalarının sürdüğü bir esnada Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmiş ve sevinçle karşılanmıştı. O'nun gelişi bölgede yeni bir heyecan yaratmış, yeni ümitler doğmuştu. Kongre çalışmaları daha da hızlanmıştı.[98]

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki faaliyetlerin başlangıcı için her bakımdan emin gördüğü Sivas'ta bir kongre düzenleme fikri ile işe girişti. Ancak gelişmeler daha önce gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'ne katılmasını gerektirmişti. İstanbul Hükümeti ve Dahiliye Nezareti onun büyük önem verdiği Sivas'taki çalışmalarına engel olmak ve halk nazarındaki itibarını sarsmak için birtakım hazırlıklar içine girmiş, bunu haber alan Mustafa Kemal Paşa da 26 Haziran'da Amasya'dan mümkün olduğu kadar kimsenin haberi olmadan, kendi aleyhinde birtakım iddiaların ortaya atılması sebebiyle tutuklanması için hazırlıkların yapıldığı Sivas'a doğru yola çıktı. [99] O, İstanbul Hükümeti'nin kendisi aleyhindeki çalışmalarını halk nazarında etkisiz bırakmanın en doğru yolunun onlardan vazgeçmediğini göstermek olacağı

[97] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 171.
[98] Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 51.
[99] Cemal Enginsoy, "*Atatürk Biyografisinden Sayfalar I",* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 9, Ankara 1987, s. 563.

düşüncesiyle çok hızlı bir şekilde hareket etmiştir. Dahiliye Nezareti görevlisi Ali Galip'in, kendisini yakalamak için hazırlık yapmasına imkân tanımadan Tokat üzerinden 27 Haziran'da Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa, kendisi de eski bir asker olan Ali Galip'i olanca şiddetiyle azarlayarak kimlere hizmet ettiğinin farkına varması gerektiğini dile getirmiş ve onu bu amacından vazgeçirmeye çalışmıştır. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa yanında karargâh heyeti ve Rauf Orbay ile birlikte yolu üzerindeki yerleşim birimlerinde halka temas ederek önce Erzincan'a ve nihayetinde Erzurum'a ulaştı.[100] Şehre gelişinde 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa kurmay subayları başta olmak üzere Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyeti tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa, hemen mevcut durumu değerlendirmeye girişerek halkı aydınlatmaya özen gösterdi. Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuğu esnasında Çukurova'dan Erzurum'a dönen bir göçmen kafilesi ile yaptığı konuşma Türk insanının vatan ve istiklaline bağlılığını, imanının haksız olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Rusların Erzurum'u işgali sırasında Çukurova'da bulunan köylünün geçinememekten değil de şehrin düşman eline geçmesinden duyduğu endişe ile bol kazançlı Çukurova'yı terk edip dönmesini bir göçmenin "son günlerde işitim ki, İstanbul'da bulunanlar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bunlar kimin malını kime veriyorlar?" şeklinde ifade etmesi Mustafa Kemal Paşa'yı duygulandırmış, yaşlı gözler ile arkadaşlarına dönerek "Bu milletle neler yapılmaz!" diyerek güvenini göstermiştir.[101]

Erzurum günleri ile birlikte bağımsızlık savaşı için yeni bir dönem başlamaktaydı. Bunun bilinci ile Mustafa Kemal Paşa'nın ekibi ile etraflı bir durum değerlendirmesine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Erzurum'un görevden alınmış Valisi Münir Bey, Bitlis valiliğinden istifa etmiş olarak Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'yı bekleyen Mazhar Müfit Bey, On beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, İzmir eski Mutasarrıfı Süreyya Bey, Karargah heyetinden Erkan-ı Harb Reisi Kazım Bey, Erkan-ı Harp Hüsrev Bey, Doktor Refik Bey ile bundan sonraki aşamayı konuşan Mustafa Kemal Paşa, karşılaşılabilecek her türlü

[100] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 187.
[101] Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 1946, s. 89-90.

sıkıntı ve tehlikeleri, yapılması gereken fedakarlıkları gündeme getirmiştir.[102] "Millî gaye için ortaya atılacakların bugün imhasını düşünenin yalnız saray, hükümet ve ecnebiler" olduğunu; fakat "bütün memleketin gaflete düşürülmesini, aleyhe çevrilmesini ihtimal dahilinde görmek" gerektiğini hatırlattı. "Böyle bir durumda önder olanların her ne olursa olsun gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefesini verinceye kadar gaye uğrunda fedakarlığa devam edeceklerine, işin henüz başında karar vermelerinin icap ettiğini" vurguladı. Kalplerinde bu kuvveti görmeyenlerin baştan yola çıkmamalarını isteyen Mustafa Kemal Paşa, söz konusu mücadelenin resmi makamlar ve görevler ile devamına imkân olmadığını açıkça ortaya koymak ve milleti mücadeleye dahil etmek gerektiğine dikkat çekti. Bu noktada kendisi azledildiğine göre onunla çalışanların da aynı cezalarla karşılaşacaklarını bilmelerini ve öyle devam etmelerini isteyen Mustafa Kemal Paşa, kendisinin liderlik sevdasında olmadığını, ancak birisinin ortaya atılmasının şart olduğunu, ancak hareket tarzının tek olduğunu ısrarla ifade etti. Bütün bu şartlar ışığında, birlikte devam etmek isteyenlerin bundan sonra da şimdiye kadar olduğu gibi en üst komutan gibi emirlerinin yapılması gerektiğini temel şart olarak ileri süren Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarının onayını aldıktan sonra Erzurum Kongresi'nin bir an evvel düzenlenmesi için hazırlıklara başladı.[103]

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi öncesinde bazı olaylar yaşamıştır. Kazım Paşa'nın (Dirik) yeni bir görev istemek üzere evrakları teslim etmesiyle başlayan heyecan, Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın "Kolordusu ve şahsı adına bağlılıklarını" bildirmesi ile normale dönmüştü. Bu aslında İstiklal Harbi için bir kader anıdır. Zira Kazım Karabekir Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif edip İstanbul'a götürme emri verilmişti.[104] Diğer taraftan İngilizlerin temsilcisi olarak silahların toplanması işinden sorumlu olan Albay Rawlinson'un kongreyi engelleme ile ilgili tehditlerine karşı, kongrenin açılmasına milletçe karar verildiğini belirten Mustafa Kemal Paşa'ya karşılık Albay Rawlinson, hükümetlerinin bu faaliyete izin vermeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa "Ne

[102] Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 187.
[103] *Atatürk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 70.
[104] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 70.

hükümetinizden ne de sizden müsaade istemedik ki böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği söz konusu olsun!" demiştir. Daha sonra silah zoru ile engelleme tehditleri üzerine, "O halde biz de mecburi ve zaruri olarak, kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz. Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız!" diyerek mücadelenin millet hizmeti olduğunu net bir biçimde ortaya koymuştur. Rauf Bey de 10 Ağustos'ta istiklal mücadelesinde sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışacağını ilan etti.[105]

Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Millî Cemiyeti Erzurum Şubesi Reisi Raif Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya cemiyetin başına geçme teklifinde bulundu. Bu cemiyet Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen ilk sivil kuruluş olmuştur. Teklifi kabul eden Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin idare heyetinde Süleyman Albayrak, Raif Necati ve Cevat Dursunoğlu ile çalışmalara başladı. Temsilcilerin bir an evvel Erzurum'a gönderilmesi için ilgili vali ve kolordu komutanlıklarıyla yazışmaları hızla gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, kongrenin ilan edilen tarihten 13 gün sonra da olsa toplanması için yeterli sayıda temsilcinin gönderilmesini sağladı.[106] Kongreye Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon, Van, Samsun, Rize, Tokat, Erzincan, Siirt illeri toplam 62 delege ile katılırken; İtilaf Devletleri'nin baskısından dolayı Diyarbakır, Elazığ, Mardin illeri delege gönderememiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Orbay'ın kongreye katılabilmeleri için Cevat Dursunoğlu ve Kazım Yurdalan istifa etmiştir. [107]

Bir süre önce hazırlıkları başlayan Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 Perşembe günü bir ilkokul dershanesinde ilk toplantısını yaptı.[108] Erzurum Müdafaa-i Hukuk Millîye Cemiyeti Başkanı ve Erzurum delegesi Raif Efendi kongrenin açılış konuşmasını yaptı ve sonrasında kongre başkanlığı için seçimlere geçildi. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın önerisiyle kongre başkanlığı için aday oldu ve katılan delegelerin otuz sekizinin oyunu alarak başkanlığa seçildi.[109] Mustafa

[105] Sina Akşin, a.g.e., s. 469-471.
[106] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 46.
[107] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s.168.
[108] *Atatürk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 71.
[109] Cevat Dursunoğlu, a.g.e., s. 103.

Kemal Paşa kürsüye gelerek bir konuşma yaptı, konuşmasında "kuvvetini Millî iradeden alacak sorumlu bir hükümetin kurulmasının zaruri olduğunu ve bunun da ancak Anadolu'da kurulabileceğini" belirtti. Kongre, faaliyete başladıktan sonra padişaha bir bağlılık mektubu gönderilmesini kabul etti ve son Padişah Sultan Mehmed Vahdettin'e aşağıda yer alan bağlılık telgrafı gönderildi:

"Atebe-i Ulyâ'ya (Padişah'ın yüce eşiğine) vatanın inkisâmını, istikbâli Millînin zcvâlini intaca mâtûf âmâl ve teşebbüsât karşısında, milletin mukâddes Taht-ı Hilâfct ve Saltanat-ı Hümâyûnları etrâfında gayr-ı kâbil-i tezelzül ve hale teşkil ettiğinden, yâr ü ağyâr nazarında teyid edilmesi vücûbunu takdir eden Şarki Anadolu Vilayetleri'nce müştereken akdi takarrür edip; bütün kazâ, livâ, vilâyet mümessillerini ihtiva eden bu milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı Yevmi Mübeccel'e (23 Temmuz 1908-İkinci Meşrutiyet Bayramı) musâdif bugün, ekseriyet-i azimetin huzûru ile ve eltâfı Sübhâniye ve rûhâniyyet-i Seyyidülmürselin'e istinâden, resmi güşadı icrâ kılınan ve bilcümle firak-ı siyâsiyye ve âmâl-i hususiyye ve şahsiyyenin fevkinde bulunan Erzurum Kongresi, Milletin rûh ve vicdanına tercümân olmak üzere, irade-i Millîyyenin şeref ve istiklâli uğrunda her türlü fedekârlığa âzim bulunduğunu ve buralarda lâyezâl olan hukuk-i Hilâfet ü Saltanat'ın muhâfaza ve kemâkân bekâsına bir gaye addettiğini ve Câmiâ-i Osmâniyye ve İslâmiyye'den ayrılmamayı, en mukaddes bir mefkûre sayarak, Kuzzeliyâni Millet olan Hânedân-i Celilüşşânlarının ve Makam-ı Akdes-i Hilâfet-penâhileri'nin etrafında bir kitle-i fedekâri olduğunu takrir ve tesbit eylediğini, pür-azam ü imân bir lisân-i sadâkatle, Südde-i Seniyye-i Hilâfet-penâhileri'ne arzeylemeği birinci vazife sayar ve bu mazhariyyetle kesbi şeref ve bahtiyâri eyler. Sevgili Padişahımız. 23 Temmuz 1335 (1919) / Kongre Heyeti."

On dört gün süren Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919'da çalışmalarını tamamladı. Tüzüğün kabulünden sonra kongre Mustafa Kemal Paşa'nın şu kısa konuşması ile kapandı: "Ulusumuzun kurtuluş umudu ile çırpındığı en coşkulu bir zamanda fedakâr sayın kurulunuz, her türlü zahmetlere katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Duygulu ve soylu bir ruh ve pek yerinde bir inançla yurt ve ulusumuzun kurtuluşu ile ilgili kararlar aldı. Özelikle bütün dünyaya karşı

ulusumuzun varlığını ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi, kuşkusuz, çok az görülebilen en büyük bir yapıt olarak yazacaktır. Saygıdeğer kurulunuzun ve soylu arkadaşlarımın, hakkımda gösterdiği içten sevgi ve güvene burada açıkça teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu kurtarıcı toplantımız son bulurken istekleri gerçekleştirilen Yüce Tanrı'dan doğru yolu göstermede yardımlarını ve şanlı Peygamberimiz'in fetihler dolu ruhundan şefaat yakarışı ile ulusumuza, devletimize sonsuzluğa dek iyi gelecekler dilerim."[110] Çalışmalarının sonunda Kongre Heyeti aldığı kararları 10 maddelik bir beyanname şeklinde yayınladı. Bu beyanname tarihe Erzurum Kongresi Kararları olarak geçmiştir.

Bu kararlar:

a. Millî sınırlar içinde bulunan vatan kısımları, bölünmez bir bütündür.

b. Millet, her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı birlik olarak karşı koyacaktır.

c. Vatanın ve istiklalin korunup sağlanması için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet heyeti, Millî Kongre'ce seçilecektir. Kongre toplantıda değilse Heyet-i Temsiliye'ce yapılacaktır.

d. Teşkilat olarak 1) Millî Kongre, 2) Heyet-i Temsiliye, 3) Geçici Hükümet olmak üzere üç organ kurulacaktır.

e. Gaye uğrunda mücadelenin prensibi, Millî kuvvetleri amil, Millî iradeyi hâkim kılmaktır.

f. Manda ve himaye kabul olunamaz. Yabancı unsurlara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak imtiyazlar verilemez.

[110] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 98.

g. Hükümet, derhal toplanması sağlanacak olan Millet Meclis'inin murakabesine vazedilecektir.

h. Askeri, memuru, halkı birbirine kaynaştıran tek etken şüphesiz ki vatan sevgisi, kurtuluş arzusu, her türlü zorluğu yenme inancı, Millî savunma azmi ve bu yolda ortaya çıkan kuvvetli bir liderin etrafında toplanmak ve ona kayıtsız şartsız destek vermek şuurudur.

Erzurum Kongresi, amacı, toplanışı ve niteliği açısından bölgesel olmakla beraber aldığı kararlar vatanın bütününü ve ulusun genelini ilgilendiren bir program niteliğindeydi. Bölgesel toplanan Erzurum Kongresi'nden ulusal kararların çıkmasında, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılması ve başkan seçilmesi etkili olmuştur. Doğu illeri adına Mustafa Kemal Paşa başkanlığında 9 kişilik Heyet-i Temsiliye kurulmuştur. Bu faaliyet, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk sivil çalışması olmuştur. Doğu'daki cemiyetler bir isim altında Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilmiştir.[111]

Kongrede ilk kez Misak-ı Millî'den bahsedilmiştir. İlk kez yeni bir devletin kurulması gereğinden bahsedilmiştir. İlk kez azınlık hakları gündeme getirilirken manda ve himaye ise reddedilmiştir. İlk kez meclisin toplanarak hükümetin denetlenmesi çağrısı yapılmıştır. İlk kez etki ve denetimden uzak Heyet-i Temsiliye kurulmuştur.[112] Heyet-i Temsiliye azaları Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, İzzet Bey, Raif Efendi, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi ve Hacı Musa Bey'den oluşmaktaydı.

Erzurum Kongresi kararları ülkenin, İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin temsilcilerine gönderildi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a ise beyannameden başka, bir de muhtıra gönderilerek ilan ettiği prensipler hatırlatıldı.

---

[111] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 1, Ankara 1973, s. 48.
[112] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. 8, s. 595.

Erzurum Kongresi, İstanbul Hükümeti ve işgalci güçler tarafından çok kötü karşılanmıştı. İşgal devletlerinin temsilcileri daha kongrenin açılışından bir gün önce yani 22 Temmuz'da mütarekenin tam olarak uygulanacağını, meşru olan Padişah Vahdeddin'in destekleneceğini ve her çeşit bağımsızlık girişimlerine karşı konulacağını karar altına almışlardı.[113] İstanbul Hükümeti'nin başında bulunan Damat Ferit Paşa ise Anadolu'da karışıklık zuhur ettiğini, anayasaya aykırı olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapıldığını belirterek bu toplantıların mülki ve askeri memurlar tarafından yasaklanmasını istemiştir. Harbiye Nazırı da 30 Temmuz'da gönderdiği bir emirle, Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet kararlarına aykırı hareketinden dolayı 15. Kolordu'nun da yardımıyla yakalanıp İstanbul'a gönderilmesini talep etmiştir. Ancak bu çabalar daha önce de belirttiğimiz gibi sonuçsuz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa kongrenin kapanmasından sonra doğu vilayetlerinde cemiyetin teşkilatını yaymak ve kökleştirmek için çalışmalar yapmış, Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Ordu Komutanı sıfatıyla bulunduğu bölgedeki tanıdıkları aracılığı ile Millî hareketin yaygınlaşmasını sağlamıştır.[114]

Erzurum Kongresi'nin bittiği gece Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit'e: "Erzurum'da ve Kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni çok cesaretlendirdi. Ülkemi kurtarmak yolundaki cesaretimi artırdı. Şu halde ihtirassız, yalnız vatan ve ülkenin kurtulmasını amaç edinen insanlar olarak çalışıyoruz. Allah koruyucumuzdur. Kesinlikle başaracağız." demiştir. Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapmak üzere 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül'de halk tarafından büyük tezahüratlarla karşılandığı Sivas'a gelmiştir.[115]

1.7. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Sivas Kongresi'nin toplanması ile ilgili karar Amasya'da alındı. Millî Mücadele, ikinci ve belki de en büyük imtihanı Sivas'ta verecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın, 22 Haziran'da Amasya'dan yaptığı bir tamim ile "Anadolu'nun her yönü ile en emin

[113] Bilal Şimşir, a.g.e., s. 49.
[114] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s.174.
[115] Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s. 204.

yeri olan Sivas'ta toplantıya çağırılan kongre için, Sivas emin bir yer olmaktan, Sivas Kongresi'nin toplanması da bir sır olmaktan çıkmıştı.[116]

Kongre hazırlıkları daha haziran ayı içerisinde başlamıştı. Halkın her kesiminden vatansever kişiler, yerli ve Millî kuruluşlar bu kongreye temsilcilerini göndermek ve katılmak için uğraşlar vermekteydiler. Amasya Tamimi'nde geçen "Millî kongre" ifadesi, Türk milletinin geleceğine dönük tüm düşüncelerini, beklentilerini, ümitlerini bir noktada birleştirmekteydi.[117]

Sivas Kongresi, toplanmadan önce birtakım sorunlar otaya çıktı. Bunlardan bir kısmı delegelerden, bir kısmı ise İstanbul Hükümeti'nin kongrelere ve özellikle Millî bir kongre olacağı çok önceden bütün kamuoyuna duyurulmuş olan Sivas Kongresine karşı takındığı düşmanca tutumdu. Damat Ferit Paşa ve onun en büyük destekçisi olan Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklatmak ve böylece Millî Mücadele'yi ortadan kaldırmak düşüncesinden vazgeçmedi. Elazığ Valisi Ali Seydi Beyi görevden alarak yerine, Ali Galip Bey'i atadı. Ali Galip, Elazığ'a giderken Sivas'ta kaldığı günleri Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için Sivas Valisi Reşit Paşa'yı ikna etmek ve hatta bazen onu baskı altına almakla geçirdi.[118] Hürriyet ve İtilafçıların görevlendirmesiyle 11 Haziran 1919'da Sivas'a gelerek valilik görevine başlayan Reşit Paşa'nın yaptığı ilk iş, asayişi denetlemek oldu.[119]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Sivas Şube Reisi Halit Bey, Reşit Paşa'yı ziyaret ederek Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı yeniden canlandırmak için uğraştığını, Enverler ve Talatlar kaçarken onu vekil olarak atadıklarını ve emrine de birkaç yüz bin altın verdiklerini söyledi. Mustafa Kemal sözde bu güçle Anadolu'ya geçip İttihatçılığı yaygınlaştıracaktı. Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa hakkında atıp tutan Rasim Beye yüz verilmemesi için Reşit Paşa'ya rica etti ve eğer Mustafa Kemal

[116] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilalı,* C. 1-2, Burçak Yayınevi, İstanbul 2000, s. 292.
[117] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 174.
[118] Selçuk Ural, Millî Mücadele Döneminde Trabzon Vilayetinin Sorunları ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu, TAED, 2010, s.161-162.
[119] Hasan İzzet Dinamo, a.g.e., s. 87.

Paşa'dan bir telgraf gelirse kendisinin mutlaka haberdar edilmesini istedi.[120] Amasya Tamimi'nin yayınlanmasından iki gün kadar sonra, Ali Galip Bey Elazığ'a vali olarak atandı. Ancak, kendisi Anadolu'da bazı karışıklıklar çıkarmak ve Mustafa Kemal Paşa hakkında olumsuz propagandalar yapmakla görevlendirilmişti. Ali Galip'in yanında birkaç kişiyle birlikte Sivas'a gitmesi ve Vali Reşit Bey'in yanına birkaç kez gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması isteğinde bulunması, Millî Mücadele hareketini tehlikeye sokan bir durum oluşturmuştur. Ancak, Vali Reşit Bey böyle bir talimat almadığını söyleyerek Ali Galip'in isteğini reddetmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklatma kararı neticesinde, Sivas kongresi öncesinde cereyan eden "Ali Galip Olayı" amacına ulaşamadan sadece bir teşebbüs olarak kalmıştır. Bu teşebbüsün zamanında fark edilmesiyle Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelmeden önce hakkında atılan birçok iftiradan da vazgeçildi. Hatta bu olay neticesinde Millî Mücadele hareketi daha da ivme kazanmıştır ve bu sayede Mustafa Kemal Paşa'nın doğruluğu ve haklılığı da kendiliğinden ortaya çıkmıştır.[121]

Erzurum Kongresi yapıldığı sırada da İstanbul Hükümeti'nin yeni Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Sivas Valisi Reşit Paşa'dan, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Sivas sınırına girdiğinde tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Reşit Paşa'nın 14 Temmuz 1919'da verdiği cevap ise şu oldu: "Erzurum'da toplanan Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Kongresi görüşmelerini bitirmiş dağılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, bütün Doğu vilayetleri delegeleriyle birlikte, Sivas'ta açılması kararlaştırılan ikinci bir kongrede bulunmak üzere Erzurum'dan yola çıkmak üzeredirler. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması sizce emrediliyorsa da buna Erzurum'da olmadığı gibi burada da imkân yoktur. Bana bırakırsanız bu işi Sivas'ta akıllıca yönetmeye ve memlekete zararlı bir sonuca varmamasına çalışırım. Bundan başka burada yapılacak başka bir iş yoktur." [122]

[120] Hasan İzzet Dinamo, a.g.e, s. 373.
[121] Elif Dönmez, "Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Millî Mücadele'ye Yansımaları, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012, s. 163.
[122] Hasan İzzet Dinamo, a.g.e., s. 89.

Mustafa Kemal Paşa 55 gün Erzurum'da kaldı. Ancak ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegelerin Sivas'a gelmiş olmaları sebebiyle artık oraya hareket etmeliydi. Artık kendisinin de gelmesinin beklendiği haberleri üzerine, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.[123] Yolculuk güvenlik içinde geçmişti. Erzincan boğazına girişte jandarmalarca durduruldular. Jandarma durumu şöyle özetledi; "Dersim Kürtleri Boğazı tutmuştur. Tehlike vardır, geçilmez. Jandarma subayı kuvvet gönderilmesi için merkeze yazmış, o kuvvet gelince düzen alacak, saldıracak ve eşkıyayı boğazdan attıktan sonra da yol açacakmış." Mustafa Kemal Paşa, tehlikenin geçmesini bekleyecek olursa, kongreye zamanında yetişemeyecekti. Bu durumda Sivas'ta yalan yanlış söylentilere yol açarak işleri altüst edebilirdi.[124]Bunu İstanbul Hükümetine hizmet etmek isteyen bazı şahısların kendisini geri dönmeye mecbur etmek gayesi ile düzenledikleri bir plan olarak değerlendirdi ve yoluna devam etti.[125]

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivas'a geldiklerinde halk Sivas Lisesi'nde toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını 3. Kolordu'nun bulabildiği asker ve subayların tamamı karşıladı. Mustafa Kemal Paşa otomobilinden inip halkı selamlayıp doğruca 3. Kolordu merkezine gitti. Hemen Ali Galip Bey'i buldurdu. Ali Galip Bey'e Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir: "Askerler, mert olur. Türk askeri ise mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz, cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü? Size daha ağır bir muamele de bulunabilirdim. Mütekait bir asker olduğunuza hürmet gösterip bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kullanmazsanız, akıbetiniz vahim olur. Hadi buyurun yerinize gidin. Derin derin düşünün! Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lazım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez!"[126]

---

[123] Sabahattin Selek, a.g.e., s. 294.
[124] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 101.
[125] Kemal Çelik, *Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge*, Akademik Bakış, II /3, 2008, s. 103-124.
[126] Hasan İzzet Dinamo, a.g.e., s. 89.

Sivas Kongresi'nin toplanmaması için Sivas'ta bulunan Fransız Jandarma Müfettişi Bruno da baskı yaptı. Sivas Valisi Reşit Paşa ile görüşerek böyle bir kongrenin gerçekleştiği takdirde, Sivas'ın işgal edileceğini ve kongrenin dağıtılacağını bildirdi. İngilizler ise Samsun üzerinden Sivas'ı işgal edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. [127]

Kongre'nin Sivas'ta toplanma nedenleri şunlardır:

a. Sivas'ın taşıdığı önem, coğrafyasından kaynaklanan önemden ileri gelmektedir.

b. Sivas'ın savunulmasının kolay olması ve kısa sürede ulaşılacak bir konumda yer alması.

c. 3. Kolordu merkezi Sivas'tı ve 3. Ordu Müfettişi olarak Sivas'ın çevresinde bulunan ordu birliklerine ve Sivas Valisi'ne doğrudan ulaşılabilirdi.

d. Sivas, Mondros Mütarekesi'nde adı geçen altı ilden biri idi. Mütarekenin 24. maddesine göre bu altı ilden birinde karışıklık çıkarsa işgal kuvvetleri bu illeri işgal edebileceklerdi.

e. Sivas Anadolu'nun merkezinde, her merkeze ulaşım bağlantısı bulunan bir şehirdi.

f. Şehrin nüfus dokusu önemliydi. Çünkü yoğun bir göç almış, göç edenler ise işgal ve esaretin ne olduğunu bilenlerdi. 1 milyon nüfuslu, 3 il, 22 liva ve 465 bucağı vardı.

g. Anadolu'nun her bakımdan en emin bir yeri olması.

h. Yabancı etkisinin, diğer yerlere göre az olması.

i. İtilaf Devletleri'ni temsilen bazı subaylar bulunmasına karşın işgal altında olmayışı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesi'nin şehirde oldukça iyi örgütlenmiş olması. [128]

Yolların güvensizliği, ulaşım araçlarının yetersizliği ve pahalılığına rağmen 19 ilden gelen delegeler kongreye katılmıştır. Sivas Kongresi için lise binası hazırlanmıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa binanın kendisine haber verilmeden

[127] Utkan Kocatürk, *Millî Mücadele'de Sivas Kongresi,* III. Uluslararası Sempozyumu, Ankara 2-3 Eylül 2002, s. 2-17.
[128] Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 2-17.

hazırlanmasına ses çıkarmamıştı. Ayrıca yaz tatili olduğundan okulun kongre çalışmalarına ayrılmasında zorluk çıkmamıştı.[129] Mektebi Sultani'de Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Rasim'in oğlu Mazlum Bey, Rauf Bey, Hayati Bey, Recep Zühtü Muzaffer, Cevat Abbas, Memduh Bey, Mühendis Ruhi, Nizamettin Bey, Süreyya (Yiğit), Mazhar Müfit, Dr. Refik (Saydam), Hüsrev (Gerede) bulunuyordu. [130] Bu arada Mustafa Kemal Paşa, kongre binasından çıkmıyor, yalnız delegeler ve şehrin ileri gelenleri ile konuşarak toplantılar yapıyor, onları Millî Mücadele'ye inandırmak ve aydınlatmak için çalışıyordu.[131]

Bu kongreye katılan delegeler şunlardır: Mustafa Kemal Paşa, İsmail Fazıl Paşa (Ankara delegesi), Hüseyin Rauf (Orbay), İsmail Hami Bey (Danişment, İstanbul delegesi), Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi), Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi), Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi), Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi), Bekir Sami Bey (Tokat delegesi), Albay Refet Bey (Bele, Samsun delegesi), Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi), Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi), Küçükağazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi), Darahanlı Ağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi), Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi), Hoca Rauf Efendi (Erzurum delegesi), Şey Fevzi Efendi (Erzincan delegesi), Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi), Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi), Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi), Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi), Osman Nuri Bey (Bursa delegesi), Macit Bey (Alaşehir delegesi), Zeki Bey (Kastamonu delegesi), Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi), Abdurrahman Duran Bey (Çorum delegesi), Dellalzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi), Halit Bey (Bor delegesi), Mustafa Efendi (Niğde delegesi), Mazhar Müfit Bey (Hakkari delegesi), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi).[132]

Sivas Kongresi'ni 15 vilayet ve mutasarrıflık temsil etmiş, Rumeli'den kimse katılmamıştı. Delegelerin önemli bir kısmı İttihatçı idi. Buna rağmen her biri

[129] Alptekin Müderisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları,* C. 1. Kastaş Yay., İstanbul 1998, s. 181.
[130] Hasan İzzet Dinamo, *Kutsal İsyan,* C. 4-8, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010, s. 6-9.
[131] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 102.
[132] Sabahattin Selek, a.g.e., s. 297.

İttihatçılık yapmayacağını yeminle teyit etti.[133] Öteki kongrelerin mahalli özelliklerinin yanında Sivas Kongresi, yurdun dört bir yanından gelen delegelerin katıldığı ülke çapında bir kongre olarak adeta bir Meclis-i Millî olmuştur. [134] Ayrıca bu kongre, TBMM'nin açılışından önceki son kongredir.

Kongre başkanlığı ve manda konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ilk muhalefet Sivas Kongresi sırasında meydana gelmiştir. Hüsrev Sami Bey, edindiği malumat üzerine Bekir Sami Bey, Sivaslı Emir Paşa ve İsmail Fazıl Paşa'nın manda ve kongre başkanlığı meselesini aralarında görüştüklerini, bu doğrultuda mandanın savunulacağını ve Mustafa Kemal Paşa'nın da kongre başkanlığına getirilmemesinin kararlaştırıldığını Mustafa Kemal Paşa'ya aktardı. Ayrıca Hüsrev Sami Bey, Rauf Orbay'ın Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına karşı çıktığını da söyledi. Mustafa Kemal Paşa kongre salonuna doğru yürürken Rauf Bey ile karşılaştı. Ona şöyle sordu: "Raufçuğum kimi reis yapalım? Rauf Bey ise hiçbir şeyden kuşkulanmadan şöyle söyledi: "Sen reis olmamalısın!" Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev Sami Bey'in getirdiği haberin doğruluğuna inanarak Rauf Bey'i hırpalamaktan çekinmedi. "Demek Bekir Sami Bey'in evinde verdiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsunuz öyle mi?" diyerek salona doğru ilerledi. Rauf Bey şaşırdı.[135] Sonuçta, kongre başkanlığı için yapılan seçimi Mustafa Kemal Paşa kazanarak başkan oldu.

Sivas Kongresi'nde de en önemli tartışma konusu "manda" meselesi oldu. Delegelerin bazıları Amerikan mandasını savunurken bazıları da İngiliz mandasını savundu. Her türlü mandaya karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, bu konuda en büyük desteği Kazım Karabekir Paşa'dan gördü.[136] Mandayı savunanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdi. Devletin topraklarının çeşitli devletler arasında bölüşülmesi yerine Osmanlı Devleti'ni tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı tercih ediyorlardı.[137] Sivas Kongresi'ne 19 ilden

---

[133] Sabahattin Selek, a.g.e., s. 298.
[134] Abdurrahman Dilipak, *Cumhuriyete Giden Yol,* Beyan Yayınevi, İstanbul 1991, s. 136.
[135] İhsan Ezherli, Türkiye *Büyük Millet Meclisi (1920- 1986),* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1986, s. 205.
[136] İsmail Yıldırım, Millî *Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919- 20 Mart 1920),* Eskişehir Büyükşehir Belediye Yayınları, Eskişehir 1998, s.78.
[137] Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e, s.13.

gelen 31 delege içerisinde Amerikan mandasını şiddetle savunanların başında, İstanbul delegesi Albay Kara Vasıf Bey, Tokat delegesi Albay Bekir Sami Bey gibi Millî Mücadele'ye yararlı hizmetleri geçmiş olan eski ordu mensupları geliyordu.[138] Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey: "Kendimizi büsbütün güçsüzlük ve miskinlik içinde görerek bizi kurtarın diye şuna buna yalvarmak gibi bir aşağılık duruma bu millet katlanamaz. Ya ölürüz ya da bağımsız oluruz." derken gençlik kesiminden İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi ve Denizli delegesi Necip Ali Bey kongredeki Amerikan taraftarı olan delegelere "Efendiler! Siz buraya manda satın almaya mı geldiniz?" diye bağırdı.

Yine gençlik kesimini temsil eden Tıp öğrencisi Hikmet Bey de "Paşam, delegesi bulunduğum Tıbbiyeliler beni buraya bağımsızlık davamızı başarmak yolundaki çalışmalara katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, her kim olursa olsun reddeder ve kınarız. Olmayacak şey, ama manda düşüncesini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal Paşa'yı vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı olarak adlandırır ve lanetleriz." dedi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal bu gence dönerek "Evlat için rahat olsun. Gençlikle övünüyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: "Ya istiklal ya ölüm!"

Sonuçta Rauf Bey'in "Türkiye'de bir Amerikan mandasının kurulup kurulamayacağının incelenmesi amacıyla Amerikan kongresinden bir heyet göndermesinin istenmesiyle" ilgili teklifi benimsendi. Böylece manda tehlikesi önlendi. [139]

Kongrede yemin konusunda da şöyle bir formül bulundu. Delegeler Kur'an'a el basarak şöyle yemin ediyorlardı: "Yurdumuzun ve ulusumuzun kurtulup barışa kavuşması dışında, herhangi kişisel hırs, ya da çıkar peşinde koşmayacağıma, İttihat ve Terakki Fırkası'nı tekrar canlandırmağa kalkışmayacağıma, hiçbir siyasi partinin

[138] Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s. 119.
[139] Yavuz Abadan, a.g.e., s. 120.

çıkarlarına hizmet etmeyeceğime Tanrı'nın adı üzerine yemin ederim." [140] Böylece bu yemin, Millî Mücadele'nin hiçbir siyasi parti adına yapılmadığı, tamamen milleti, memleketi kurtarma amacına yönelik bir hareket olduğunu açıkça belirtiyordu.[141] Kongrenin dördüncü gününde, Erzurum Nizamnamesi içeriği görüşülerek, gerekli düzeltmeler yapıldı.[142] Sivas Kongresi, aşağıda yer verilen kararlarıyla Erzurum Kongresi kararlarını daha fazla genişletip teyit etti:

1. Yüce Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında ateşkes anlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1919 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her yerinde Müslüman çoğunluğun oturduğu Osmanlı Ülkesi bölgeleri birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz, hiçbir nedenle bölünmez bir bütündür. Bu bölgelerde yaşayan tüm Müslümanlar birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla doludurlar, toplumsal haklarıyla bölgesel kurallarına saygılı öz kardeştirler.

2. Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığımızın sağlanması, yüce saltanat ve halife haklarının korunması için ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır.

3. Osmanlı Ülkesi'nin herhangi bir parçasına karşı yapılacak bir işgale veya vatanımız içinde bağımsız bir Rumluk ve Ermenilik hareketlerine karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde olduğu gibi birlikte savunma ilkesi esas kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan azınlıkların her türlü yasal hakları korunduğundan bu kişilere siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5. Osmanlı Hükümeti bir dış baskı karşısında ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve onunla ilgilenmemek zorunda kalırsa halifelik ve saltanatla vatan

[140] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 103.
[141] Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 3.
[142] Mustafa Turan, *Millî Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışlar (30 Ekim 1918- 20 Ekim 1921),* Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1999, s. 46.

ve ulusumuzun dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü önlem ve kararlar alınmıştır.

6. İtilaf Devletleri'nden vatanımızın parçalanma ve bölünmesinden tamamen vazgeçerek bu topraklar üzerindeki tarihi, dini, ırki ve coğrafi haklarımıza saygı gösterilmesinin böylece hak ve adalete dayanan bir kararın alınmasını bekleriz.

7. Ulusumuz insancıl ve çağdaş gayeleri yüceltir. Teknik, endüstriyel ve ekonomik durumumuzu ve bize gerekli olanları iyice anlar. Bundan dolayı devletimizin ve ulusumuzun içte ve dışta bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğünü korumak şartıyla altıncı madde de belirtilen sınır içinde ulusçuluk ülküsüne saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımını sevinçle karşılarız. Bu insanca ve hukuka uygun şartları kapsayan bir barışın da hemen gerçekleşmesi isteklerimizin en önemlisidir.

8. Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin çizdiği bu çağda, İstanbul Hükümeti'nin de ulusal iradeye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü ulusal iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara ulusça uyulmadığı gibi bu kararların dışta da değerli olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçlarıyla kanıtlanmıştır. Bunun için ulusun içinde bulunduğu korkulu durumdan kurtulma çarelerini kendisinin başvurusuna gerek kalmadan İstanbul Hükümeti'nin Millet Meclisi'ni toplanması ve bu nedenle ulusun ve yurdun kaderi hakkında alacağı bütün kararları meclisin onayından geçirmesi zorunludur.

9. Vatan ve ulusumuzun karşı karşıya bırakıldığı zulüm ve acılar karşısında tamamen vicdanın yarattığı bütün ulusal cemiyetler, aynı amaç etrafında bir araya gelerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir bütün oluşturmuşlardır. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve kişisel çıkarlardan uzaktır. Bütün Müslüman vatandaşlar bu cemiyetin doğal üyeleridir.

10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas şehrinde toplanan Millî kongre tarafından mukaddes amaç doğrultusunda birleştirilmişlerdir.

Sivas Kongresi'nin önemi; toplanması, şekli, kararları ve her alanda ulusal bir kongre oluşundan gelmektedir. Böylece Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin lideri olmuş, bu kongre ile birlikte tam bağımsızlık amaçlanmıştır. Ya istiklal ya ölüm parolası ortaya çıkmış, Millî Mücadele merkezileştirilmiştir.[143]

Başarılı olan Sivas Kongresi sonrasında, Millî Mücadele'nin duyurulması ve halka ulaştırılması amacıyla Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından İrade-i Millîye Gazetesi kurulmuştur. 13 Eylül 1919'da Sivas'ta yayınlanmaya başlayan gazetenin başlığında amacını gösteren şu cümle yer almıştır: "Ulusal İstek ve Dileklerin Savunucusu" anlamına gelen "Metâlip ve Amâl-i Millîyenin Müdaafii" Bu cümleden de anlaşıldığı üzere gazete, millî istekler ve emellerin savunucusu olduğunu belirtiyordu. Gazete, başlangıçta haftada bir defa yayınlanırken daha sonra haftada iki kez ve nihayetinde günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır. Dört sayfalık gazetede, kongrenin Padişah'a çektiği telgraf, çeşitli kongre haberleri ve bildirileri yer alırken, üst bölümlerde ise Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki açılış konuşması yayınlandı.[144] Heyet-i Temsiliye kongreden sonra İstanbul Hükümeti ile haberleşmeyi kesmiş ve İstanbul Hükümeti'nin atadığı vali ve komutanları yok saymıştır.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, kongreler yoluyla her geçen gün gelişmekte olan ve halkın büyük kıymet vermeye başladığı Millî Hareketi "isyan"; onun başındaki Mustafa Kemal Paşa'yı da "asi" göstermek için her türlü girişimin içinde yer almıştır. [145] Ayrıca Bedirhaniler ve Cemilpaşazadeler bölgesel bir Kürt ayaklanması için İngilizlerle iş birliği içerisine girdiler. Anadolu'dan Ali Galip Beyin ihaneti üzerine İstanbul'a gönderilen telgrafları, İstanbul Telgrafhanesi ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Padişaha verilmesini önlemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 11 Eylül 1919'da Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e şu telgrafı yolladı: "Milletin, Padişah'a düşünce ve dileklerini bildirmesine engel oluyorsunuz. Alçaklar, can kıyıcılar! Düşmanlarla

---

[143] Hikmet Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 23-25.
[144] Elif Dönmez, a.g.e., s. 182.
[145] Selçuk Ural, *Ali Galip olayının Millî Mücadele Taraftarı Gazetelerdeki (İrade-i Milliye ve Albayrak) Yankıları,* Atatürk Yolu Dergisi, 29, 2002, s. 159-174.

birlik olup, millete karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Milletin gücünü ve iradesini anlamaya gücünüzün yetmeyeceğine kuşkum yoktur. Fakat yurda ve millete karşı haincesine ve bütün gücünüzle uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve destekçilerinin gerçeğe uymayan sözlerine kapılmaktasınız. Milletimiz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılara aldanarak, vicdanınızı satarak işlediğiniz suçlarla ulusa karşı sorumluluğunuzu hiçe saymaktasınız. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayın!" / Mustafa Kemal. [146]

12 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye, bütün komutan ve valilere şu bildiriyi göndermiştir: "Hükümet, ulusun sevgili padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekle gerçekleşen haince davranışlarını sürdürmekte direndiğinden, ulus da töreye uygun bir hükümet başa geçinceye değin İstanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye karar vermiştir. Her yerdeki sivil memurlar, askeri komutanlarla birlikte bu kararı yerine getirecek ve sonucu Sivas'ta Genel Kongre Kurulu'na bildirecektir."[147] İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi, İstanbul ile Anadolu'nun tamamen koptuğunu, bir başka deyişle Anadolu'nun açıkça bağımsızlık hareketine fiilen başladığını gösteriyordu.[148]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi sonucu İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele hareketine karşı tavır takınacağını düşündüğünden, 14 Eylül 1919'da Padişah'a bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa telgrafta, milletin Padişah'a olan bağlılığından söz ederek devletin başına gelen kötü durumun sadece yenilgiden gelmediğini ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca şartların gittikçe kötüleşmesinin sebeplerini de Mondros Mütarekesi'nden beri birbirini takip eden hükümetlerin, özellikle Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin hataları gösterilerek Damat Ferit Paşa sorumlu tutulmuştur. [149] Bu siyasi baskılar nedeniyle 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etti. Yerine Ali Rıza Paşa getirildi. Ali

[146] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 105.
[147] Kemal Arıburnu, a.g.e., s. 106.
[148] Mustafa Turan, a.g.e., s. 50.

Rıza Paşa'nın, Millî Mücadelecilerle anlaşacağı ümit ediliyordu. Bu arada Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası Heyet-i Temsiliye'nin ilk siyasi zaferi olmuştur.

Heyet-i Temsiliye 13 Eylül 1919'da toplandı. Hükümet işlerinin yürütülmesinde tek yetkili merci sıfatı ile mevcut kanunlara göre idareye fiilen el koydu. Böylece Anadolu'daki hareketin fikri teşkilatlanma ve hazırlık safhası sona erdi.[150] Eylül'den itibaren Sivas Kongresi'ne katılan delegeler dönmeye başladı. Heyet-i Temsiliye Sivas'ta kalarak çalışmalarına devam etti. Heyet-i Temsiliye belirli sürelerde düzenli toplantılar yapmamıştı. Yazışmaları ve genelgeleri Mustafa Kemal Paşa, TBMM açılıncaya kadar Heyet-i Temsiliye adına yapmıştır. [151]

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra manda meselesi ve Ermeni iddialarını araştırmak amacıyla Sivas'ta bulunan ABD'li General Sames G. Harbord ile 22 Eylül'de görüştü. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mesajda, bu görüşme ile ilgili olarak şu bilgileri veriyordu: "General bütün Millî Hareket ve teşebbüslerimizi takdir etti ve bir Türk olsaydım ben de ancak bu şekilde hareket ederdim." demiştir. Pek samimi ve lehimizde ümit verici fikir ve görüşler söylemiştir. 24 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa, General Harbord'a şu yazılı görüşleri açıklıyordu: "Eğer memleketimiz, yabancıların entrika ve müdahalelerinin kâbusundan kurtarılırsa ve memleketin meseleleri Millî irade ve arzulara hürmet eden muktedir bir hükümet tarafından idare edilirse, memleketin bütün dünya için mükemaliyet kaynağı olacak bir duruma geleceğine dair en kesin teminatları verebiliriz."[152]

---

[149] Sabahattin Selek, a.g.e., s. 153.
[150] Yavuz Abadan, a.g.e., s. 128.
[151] Kemal Arıburnu, a.g.e., s.107
[152] Abdurrahman Dilipak, a.g.e., s. 172

10 Ekim 1919 Belge: 548'e ilave

Harbord tarafından;

"… İstanbul'dan Mardin'e kadar bütün bölgeleri gezdik. Millîyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve savaşlardan nüfusunun yüzde yirmisini kaybetmiştir. Yerlerinden çıkarılan Ermeniler yavaş yavaş ve hiçbir korku duymadan geri dönüyor. Bütün seyahatimiz boyunca Türklerin Ermenileri öldürmek istediklerine dair bir işaret görmedik. Ermeniler, Kürtler ve Tatarlar arasındaki düşmanlık eski zayıf idareler yüzündendi. Ermenistan'da gördüğümüz bazı insanlar istikbal hakkında bizi şüpheye düşürdü, çoğunlukla çürümüş insanlardı. Üç ay önce Ermenilerin tek bir adam kalmayıncaya kadar kesildiğini duymuştuk. Hâlbuki duyduklarımızın hiçbiri doğru değildi. Zaten ben bu katliamı her zaman şüpheyle karşılamıştım. Fransızlar, Türkleri mandaları altına almak istiyorlardı. Bunun için de dünyanın şüphesini Türklerin üstüne çekmek gerekirdi."[153] Harbord raporunda, Ermenilerin hiçbir zaman hiçbir yerde çoğunluğa sahip olmadığı ve Ermeni mandasının ABD'ye önemli bir ekonomik ve askeri yük getireceği belirtildi.

Mustafa Kemal Paşa 18 Aralık 1919'da bütün tehlikeleri göz önüne alarak Heyet-i Temsiliye üyeleri ile birlikte Sivas'tan Ankara'ya doğru hareket etti.[154] Yurdun tümüne egemen olan Sivas Kongresi 23 Nisan 1920 'de açılacak olan TBMM'nin güçlü bir temele oturtulmasını sağlamıştır. Diğer bir ifade ile Sivas Kongresi TBMM Hükümeti'nin çekirdeğini oluşturmuştur.[155]

1. 8. Amasya Görüşmesi / Protokolü (20 - 22 Ekim 1919)

Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı da tavır aldı. İstanbul'a çektiği telgraflarda, "Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden aciz

[153] Wooward, E.L ve Butler, R. (1982). İngiliz gizli belgelerinde Türkiye. (Ulubilen, E. Çev.). İstanbul: Çağdaş.
[154] İhsan Ezherli, a.g.e., s. 73.
[155] *Kazım Karabekir'i Anma Töreni (25 Ocak 1994),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 46.

olduğunuza şüphe etmiyorum." Diyerek onu suçladı.[156] 12 Eylül'de ise Heyet-i Temsiliye tarafından Anadolu ile İstanbul arasında her türlü haberleşmenin kesilmesine karar verdi. Bu karara Anadolu'nun her yanında uyuldu, uymayanlar ise İstanbul' a kaçmak zorunda kaldı. Ayrıca İstanbul ile haberleşmenin kesilmesinden Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasına kadar olan süreçte Anadolu'da devlet otoritesini Heyet-i Temsiliye yerine getirmiş ve bir yürütme organı gibi görev yapmıştı.[157] Bu durum, İstanbul Hükümeti olmaksızın da milletin kendi yönetimini sağlayabileceğini göstermiştir.[158] Ekim ayı başlarında Ali Rıza Paşa Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile iş birliği yapmak için teşebbüse geçerek Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurdu. Heyet-i Temsiliye de yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti ile irtibata geçmeyi gerekli bulmuştu.[159]

Yeni kabinenin göreve gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa bir genelge yayınlayarak şu tekliflerde bulundu:

1- Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde tespit edilen Millî teşkilat ve gayelere saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Millîye ona yardımcı olacaktır.

2- Yeni kabine, Millî Mec1is'in toplanmasıyla fiilen denetleme görevine başlayıncaya kadar milletin geleceği hakkında hiçbir taahhütte bulunmayacaktır.

3- Sulh konferansına tayin olunacak üyeler, milletin güvenini kazanmış ve muktedir kimselerden seçilmelidir.[160]

Ali Rıza Paşa hükümeti, önceki hükümetlerin aksine Milli Mücadele'yi meşru ve haklı bir dava olarak görmekteydi. Yeni hükümet, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketiyle diyalog kurmak için çeşitli çalışmalar yürütmek konusunda istekliydi. Bu

[156] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 131.
[157] D. Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* C. 1, Ankara 2005, s. 174-177.
[158] Kemal Çelik, a.g.e., s. 103-124.
[159] Mustafa Turan, a.g.e., s. 53.
[160] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a,g,e., s. 1059-1060.

anlamda, hükümetin Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde önemli bir askeri ve siyasi figür haline geldi diyebiliriz. Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa hükümeti sırasında, millî mücadele hareketini destekleyen bir tutum sergileyerek Kuva-yı Milliye hareketiyle münasebet kurmak için çalışmalar yürüttü. 9 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf gönderdi. Ayrıca, Mersinli Cemal Paşa, Kuva-yı Milliye hareketinin kendisine daha yakın bulduğu bir isimdi ve açıkça hareketi desteklediğini de gösterdi. İstanbul'daki İtilaf Devletleri baskısına rağmen, Batı Anadolu'daki düzenli ordu birlikleri aracılığıyla Kuva-yı Milliye'ye silah ve malzeme desteği sağladı. Ayrıca Bahriye Nazırı Salih Paşa ve heyeti, milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile iletişim kurmak üzere Amasya'ya gönderildi.[161] Salih Paşa İstanbul'dan 15 Ekim 1919'da Amasya'ya gitmek üzere yola çıktı. Deniz yoluyla Amasya'ya gelen Salih Paşa uğradığı her yerde törenler yapılarak karşılandı. Çünkü Heyet-i Temsiliye, Salih Paşa'nın uğradığı her yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından törenlerle karşılanmasını istemişti. Salih Paşa ve beraberindekiler 19 Ekim 1919 günü Amasya'ya vardılar. Salih Paşa Amasyalılar tarafından büyük gösterilerle karşılandı.[162]

Heyet-i Temsiliye adına 16 Ekim'de Sivas'tan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Hüseyin Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey 18 Ekim'de Amasya'ya ulaştılar.[163] Heyet-i Temsiliye ve Salih Paşa arasındaki görüşmeler 20 Ekim Çarşamba günü başlamış olup 22 Ekim Cuma gününe kadar devam etti. Üç gün süren görüşmeler sonunda ikişer nüsha olarak beş kıta protokol düzenlendi. Bu beş kıta protokolden Salih Paşa'da kalacak olan üç tanesi Heyet-i Temsiliye tarafından imzalandı. Heyet-i Temsiliye'de kalan iki protokolü ise Salih Paşa imzaladı. İki protokol ise gizli olduğu ifade edilerek imzalanmadı.[164]

[161] Şenol Susoy, Millî Mücadele Yıllarında Amasya, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s.120.
[162] Refik Necdet Aktaş, a.g.e., s. 89.
[163] Atatürk, a.g.e., s. 242.
[164] Atatürk, a.g.e., s. 243.

Sivas Kongresi'nce kabul edilen esaslar üzerinden şekillenen ve 3 gün süren Amasya görüşmeleri, tarihe "Amasya Protokolü" veya "Amasya Mülakatı" olarak da geçmiştir. Bu görüşmelerde alınan kararlar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

1) İstiklalimizin ve Mondros Ateşkes Antlaşması'yla tespit edilmiş olan Türk vatanının bütünlüğü ve bağımsızlığının sağlanması,

2) Görünüşte "Kürt bağımsızlığı" amacı altındaki çalışmalara engel olunması yönünde tedbirlerin alınması,

3) Yunanlıların işgal ettikleri İzmir'i de içine alan Aydın ilinin Osmanlı Devleti topraklarından ayrılmaması, Trakya'da ise Doğu Trakya ve özellikle Edirne'nin ne şekilde olursa olsun bırakılmaması,

4) Fenni, sınai ve iktisadi alanlarında alınacak yardımların bağımsızlığımıza ve Millî menfaatlerimize zarar vermeyecek şekilde uzmanlarca incelenmesinden sonra meclisçe kabul edilmesi,

5) Müslüman olmayan unsurlara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar tanınmaması,

6) Sivas Kongresi kararlarının Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesi,

7) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuken tanınması ve Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'nun güvenilir bir yerinde toplanması.[165]

Ayrıca Temsil Heyeti ve Ali Rıza Hükümet'i arasında bazı gizli protokoller de imzalanmıştır. Bu gizli protokollere göre;

- İşgal olayları karşısında hükümetçe teşebbüslerde bulunularak halk mitinglerinin tertip edilmesi ve özellikle İzmir'in işgalinin protesto edilmesi,

- İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin yürüttüğü faaliyetlere sınırlandırmalar getirilmesi, gerekirse engellenmesi,

[165] Şenol Susoy, a.g.e., s. 123.

- Yabancıların desteklediği cemiyetlerin kapatılması ve Millî Mücadele'ye zarar veren gazetelerin kapatılması (subay ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesinlikle yasaklanması),

- Kuvayi Milliye'yi destekleyen memurların güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden oynatılmaması ve yine Kuvayi Milliye'yi destekleyen komutan ve idareciler hakkında soruşturma yapılmaması,

- Batı Trakya göçmenlerinin sevk ve naklinin sağlanması,

- Aydın Kuva-yı Milliye'sinin güçlendirilmesi ve kolaylık sağlanması,

- Padişah iradeleri ile atılan ordu komutanları ve Divan-ı Harb'e gönderilen subayları hakkındaki emirlerin yeniden düzenlenmesi.[166] Ayrıca İtilaf Devletleri tarafından, Doğu Trakya'da ve Adana çevresinde tampon devlet olarak kurulması düşünülen "Hükümet-i Müstakille-i İslamiye" ile Kilikya devletine de rıza gösterilmeyeceği ifade ediliyordu. İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Temsiliye'yi tanımasına karşılık ise Heyet-i Temsiliye de İstanbul Hükümeti'nin işlerine müdahale etmeyecekti.[167]

Salih Paşa, bu protokolleri imzaladıktan sonra bu konu ile ilgili olarak şu şekilde konuştu: "Millet Meclisi'nin toplantı yerinin İstanbul dışında olmasını, öteki vekillerin uygun bulacağını pek sanmam. Gerçi ben kabine adına buraya geldim ve sizinle kabine adına konuşuyorum. Ancak bu noktada burada sizleri dinleyip durumu kavradıktan sonra sizinle ortak bir kanıya vardım. Bu kanımı kabine arkadaşlarıma ve Padişah'a benimsetmeye çalışacağım. Onlar bunu uygun görmezler de meclisin İstanbul'da toplanmasında direnirlerse benim için namus borcu olarak yapılacak şey kabineden ayrılmaktır."[168]

İstanbul'a dönen Salih Paşa teklifleri Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne sundu. Hükümet merkezi otoritesini ve siyasi varlığını korumak amacıyla kararların büyük bir kısmını reddetti. Kabul edilen protokoller arasında; Meclis-i Mebusan'a seçilecek

[166] D. Yalçın Yaşar, Akbıyık vd., a.g.e., s. 174-177.
[167] *Atatürk,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 80.

milletvekilleri "İttihatçılığın kötülükleri, tehcir, katil ve milletin çıkarlarına aykırı kötülüklerle lekeli" kişilerden olmayacaktı. Ayrıca bütün siyasi partiler ve azınlık mensuplarının seçimlere katılmaları sağlanacaktı. Yani meclisin bütün ülkeyi temsil ettiği gösterilmiş olacaktı.[169]

İstanbul Hükümetini temsilen bir nazırın Millî Hareket temsilcileri ile görüşerek anlaşması, Millî davaya katılmakta çekingen davranan çok sayıda kimsenin tereddüdünü gidermiş ve Millî Mücadele'ye katılmasını sağlanmıştır.[170] Bu sırada gerek Heyet-i Temsiliye gerekse İstanbul Hükümeti, Mebuslar Meclisi'nin toplanması ile meşguldüler. Heyet-i Temsiliye, Mebuslar Meclisi'nde Millî dava için birlik ve azim içinde bir gurup teşkil etmeye çalıştı. Bunun için de İstanbul'a yakın olan Ankara'ya gelindi. Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara oldu.[171]

Osmanlı Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918 tarihinde "zorunlu siyasi nedenlerden ötürü" Padişah Vahdettin tarafından feshedildi. Yeni seçimler de henüz yapılmamıştı.[172]

Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplantı yeri konusunda da danışmak ve bir karara varmak için çok dikkatli ve duyarlı davrandı. Bir yandan İstanbul'un ileri gelenleriyle yazışmalar yaparken diğer taraftan da halkın nabzını tutmaya çalışmıştır. Bu arada ordunun da görüşünü almak istedi. Bu nedenle 29 Ekim'de On Beşinci, Yirminci, On ikinci ve Üçüncü Kolordu Komutanlarını Sivas'ta bir toplantıya çağırdı. Diyarbakır'daki Kolordu Komutanına, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya, Bursa'daki Yusuf İzzet Paşa'ya, Balıkesir'de Kazım Paşa'ya, Bursa'daki Bekir Sami Bey'e de "kendilerini, aradaki uzaklık ve özel durumları dolayısıyla çağırmadığını ve alınacak kararları bildireceğini" söyledi. Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye üyesi olan ve üye olmayıp da toplantıya

---

[168] Refik Necdet Aktaş, a.g.e., s.266.
[169] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 246-247.
[170] Kemal Çelik, a.g.e., s. 103-124.
[171] Cengiz Orhonlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, s. 121.
[172] Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002),* TESAV Yayınları, Ankara 2003, s. 72-75.

katılanlar ve komutanlarla 16 Kasım 1919 tarihinde görüşmeler yaptı. Görüşme gündeminde şu üç madde bulunuyordu:

1. Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri.
2. Toplantıdan sonra Heyet-i Temsiliye ve ulusal örgütün alacağı biçim ve çalışma yöntemi.
3. Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumlu veya olumsuz bir karar vermesi durumunda nasıl davranılacağı. [173]

Toplantıda dört farklı görüş ortaya çıktı. Birinci görüşe göre Meclis-i Mebusan'ın dışarıda toplanması uygun görülüyordu. İkinci görüşü göre Meclis İstanbul'da toplanmalıdır. Bu görüşü Trabzon, Erzurum, Balıkesir, bütün Karesi ve Saruhan kurulları savunuyordu. İstanbul'daki ileri gelen kişilerin de hemen hepsinin bu görüşte olduğu da biliniyordu. Üçüncü görüş, İstanbul yakınlarında toplanmasıdır. Bu görüşü Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti üyeleri savunuyordu. Dördüncü görüş, bir kısım merkez kurulları da Salih Paşa'nın kişisel görüşüne dayanarak, hükümet uygun görürse dışarıda toplanmasında sakınca görmüyorlardı.[174]

Mustafa Kemal Paşa, düşman tehdidi altında toplanacak bir meclisin özgürce iradesini belirtemeyeceğini savunarak Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanmasını istiyordu. 16 Kasım ile 29 Kasım 1919 tarifleri arasında Heyet-i Temsiliye ve Komutanlar arasında yapılan toplantıda meclisin İstanbul'da toplanmasına karar verildi. Önlem olarak seçilen tüm milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne'de toplanarak görüşmeler yapmaları kararlaştırıldı.

[173] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, İkinci Kitap, Bilgi yayınevi, Ankara 1992, s. 30-36.
[174] Feridun Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Ankara 1963, s. 59-61.

1.9. Heyeti-i Temsiliye'nin Kurulması ve Ankara'ya Gelmesi (27 Aralık 1919)

Amasya Tamimi'nde "milletin durumunu ve davranışı göz önünde bulundurarak haklarını dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir Millî heyetin varlığı gerekmektedir" maddesi gereği Heyet-i Temsiliye'nin kurulmasına karar verilmiş, Erzurum Kongresi'nde ise ilk kez 9 kişilik bir heyet olarak ve Doğu Anadolu bölgesini temsilen kurulmuştur. Bölgesel olarak kurulan heyet, Sivas Kongresi'nde üye sayısı 15'e çıkarılarak tüm yurdu temsil eder hale getirilmiştir.[175]

Sivas Kongresi'nin son günü alınan en önemli karar hiç şüphesiz Heyet-i Temsiliye üye sayısının dokuzdan on beşe çıkarılmış olmasıdır. Bugün içinde yeni üyelerin seçimine ilişkin bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiride, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar Sivas Kongresi'nde de aynen kabul edilmiştir. Bu kararlar ve teşkilat her ki kongrede de ilan edilmiş kararlardan başka katiyen bir karar mevcut olmadığını, mahalli hükümetlerin kanunen onaylanmasına karar verilmiş ve aşağıda isimleri yazılı üyeler Erzurum Kongresi'nden Sivas Kongresi'ne katılan üyelere eklenmiştir.[176]

1. Mustafa Kemal Paşa (3.Ordu Kumandanlığından ve askerlikten ayrılma)
2. Hüseyin Rauf Bey (Eski Bahriye Nazırı ve askerlikten ayrılma)
3. Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum Mebusu)
4. İzzet Efendi (Eski Trabzon Mebusu)
5. Servet Bey (Eski Trabzon Mebusu)
6. Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu)
7. Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi)
8. Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi)
9. Hacı Musa Efendi (Mutki Aşiret Reisi)
10. Refet Bey (Üçüncü Kolordu Komutanlığından ve askerlikten ayrılma)
11. Kara Vasıf Bey (Gaziantep Delegesi)
12. Mahzar Müfit Bey (Hakkâri Delegesi, Eski Mutasarrıf)

---

[175] *Atatürk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 81.
[176] Fahrettin Kırgızoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* Ankara 1993, s. 54.

13. Ömer Mümtaz Bey (Eski Ankara Mebusu)

14. Hüsrev Sami Bey (Eskişehir Delegesi ve askerlikten ayrılma)

15. Hakkı Behiç Bey (Denizli Delegesi)[177]

Osmanlı Devleti'nin çözülme tehlikesine karşı, İslam Halifeliği ve Osmanlı Saltanatı'nın varlığını korumak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde saptanan tüzüğüne göre Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkileri aşağıdaki gibidir:

1. Heyet-i Temsiliye vatanın tümünü temsil eder.

2. Heyet-i Temsiliye, eğer Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin baskılarına boyun eğerek anayurdun bir kısmını bırakmak zorunda kalacak olursa, kutsal Halifelikte Osmanlı Saltanatına olan bağlılığımızı sağlamak ve korumak, vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal geçici bir yönetim görevi üzerine alacaktır. Bu geçici yönetim, ulusal örgütlerimizin meydana getireceği kongrece seçilecek bir heyet tarafından yönetilecektir. Ama böyle bir heyetin kurulmasını gerektiren durum kongrenin toplantı halinde bulunmadığı bir zamanda ortaya çıkarsa Heyet-i Temsiliye seçimi kendisi yapacak, fakat hemen illerdeki teşkilat merkezlerine duyurarak kongreyi toplantıya çağıracaktır.

3. Heyet-i Temsiliye, düşmanın istila etmesi ihtimali fazla olan yerleri göz önüne alarak bu yerlerin savunulmasının yanı sıra zorunluluk karşısında halkın göç ettirilmesini şimdiden planlayacak ve göçmenlerin perişan olmamalarını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alacaktır. Bir yerdeki halkın göç etmesi Heyet-i Temsiliye'nin iznine tabidir.

4. Heyet-i Temsiliye, kongrenin aldığı kararları, bu konuda tutulan yolu, ulusumuzun emel ve isteklerini, gayet açık ve kesin bir bildiri ile Türk ulusuna, İstanbul Hükümeti'ne ve yabancı devletlere duyuracaktır. Bundan başka, ulusal örgütlerimizin amaç ve ilkelerinin eldeki bütün araçlarla her yere yayılması, herkese

[177] Cemil Hakan Korkmaz, *Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan Ankara'ya İktidar Yolu*, Profil Yayınları, İstanbul 2015, s. 89-90.

açık seçik olarak anlatılması ve güç kazandırılması, cemiyetin her üyesi ve ulusal örgütlerin her kademesi olduğu kadar Heyet-i Temsiliye'nin de görevidir.

5. Heyet-i Temsiliye, her yıl 10-23 Temmuz günlerinde yapılacak olan genel kongrenin toplantı yerini, vilayet heyet-i merkeziyeleri ile haberleşerek saptar.

6. Merkezi, günün koşullarına göre en uygun yerde bulunulacak olan Heyeti Temsiliye, mevcut ulusal örgütlerimizin varlığını ve devamını sağlamak için gerekli tedbirleri almakla, bu örgütleri bir noktada toplayıp birleştirmek ve temsil etmekle, bunlar arasında uyumlu bir bağ kurmakla, bu yoldan ulusal emel ve amaçlarımıza çabuk ve kolaylıkla erişmemizi sağlamakla yükümlüdür. Tüzüğün ana maddelerinde açıklanan ulusal amaçlarımızın bir tek noktasını bile ihmal etmemek şartıyla, vatanın bütünlüğünü ve ulusumuzun bağımsızlığını sağlamak hususunda her türlü tedbirleri, siyasal ve uygulama kararları almakla yetkilidir. Ancak, vatanın kaderi ile ilgili olan önemli ve temel sorunlarda kesin kararlar için heyet-i merkeziyelerin oylarını alır ve bu nitelikteki konularda son kararları kongrede müzakerelerden sonra verebilir.[178]

Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda ele alınan bir diğer konu Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını yürüteceği yeni merkezin neresi olacağı konusudur. Bu doğrultuda önerilen şehirler arasında Ankara, Konya ve Eskişehir bulunmaktaydı. Konya'nın tam anlamıyla Millî Mücadele Hareketi lehine kazanılmamış olması dezavantaj olmuş ve Konya'dan vazgeçilmiş; Ankara ve Eskişehir arasında tercih yapılması söz konusu edilmiş ve çoğunluğun kararıyla Ankara tercih edilmiştir. Ankara'nın tercih edilmesinde savunmaya elverişli olması, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmemiş olması, İstanbul'a ve Batı Cephesi'ne yakın olması, halkının Millî Mücadele yanlısı olması, Ali Fuat Paşa'nın kontrolündeki 20. Kolordu'nun burada olması, Güvenli bir konumda bulunması etkili olmuştur.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 18 Aralık'ta Sivas'tan hareket edip 19 Aralık'ta Kayseri'ye gelmiş, buradan Mucur yoluyla Hacıbektaş'a geçmiş ve burada Çelebi Cemalettin Efendi ile görüşmüşlerdir. Görüşmede Çelebi Cemalettin Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da

[178] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 10-11.

başlattığı Millî hareketi desteklediğini belirtmiştir.[179] Ardından Hacıbektaş-Mucur-Kırşehir-Kaman ve Beynam yolu ile 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmışlardır. Siyasi ve askeri durumu yakından izleyebilmek, Millî cephelerle yakından temas edebilmek amacıyla İstanbul'a ve cephelere tren hattı ile bağlı bulunan ve Millî teşkilatı güçlü olan Ankara'ya gelen Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılanmışlardır.[180] Ankara'dan millete ve Millî teşkilatlara gönderilen bildiride ise:

"Sivas'tan Kayseri yolu ile Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye, yol boyunca ve Ankara'da büyük milletimizin çok sıcak ve içten gelen vatanseverlik gösterileri arasında bugün şehre geldi. Milletimizin gösterdiği bu birlik ve beraberlik örneği, memleketimizin geleceğine güven konusundaki inançları sarsılmaz bir şekilde güçlendirici niteliktedir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dadır." denilmiştir.[181]

Bu tarihten sonra Ankara Millî Mücadele'nin, İstiklal davasının ve Millî egemenliğin kalbi olmuştur. Mustafa Kemal burada cephelerin sevk ve idaresi ile ilgilenirken, Meclisi Mebusan'a seçilen milletvekilleri ile uzun görüşmeler yapmıştır. Ayrıca kendisinin kaleme aldığı Misak-ı Millî (Ulusal Ant) metnini milletvekillerine vererek takip edecekleri yolu göstermiştir.[182]

1.10. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Son Kez Toplanması (12 Ocak- 11 Nisan 1920)

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıyla bir yıldan beri meclis denetiminden uzak bulunan İstanbul Hükümeti'nin faaliyetleri, bilhassa başında Damat Ferit Paşa'nın bulunduğu zamanlarda, İtilaf Devletleri'nin etkisi altında kalıyordu. Amasya Görüşmesi'ne bağlı olarak meclisin toplanması için 7 Kasım 1919'da seçimler yapıldı. İtilaf Devletleri; meclisin açılmasını istemeleri, aldıkları kararları meclisten geçirmek istemeleri ve saltanat yanlılarının seçimi kazanacağı düşüncesi nedeniyle

[179] Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., C. 2, s. 487.
[180] Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s. 498.
[181] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları,* TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 76.
[182] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 185.

seçimlere müdahale etmemişlerdi. Yapılan seçimi Müdafaa-i Hukuk yanlıları kazanmıştır. Mustafa Kemal Erzurum, Rauf Orbay Sivas mebusu olarak seçilmiştir. Fakat Mustafa Kemal, hakkında yakalama kararı çıkarılmasından dolayı İstanbul'a gitmeme kararı almıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal, seçilen ve İstanbul'a gidecek olan vekilleri Ankara'da toplayarak onlardan, kendilerine güvenmelerini ve manevi kuvvetlerini yüksek tutmalarını, memleketin iç durumunu, işgal kuvvetlerinin muhtemelen istikametlerini anlatarak o günkü şartların sanıldığı kadar kötü olmadığını, mecliste "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" kurmalarını, kendisinin meclis başkanı olarak seçilmesi halinde, meclise Ankara'dan hâkim olabileceğini, Erzurum'da temel esasları ortaya konulan Misak-ı Millî'nin mecliste aynen geçmesinin bir zorunluluk olduğunu telkin ediyordu.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de Pazartesi günü saat 14.00'da seçilen 168 milletvekilinin, 72'sinin katılımıyla açıldı. Meclis oturumu Sultan Vahidettin rahatsız olduğu için Damat Ferit Paşa'nın okuduğu beyanname ile açıldı. Beyannamede şu hususlar yer alıyordu:

a. Cihan Savaşı'na girilmesinden Padişah ve millet sorumlu değildir.

b. On dört aydan beri savaşı bıraktığımız halde, ülkemizin bazı bölgelerinin işgal edilmesi memleketin moral durumunu olumsuz yönde etkilemektedir.

c. Yunanlıların İzmir'e saldırıları iyice artmıştır.

d. Yasama ve yürütme organları, devletin haklarını koruyacak şerefli bir barış ile işgal altındaki yerleri kurtarabilir.

e. Beklenen sonuca ulaşabilmek için ayrılıktan, bölünmeden kaçınılarak bütün Millî istek ve gayretlerin vatanın kurtarılması yolunda birleştirilmesi gerekir.

f. Meclis, hükümete yardımcı olmalı ve denetleme görevini de yapmalıdır.

İlk günkü oturumdan sonra Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk yanlısı olup seçilen vekillerden yapmalarını gerekli bulduğu isteklere gelince, bu vekiller Mustafa Kemal'i meclis başkanı seçmemiştir. Meclis başkanlığına ilk gün İlyas Bey getirilirken geçici başkanlığa Celalettin Arif Bey, kesin başkanlığa ise Reşat Hikmet Bey seçilmiştir. Reşat Hikmet Bey'in kısa süre sonra vefat etmesi üzerine Celalettin Arif Bey tekrar başkan olmuştur.[183] Daha sonra Rauf Orbay başkanlığında Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri doğrultusunda 28 Ocak'ta bu kez gizli olarak toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî Kararları'nı kabul etmiştir.[184] Ayrıca Mebusan Meclisi Mazbatalarının incelenmesi, Erzurum, Sivas Kongreleri'nde kabul edilmiş esasları meclise mal etmek ve icabında bu esaslar etrafında toplanmak ve kongre reisliği gibi meseleleri çözmüştür.[185]

Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'daki çalışmalarından ve özellikle Misak-ı Millî'nin kabul edilmesinden rahatsız olan İngilizler ilk önce hükümeti devirmek sonra da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'yı ve Erkan-ı Harbiye Nazırı Cevat Paşa'yı istifa ettirmek şeklinde bir siyaset takip ettiler. Ali Rıza Paşa bir taraftan İngiliz bir taraftan da Yunan işgalinin genişlemesi karşısında daha fazla iktidarda kalmayı ülke menfaati açısından zararlı bulduğundan istifa etmiştir. 8 Mart 1920'de yeni hükümeti, Millî Mücadele hakkında Ali Rıza Paşa'dan çok farklı düşünmeyen, Salih Paşa kurmuştur.[186]

18 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan bir kapanış toplantısı yaparak ebediyen faaliyetlerine son verdi. Böylece son Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da ömrü çok kısa olmuştur. Böylece İstanbul Hükümeti ülke yönetimindeki insiyatifini kesin olarak yitirecektir. [187]

---

[183] Nurettin Peker, *İstiklal Savaşı,* Gün Kitapları, İstanbul 1955, s. 90.
[184] Abdurrahman Dilipak, a.g.e., s. 192.
[185] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de *Siyasal Gelişmeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 254.
[186] Turan Akkoyun, *Türk inkılâp Tarihi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1997, s. 81.
[187] Abdurrahman Dilipak, a.g.e., s. 196.

1.11. Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî) Kararları (28 Ocak 1920)

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak'ta yapılan kapalı oturumda Misak-ı Millî Kararları kabul edilmiştir. Meclis temsil ettiği milletin Millî Misak'ını, bir beyannamede toplayarak Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in önerisi üzerine 17 Şubat 1920'de dünyaya ilan etmiştir.[188]

Kararları:

1. Mondros Ateşkesi'nin imzalandığı gün düşman işgali altında bulunan Arap topraklarının geleceği, bölge halkının vereceği karara bağlı olacaktır.
2. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Türk ordusu tarafından korunan ve düşman işgaline uğramamış olan topraklar bir bütündür asla bölünemez.
3. Yurttan koparılmak istenen Kars, Ardahan, Batum ve Batı Trakya'nın hukuki durumu için gerekirse halk oylaması yapılmalıdır.
4. İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlandığında Boğazlar ticarete açılacaktır.
5. Azınlık hakları komşu ülkelerde Türklere verilen haklar oranında olacak. (Sınırlar dışındaki Türklerin hakları korunmak istenmiştir.)
6. Misak-ı Millî sınırları dahilinde Osmanlı borçları ödenecektir.
7. Siyasi, sosyal, adli ve ekonomik gelişmeyi sınırlayan ayrıcalıklar (Kapitülasyonlar) verilemez.[189]

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Felah-ı Vatan Grubu tarafından kabul edilen Misak-ı Millî, aslında Millî Mücadele'nin siyasi programı niteliğindedir. Bu kararların kabul edilmesiyle Erzurum, Sivas Kongresi kararları Osmanlı Meclisi'nde resmileşmiştir. Böylece Yeni Türk Devleti'nin hem haritası çizilmiş hem de iç ve dış politika esasları belirlenmiştir.[190]

---

[188] Samet Ağaoğlu, Kuvay-*i Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınevi, İstanbul 1999, s. 7.
[189] Nurettin Peker, a.g.e., s. 91-92.
[190] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 283.

Kararlardan sonra İtilaf Devletleri tarafından 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa ettirilmiştir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Şakir Paşa görevden alınmıştır. İtilaf Devletleri 8 Mart'ta Salih Paşa Hükümeti'nin kurulmasını sağlamışlardır. 9 Mart 1920'de Türk Ocağı'nı basmışlardır. 15 Mart'ta bazı mebusları Malta Adası'na sürgün etmişlerdir.[191] İngilizler, Yüksek Komiserliği'ne ev sahipliği yapan İstanbul'da varlığını muhafaza etmek ve Millî Harekete gözdağı verme hevesi 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalini hazırlamıştır. 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren fiilen işgal altında olan İstanbul şimdi resmen işgal edilmişti. Resmi işgaldeki amaç işgali şiddetlendirmekti. Bu, barış şartlarının Türklere daha rahat kabul ettirilmesi, şehirdeki Kuvay-i Millîyeciler ve diğer istenmeyen kişilerin tutuklanması, İstanbul üzerindeki mali ve hukuki denetimin kurulması imkânını sağlıyordu.[192] İtilaf Devletleri 18 Mart'ta Mebusan Meclisi'ni dağıtmış, resmî kurumlara, telgraf merkezlerine el koymuşlardır. İtilaf Devletleri bir bildiri yayımlayarak işgalin geçici olduğunu, amacın Osmanlı Saltanatı'nı güçlendirmek olduğunu, taşrada isyan olması halinde İstanbul'un Türklerden alınacağını ve herkesin İstanbul'dan verilen emirlere uyması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin topraklarında yeni bir Türkiye 'nin kurulması için var olan son ümidin yok olmaması için hiç kimsenin sözüne kanılmamasını, Saltanat merkezi kalacak olan İstanbul'dan verilecek emirlere uyulmasını halktan istemişlerdir. [193]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgali üzerine şöyle bir bildiri yayınladı: "İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclis'in vazifesi Anadolu'ya geçmek ve milletin iradesini üzerine olmaktır. Bu hareket, bütün milletin kuvvetlerini kendinde toplamış olan Kuvay-ı Millîye tarafından her araç ile desteklenecektir." 17 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa İslam Dünyasına yönelik yayınladığı bildiride: "Bu tahkir ve tecavüz darbesinin düşmanlar tarafından tahmin edildiği gibi maneviyatı bozmak değil belki bütün şiddeti ile mucizeler gösterecek bir

[191] Tuncer Baykara, *Millî Mücadele*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 220.
[192] Mehmet Temel, *İşgal Yıllarındaki İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s. 5.
[193] Hasan Ali Polat, *Mondros Mütarekesi'ni Müteakip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi,* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9, 2007 Şubat, s. 478-488.

kabiliyeti geliştirecek neticeler doğuracağına şüphemiz yoktur." diyordu. İstanbul'un işgalinden sonra Kastamonu Valisi Cemal Bey Ankara'ya şu mesajı gönderiyordu: "Bugünden itibaren Kastamonu vilayetinin, Heyet-i Temsiliye'yi hükümet merkezi sayarak emirleri altına girdiğini ve Heyetin alacağı her emri tereddütsüz yapacağını arz ederim."[194]

Heyet-i Temsiliye yaşanan bu olay karşısında önlem alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda; İstanbul Hükümeti ile ilişkiler kesilmiş, İtilaf Devletleri'nin telgraflarla protesto edilmiş, İtilaf Devletleri'nin asker sevkiyatını önlemek için Ulukışla ve Geyre demiryollarının tahrip edilmiş, Anadolu'daki önemli kamu mallarına, kıymetli eşya ve paralara el konulmuş, Akbaş Cephaneliği ele geçirilerek bir kısım cephane Anadolu'ya taşınmış, [195] Malta sürgünlerine karşı da Anadolu'daki İtilaf Devletleri subayları tutuklanmıştır.

İstanbul'un resmen işgali Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin toplanma yeri konusundaki haklılığını ortaya çıkarmış ve bu durum onun ileri görüşlü olduğunu göstermiştir. Bu yaşanan olaylar sonucunda Mustafa Kemal Paşa Ankara'da I. TBMM'yi açmak için harekete geçmiştir.[196]

[194] Abdurrahman Dilipak, a.g.e., s. 13.
[195] Zühtü Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha*, Ankara 1965, s. 76.
[196] Adil Yılmazoğlu, a.g.e., s. 198.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MİLLİ MÜCADELE HAZIRLIK DÖNEMİNDE AMASYA'NIN ÖNEMİ VE BU DÖNEMDEKİ DİN ADAMLARININ ROLÜ

2.1. Amasya'nın Kısa Tarihçesi

Amasya, bilinen en eski adıyla "Amaseia" olarak bilinmektedir. Farklı kaynaklarda, şehrin eski adı "Amasaa", "Amasa", "Amisa", ve "Masa" olarak geçmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Muhammet bin Cafer et-Taberi, Bedrettin Mahmut el-Ayni ve Ebu Nasr-ı bin Maküla, Amasya'nın eski adının farklı şekillerde kaydedildiğini belirtmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre eski ad "Amasaa", Muhammet bin Cafer et-Taberi'ye göre "Amasa", Bedrettin Mahmut el-Ayni'ye göre "Amisa", ve Ebu Nasr-ı bin Maküla'ya göre "Masa" olarak geçmektedir. Tarihi kayıtlarda geçen bu farklı isimlerden hareketle, şehrin kurucusunun "Amas" ya da "Amis" olduğu sonucuna varılmaktadır. "Amaseia" kelimesi ise, "Ana Tanrıça"yı işaret eden "Ama" ve "Mâ" kelimeleriyle bağlantılıdır ve "Ana Tanrıça Mâ'nın şehri" anlamına gelmektedir.[197]

Yeşilırmak nehri şehrin içinden geçerken, batı-doğu istikametinin solunda (kuzeyinde) yükselen dik kayalıklara oyulmuş mağara ve kral mezarları ve bunun hemen üstündeki kale dikkati çeker. Kale-i Bala, Harşene Kalesi, Yukarı Kale olarak da adlandırılan Amasya Kalesi şehrin tam ortasına bakan bir kayanın üstüne kurulmuş olup gayet müstahkemdir. Kale şehir olarak geliştiği anlaşılan Amasya Kalesi'nin kim tarafından inşa edildiği ise tam olarak bilinmemektedir.[198]

Anadolu'nun fethiyle Amasya ve çevresine yerleşen Türkmenler Ulu Yörükler'di. Bunlar Sivas ve Tokat'a hatta Ankara ve Kırşehir'e de yerleşmişlerdi.[199] Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman fethedildiği konusunda kesin bir bilgi

---

[197] Şenol Susoy, a.g.e., s. 1-2.
[198] Birol Bayram Güngör, *H. 1226-1229 (M. 1811-1814) Tarihli Amasya Şeriye Sicil Defterine Göre Amasya'nın İdari, İctimai ve İktisadi Durumu*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi A. B. Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2000, s.53.
[199] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1979, s. 389.

yoktur. Ancak 11. yüzyıl başında Danışmendlilerin idaresi altında olduğu bilinmektedir. I. Haçlı Seferi sırasında Anadolu'yu yağmalayarak Amasya önlerine kadar gelen Haçlı kuvvetlerini Danışment Gazi ve I. Kılıçarslan birleşerek 1101 yılında Merzifon ve Amasya arasında mağlup etmişlerdir. 1143 yılında 1. Mesud tarafından ele geçirilen Amasya kesin olarak II. Kılıçarslan'ın Danişmendlileri tamamen ortadan kaldırmasıyla 1178 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir.[200]

Amasya vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Anadolu'daki beyliklerin fethiyle birlikte 14. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. Ancak ilerleyen yıllarda Moğol İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Anadolu'da yeni siyasi oluşumlar meydana geldi ve bazı bölgelerde Osmanlı hakimiyeti zayıfladı. Bu dönemde Amasya, Candaroğulları Beyliği'nin kontrolü altındaydı. Ancak 1386 yılında Osmanlı Sultanı I. Murat, Anadolu'da bir sefer düzenleyerek Gümüş, Osmancık ve Amasya çevresinin Osmanlı hakimiyetini kabul etmelerini sağladı. Bu bölgeler Osmanlı Devleti'nin batıya doğru ilerlemesi için stratejik öneme sahipti. Bunun üzerine I. Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezid Amasya'ya gelerek yöreyi Osmanlı Devleti'ne dahil etti ve merkezi Amasya olan Rum Eyaleti kuruldu. Ancak 15. yüzyılın başında Amasya'da yeniden bir isyan dalgası baş gösterdi. Şehzade Şehinşah, Amasya'yı ele geçirerek bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra Şehzade İsa ve Şehzade Süleyman da Amasya'yı ele geçirmeye çalıştılar. Ancak Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed, Amasya'ya gelerek kardeşleri İsa ve Süleyman'a karşı savaştı ve Amasya'yı tekrar Osmanlı topraklarına kattı. Bu olaylar sonrasında Amasya, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmaya devam etti.[201]

Osmanlı padişahlarından II. Murat ve Yavuz Sultan Selim Amasya'da doğmuş. Osmanlı şehzadelerinden I. Beyazid, Çelebi Mehmet, II. Murat, oğlu Şehzade Ahmed, II. Mehmed, II. Bayezid, oğlu Şehzade Ahmed, Şehzade Murad,

[200] Osman Turan, *"I. Kılıçarslan"* TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, MEB Yay. s. 688.
[201] Şenol Susoy, a.g.e., s. 3.

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Mustafa ile Şehzade Bayezid, III. Murat Amasya'da sancak beyliği yapmış Osmanlı şehzadeleridir.[202]

Amasya, ilkçağlarda Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. M.Ö. 300-100 yılları arasında doğu ticaret yollarından birisi Bolu, Gerede, Taşköprü ve Vezirköprü üzerinden Amasya'ya oradan da Kafkaslara kadar gitmekte idi. Selçuklular döneminde Karadeniz ile olan ilişkilerde önemli bir merkezdi. Konya'yı Samsun'a bağlayan bu yol Sivas, Çamlıbel, Tokat, Turhal ve Amasya güzergahını takip ediyordu. Ankara, Çankırı, Kastamonu yolu da, Osmancık, Gümüş ve Merzifon'dan geçen tali bir yolla Amasya'ya ulaşıyordu.[203]

Osmanlı Dönemi'nde Amasya, birçok önemli olaya ev sahipliği yapmıştır. İşte bu olaylardan bazıları:
1) Kanuni Sultan Süleyman, Amasya'da sık sık konaklamıştır. Hatta I. Ferdinand'ın gönderdiği Busbecq adlı elçiyi bile burada kabul etmiştir.

2) Ayrıca yine Kanuni Sultan Dönemi'nde, Safevî Devleti ile 29 Mayıs 1955'te bir barış anlaşması imzalanmıştır. Amasya, bu antlaşmanın imzalandığı yer olduğu için antlaşma bu isimle anılmaktadır. Antlaşmanın imzalanmasının sebebi, iki devlet arasındaki sınır çatışmalarının sonlandırılması ve barışın sağlanmasıydı.

3) Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak tahta geçmeden önce şehzadeler, Amasya'da bir süre kalmışlardır. Bu nedenle Amasya, Osmanlı tahtının şehzadeler açısından önemli bir hazırlık merkezi haline gelmiştir.

4) Ayrıca Amasya, Osmanlı döneminde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Özellikle ipek üretimi ve ticareti önemli bir gelir kaynağı olmuştur.[204]

---

[202] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, Amasya Tarihi 1, (Neşreden: Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş), Ankara 1986, s.11-12.
[203] Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 23.
[204] Şenol Susoy, a.g.e., s. 11.

Amasya, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir şehri olarak, birçok önemli kişinin doğum yeridir. Sultan II. Murat ve Sultan I. Selim gibi önemli Osmanlı padişahları bu şehirde doğmuştur. Ayrıca 15. ve 16. yüzyıllarda, Tarihçi Şükrullah, Hattat Şeyhzade Hamdullah, Edip Taci Bey ve oğulları Cafer Sa'di Çelebiler, Şaire Mihri Hatun, Ulemadan Müeyyed-zade Abdurrahman Çelebi, Zenbilli Ali Efendi ve Tabib Sabuncu-zade Şerefeddin gibi birçok önemli şahsiyet de bu şehirde yetişmiştir.[205]

1880 yılında Amasya Sancağı'nın genelinde 190960 Müslüman, 6739 Rum, 14326 Ermeni, 180 Katolik, 762 Protestan, 300 Müslüman Kıpti, 644 gayrimüslim Kıpti olmak üzere 213928 kişi bulunmaktaydı. 1906 yılında Amasya'nın nüfusu 207336 Müslüman, 23633 Rum, 26120 Ermeni, 1101 Çingene ve 60 yabancı olmak üzere 258257 kişi idi.[206]

1703 yılından sonra eğitim düzeyinin azalması ve bilgili insanların sayısında düşüşün görülmesi üzere 1864 yılında Maarif Nezareti Alaca Yahya Medresesi'nin yerine büyük bir rüştiye yaptırarak modern eğitim kurumlarının Amasya'ya girmesini sağladı. Amasya'da 1883 yılından itibaren ibtidai, rüştiye ve idadi açılmaya başlandı. Aynı yıldan itibaren sıbyan okulları ve darü'l-kurralar iptidai haline getirildi. Fakat klasik medreselerden bazıları eğitimine Cumhuriyet döneminde devam etti.[207]

Amasya dahilindeki Ermeni ve Rumlar daha çok ticaretle uğraşırken Türkler tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sürdürmüşlerdir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren dünyada pamuğun önemi arttığı için Amasya'da da Amerikan tipi pamuk yetiştirilmeye başlandı. İpek, iplik, yatak, çarşaf ve merkep nalı üretiminin yanı sıra elma, sebze ve meyve yetiştirilmesinde de şöhreti diğer bölgelere kadar yayıldı.

---

[205] Amasya İl Yıllığı, 1967, s. 61.
[206] Kemal Karpat, *Osmanlı İmparatorluğunun Nüfusu*, İstanbul 2003, s. 202.
[207] Turgut İleri, *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1903) Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları,* 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1998, s. 62.

I. Dünya Savaşı sırasında ekonomik durum hızlı bir şekilde düşüşe geçti. Savaş uzadıkça durum daha da kötüleşti. Özellikle Kafkasya, Erzurum ve Trabzon vb. yerlerden gelen muhacirler sebebiyle iaşe durumu sıkışıyor ve sefalet gittikçe artıyordu. Bu durum kendini Amasya'da da hissettiriyordu. Uzun harp yıllarının getirdiği çekilmez yoklukla iğneden ipliğe, sabundan soğana, ekmekten şekere, gaz lambasından lamba camına, çoraptan kefen bezine kadar hiçbir şey kolay bulunamıyordu. Bunları bulmak için zengin de fakir de değişik yöntemler arıyordu.

2.2. Amasya'nın Millî Mücadeleye Hazırlanışı

Millî Mücadele döneminin zorlu şartları halkı derin üzüntüye sokmuştur. O sırada İtilaf Devletleri filosunun Boğazlara girmesi, Boğazlar'da ilerleyerek demir atması ve Karadeniz istihkâmlarını ele geçirme çabaları gün geçtikçe artıyordu. Bunlara ek olarak Türk topraklarında yaşayan Rum ve Ermenilerin isyanları da bu sırada yaşanmış, böylece İtilaf Devletleri Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Karadeniz'i içine alan Pontus Rum Devleti kurma ümitlerini tekrar yeşertmiştir. Bu hareketlilik Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon, Samsun, Ünye, Çarşamba, Fatsa, Sinop, Kavak, Vezirköprü, Merzifon, Amasya, Erbap ve Tokat çevrelerinde organize olunmuştur. Bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan çatışma ortamı Samsun'u da doğrudan etkileyecektir. Azınlıkların devlet kurma hayalleri çerçevesinde Harbiye Nezareti 1918 Aralık ayında ülkede dört ayrı asayiş bölgesi belirlemiştir. Samsun, Sivas ve Amasya birinci asayiş bölgesidir.

Kurulan asayiş bölgelerinde düzeni bozan azınlık grupları olmasına rağmen bölgedeki halk, varlığını korumak için mücadele ettiği zaman İstanbul'daki yansımaları "Türkler Rumları kesiyor" olarak görülmüştür. Böylece İtilaf Devletleri Samsun'a müdahale etmek isteyecek ve akabinde Samsun'a asker çıkarma planları konuşulacaktır. Nitekim 1919'un mart ayında İtilaf Devletleri tarafından Samsun'a asker çıkarılmıştır. Bölgedeki karışıklıklar dolayısıyla askeri ve sivil kontrol grupları gizli toplantılar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk işlerden biri hapishanelere müdahale etmek ve içerideki tüm Hristiyan unsurların çıkarılması olacaktır. Tüm bunların üzerine Amasya'da saat kulesinde Türk bayrağı indirilip İngiliz bayrağı

çekilmiştir. Bu da halkta karşı tepki oluşturmuştur. Amasya'da baş gösteren toplumsal sorunlar, Rum çetelerinin saldırıları ve hapishaneden kaçanların çıkardığı çatışmalar nedeniyle Osmanlı Hükümeti, bölgeye geniş yetkiler verilmiş bir görevli göndermeye karar vermiştir. Bu geniş yetkilerle donatılmış görevli Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildir.

Mustafa Kemal Paşa 1919'un 19 Mayıs günü Samsun'a çıkar ve orada bulunduğu altı günün ardından bölge asayiş yazışmaları sonucu epeyce bilgi sahibi olur. İtilaf Devletleri'nin yakın takibinde olan Mustafa Kemal Paşa Havza'daki halk görüşmeleri sırasında Samsun ve Havza'nın güvende olmadığı gerekçesiyle Amasya'ya geçer. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da Büyük bir heyet ile karşılanır. Halkın her kesiminden katılımın sağlandığı çok geniş bir kitle ile karşılama yaşanır.

Heyette yer alan şehrin önde gelen isimleri arasında bulunanlar:

Hacı Hafız Tevfik Efendi,
Abdurrahman Kâmil Efendi,
Kadı Ali Himmet Efendi,
Cemil Cahit Bey,
Topçuzade Mustafa Bey,
Mevlevi Şeyhi Cemaleddin Efendi,
Veysibeyzade Nafız Bey,
Kurtoğlu Hasan Bey,
Ulemadan İbadizade Mehmet,
Şirvani H. Mahmutefendizade mehmet,
Şirvanizade Bahaeddin Efendi,
Müderris Mehmet Efendi,
Mecdizade Sabri Efendi,
Mecdizade Ahmet Efendi,
Eytam Müdürü Ali Efendi,
Hacımahmutzade Mehmet Efendi,
Miralayzade Hamdi Bey,
Temiz Alizade Mehmet,
Küsuz Yaşanzade Ahmet,
Bosnalızade Halim,
Komiser İsmail Bey,
Mehmet Ali Bey,
Polis Cemaleddin Efendi,
Matbaacı Mehmet Sırrı Bey,
Harputizade Hasan Efendi,
Komiser Muavini Osman,
Lütfi Bey,
Çavuşluzade Ahmet,
Jandarma Rahmi
Jandarma Zabiti Ziya Bey
Harputizade Hasan Bey,
Eşraftan Topçuzade Münir,
Hacı Alizade Yahya,
Payaslızade Yahya,

Kofzade Hafız Mustafa Efendi, Tüccardan Bicanzade Süleyman,
Şirinzade Mahmut Efendi, Yumukosmanzade Hüsnü,
Melekzade Süleyman Efendi, Eşraftan Ilıcakların Halil,
Kahvecizade Mehmet Efendi, Şuruyuzade Tevfik,
Veysibeyzade Sıtkı Bey, Tiryakizade Tahsin,
Seyfizade Ragıp Efendi, Hacı Osmanzade Halil,
Arpacızade Hürrem Bey, Yumukzade Ahmet Efendi.
Topçuzade Hilmi Bey, Yörgüçzade Rasim Efendi,
Yumukzade Hamdi Efendi, Mumcuzade İsmail Hakkı Bey[208]

Heyet, Saraydüzü Kışlasına yerleşir ve akşamında da hükümet konağında kendileri onuruna verilen iftar yemeğine katılırlar. Mustafa Kemal burada kayıtlara da geçen tarihi konuşmasını yapar.

Mustafa Kemal Paşa Amasya halkına özetle şöyle seslenir:

"Başta Padişah olmak üzere İstanbul Hükümeti İtilaf Devletleri'nin esareti altındadır. Önce İzmir, arkasından Manisa ve Aydın işgal edilmiştir. Bu işgaller gelecekteki tehlikenin açık bir göstergesidir. Bu tahammül edilmez acı gerçek karşısında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmalı ve protesto telgrafları çekilmelidir. Burası ve Havza ötesi Pontus oluyor, Sivas doğusu Ermenistan sınırlarına katılıyor. Memleket İngiliz mandası altına giriyor. Büyük Türk milleti böyle bir gerçek karşısında asla sessiz kalamaz ve bunu kabul edemez, asla esaret altına giremez!" ifadesini kullanacaktır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına ülkenin her tarafında hummalı çalışmaların başladığını, vatanperverlerin Anadolu'da Millî cepheler kurduklarını, yine Güney'de Fransızlarla birlikte çalışan Ermenilere karşı saldırıların başladığını, Erzurum'da Ermenilere karşı mücadeleye girişildiğini söyler ve ekler: "Ey Amasyalılar! Ne duruyorsunuz her türlü Millî haklarımızı korumak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuralım! Düşmanın Samsun'a çıkarma yapması halinde ayaklarımıza çarıklarımızı çekip vatanın her bir tarafını müdafaa edeceğiz!" Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'da karşılayan heyet çerisinde bulunan Arpacızade Hürrem Bey

tarafından kayıt altına alınmıştır. Hüsrev Gerede bu konuşmayla ilgili hatıralarında şöyle der: "Halk sorunu anladı ve bu girişimlerin particiliğin üstünde bir teşebbüs olduğunu idrak etti ve Millî birliğin oluşturulması gerektiğini anladı."

20 Haziran Cuma günü Beyazıt Caminde şehitler için Mevlit okutulur. Abdurrahman Kâmil Efendi her zamanki gibi bir cuma namazı ardından halka ülkedeki karıştırıcı örgütler dolayısıyla karşı unsur olarak birlik içinde hareket edilmesi gerektiğini İstanbul'un kuşatma altında olduğunu padişahın esir alınmış olduğunu bu yüzden de siyasi uzaklaşmalar içine girme zamanının olmadığını, en kısa sürede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nın kurulması şartını belirten derinden etkileyici bir konuşma yapmıştır. Hüsrev Gerede, Amasya vaizi Abdülrahman Kâmil Efendi için şu ifadeyi kullanır: "Saygıdeğer, yaşlı ve vatanperver bir zat."

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da yaptığı görüşmeler Millî Mücadele'nin gerekleri ve planları bağlamında hazırlık aşamasını oluşturmuştur. "Yurdun bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir" görüşüyle bir saptama yapılmış ve bu yol haritasıyla neler yapılacağı ve bu sürecin neler gerektireceği ortaya konulmuştur.

Amasya'da ilk gece Hükümet Konağı'nda kalan Mustafa Kemal Paşa sonraki günlerde 5. Kafkas Tümeni'nin karargâhı Saraydüzü Kışlası'nda ikamet etti. Onun Amasya'daki ilk işi Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdurmak oldu. Amasya'dan ülkenin değişik yerlerine direniş telgrafları gönderdi. 15 Haziran'da Diyarbakır Valiliği'ne yine aynı gün Uceymi Sadun Paşa'ya ve 18 Haziran'da Edirne'de Birinci Ordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e telgraflar gönderdi. 16 Haziran'da Padişah Vahdettin'e de bir telgraf çekerek gerekirse görevinden istifa edip sine-i millete döneceğini belirtti. 17 Haziran'da Yunan ordusu Menemen'de kıyım yaptı. 100 kadar sivil Türk öldürüldü. 17 Haziran'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını istedi. 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta "Ülkenin ancak Millî birlik ile kurtarılacağını anlatmak ve bunun için her çeşit siyasi ve kişisel ihtiraslardan uzak

[208] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 139.

ve yalnız milleti özgür ve bağımsız yaşatmaya yönelik teşkilatın yani Müdafaa-i Hukuk'un her bucağa varıncaya kadar yayılmasını sağlamaya çalıştığını" belirtti. 18 Haziran'da İçişleri Bakanlığı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmasını ve telgraflarının çekilmesini yasakladı, Millî kuvvetlerin dağıtılmasını istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran'da postanelere el konulmasını emretti. 19 Haziran'da Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Amasya'ya geldiler, onları karşılayan Mustafa Kemal Paşa "Sizleri zahmete soktuk, fakat buluşmamız çok iyi oldu!" dedi. 20 Haziran Cuma günü Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yaklaşık 30.000 kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı, mitingde konuşan Mustafa Kemal Paşa milleti yine direnişe çağırdı. 21 Haziran'da İçişleri Bakanı Ali Kemal, İngiliz yetkililere, "Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine uyan memur ve subayların Divan-ı Harp tarafından cezalandırılacağını" söyledi. Bütün bu yaşanan gelişmelerden sonra 21/22 Haziran gecesi Amasya Tamimi hazırlandı.[209]

2.3. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti üzerine aldığı sorumlulukları ordusu terhis edildiği için yerine getirememekteydi. Bu durum, Türk milletinin işgallere karşı direniş cemiyetleri kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu cemiyetler Müdafaa-i Hukuk olarak adlandırılmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Millî Mücadele'deki önemi ve özellikleri: Müdafaa-i Hukuk, ferdi değil, Millîdir. Millî hakların korunması için yapılan bir harekettir, Müdafaa-i Hukuk, fikri kaynağını Millîyetçilik fikrinden almaktadır, Müdafaa-i Hukuk, Millî devlet formülünü gerçekleştirmeye çalışan bir akımdır, Müdafaa-i Hukuk hareketinin gerçekleştirme vasıtası fertler değil, cemiyetlerdir.

"Bölgesel nitelikleri haiz Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin pek çok yerde kurulduğunu bilmekteyiz. Amasya, Urfa, İçel, Aydın, İzmit, Bayazid, Burdur, Biga, Teke (Antalya), Tokat, Canik (Samsun), Adana, Cebel-i Bereket (Haruniye), Çorum,

[209] Adil Yımazoğlu, a.g.e., s. 222.

Hakkari, Hamid (Isparta), Denizli, Dersim, Siirt, Sinop, Gaziantep, Karahisar-ı Şarki, Afyonkarahisar, Kozan, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Antakya, Gümüşhane, Genç, Palu, Çankırı, Kütahya, Lazıstan, Bursa, Mardin Malatya, Muş, Ergani, Diyarbakır, Siverek, Çine, Denizli, Tavas, Çal, Sarayköy, Buldan, Çivril, Eğirdir, Keçiborlu, Uluborlu, Senirkent, Yalvaç, Sütçüler gibi büyüklü küçüklü pek çok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştu." Bu yerlerin pek çoğunda başkanlıkları müftüler yürütmekteydi. Zonguldak'ta Müftü İbrahim Efendi, Mardin'de Hüseyin Efendi, Kırşehir'de Halil Hilmi Efendi, Amasya'da Müftü Hacı Tevfik Efendi, Ertuğrul'da Müftüzade Hafız Arif, Van'da Müftü Şeyh Masum Efendi, Sivas'ta Müftü Abdurrahman Efendi, Bitlis'te Mahmut Nedim Efendi, Ankara'da Müftü Rıfat Efendi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Diğer yerlerde de başkanlıkları belediye başkanları, mutasarrıflar ve şehrin ileri gelenleri yönetmekteydi. Burada bazı merkezlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çalışmalarından kısaca bahsetmekte yarar vardır.[210]

"Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını istemesi üzerine Amasya'da çalışmalara başlanmıştır. Bu yöndeki çalışmalarda 13 Haziran 1919 Cuma günü Hoca Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Sultan Beyazıt Camii'nde yaptığı konuşmasının etkisi olmuştur. Başta Müftü Hacı Tevfik Efendi ve ileri gelenler cemiyetin kurulabilmesi için önce küçük bir toplantı yapmışlar, nüfuzlu ailelerin isim listesi hazırlanarak tek tek evlerinde ziyaret edilerek 14 Haziran'da Atik-i Ali Mektebi'nde toplanmışlardır. Kısa bir fikir alışverişinde bulunup vatanın geleceği ve şimdiki durumu bir kere daha gözden geçirilmiştir. Toplantı devam ederken Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları okula gelerek kuracakları cemiyetin ve cemiyette görev alacakların vatan ve milletin saadeti için faydalı çalışmalar yapacağına inandıklarını bildirdiler. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışma şeklini izah ettikten sonra cemiyetin içinde görev alacakların ve başkanın seçilmesi işlemini gerçekleştirip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Amasya'da fiilen kurmuşlardır."[211]

---

[210] Hüseyin Anıl Şan, *Kurtuluş Savaşında Derneklerin Rolü,* Yeterlilik Tezi, Ankara 2008, s. 12.
[211] Ali Sarıkoyuncu, *a*.g.e., s. 201.

14 Haziran 1919'da kurulan Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi seçilmiştir. Cemiyetin başkanlığına seçilen Hacı Tevfik Efendi, ayağa kalkıp Mustafa Kemal Paşa'nın elini tutarak; "Reislik vazifesini siz aziz muhterem Paşamıza muhabbetlerimle birlikte takdim etmekle şeref duyuyorum. Siz bizim ebedi reisimizsiniz!" dedi.

"Sıkı ve ciddi bir çalışmayla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başarıyla yerine getirdiği bu ilk vazifeler, Mustafa Kemal Paşa'yı şimdiden mutlu kılmaya yetmişti. Karşılaşılacak engeller, bu cemiyetinin Amasya'da kurulmasıyla beraber ortadan kaldırılıyor ve yapılacak çalışmalar huzurlu bir şekilde başlatılıyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'yı heyecanlandıran asil bir davranış daha yaşanacaktır. Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin maddi yönden desteklenmesi lüzumu Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yıllarca maaşından ayırıp, "Bir gün lazım olur" düşüncesiyle biriktirdiği altınları "kırmızı bir mendil içerisinde"[212] Mustafa Kemal Paşa'ya uzatmasıyla başlıyordu. "Bunlar benden çok milletin halâsı için sizlere lazım!" dedi. Abdurrahman Kâmil Efendi böylece Millî Mücadele'ye manevi desteğini maddi destekle taçlandırmıştır."

Amasya'da mitinglerin düzenlenmesinde ve kararların alınmasında Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faal rol oynadığını görmekteyiz. Cemiyet, Heyet-i Temsiliye ile sürekli ilişki halindedir.[213] Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev alanlar şunlardı: Hoca Bahaeddin Efendi, Şeyh Cemaleddin Efendi, Harputizade Hasan Efendi, Topçuzade Mustafa Bey, Eytam Müdürü Ali Efendi, Topçuzade Hilmi Bey, Hacımahmuduzade Mehmed Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Mustafa Efendi, Şirinzade Mahmud Efendi, Melekzade Süleyman Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfızade Ragıp Efendi, Yumukosmanzade Hamdi Efendi ve Arpacızade Hürrem Bey.[214] (Cemiyetin kurucuları için bkz. Ek 23)

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kısa zaman içinde, Amasya'nın ilçe ve bucaklarında şubeler açtı. Gençler, bu cemiyetin en faal üyeleri oldular.[215]

---

[212] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal I*, Remzi Kitapevi, Ankara 1966, s. 38.
[213] Hüseyin Anıl Şan, a.g.e., s. 13.
[214] Ali Sarıkoyuncu, a.g.e., s.186-187.
[215] Ahmet Demiray, a.g.e., s. 138.

1920 yılında, Maraş'ta Fransız işgaline karşı mücadele eden İstiklal Cemiyeti, Merzifon'daki Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bir yardım talebi gönderdi. Bunun üzerine Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Maraş İstiklal Cemiyeti'ne göndermek üzere bölgedeki halkın desteğiyle 600 lira topladı. Ayrıca cemiyet, Anadolu genelindeki direniş hareketlerine de maddi ve manevi destek vermiştir. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Maraş'ta meydana gelen olaylar sonrasında topladığı 600 lira yardım paralarını Ziraat Bankası'nın Amasya şubesine teslim etti, ancak banka bu parayı kabul etmedi. Bunun üzerine, Heyet-i Temsiliye'ye başvuruldu ve ilgili yerlere emir verilmesi talep edildi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında Cemiyet Başkanı Müftü Hacı Tevfik Efendi'ye gönderdiği telgrafta, Ziraat Bankası'nın bu yardım paralarını kabul etmesi için emir verildiğini ve paranın Sivas Heyeti Merkeziyesi'ne gönderilmesi ve Maraş'a iletilmesi gerektiğini bildirdi.[216] Ayrıca, Merzifonlular tarafından toplanan 725,23 lira da Ziraat Bankası aracılığıyla Maraş'a gönderildi. Havza ve Gümüşhacıköy kazasından toplam 500 lira, Amasya'dan ise toplamda 50 000 kuruş yardım gönderildi. Bu yardımlar Maraş mücahitleri ve mağdurlarının ihtiyaçlarını karşılamada etkili olmuştur. Tüm bu yardımların toplanmasında Müftü Hacı Tevfik Efendi öncü olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Amasya Tamimi'nin yayınlanmasından sonra Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatıyla, el altından halkı silahlandırmaya devam etmiştir. Ayrıca Amasya halkının öncülüğüyle toplanan bu yardımlar, Millî Mücadele döneminde Türk milletinin birlik ve beraberliğinin önemli bir örneği olarak tarihe geçmiştir.[217]

Hiç vakit kaybetmeden faaliyetlerini sürdüren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Reddi İlhak Cemiyeti İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar çekmişti. Bu çekilen telgraflar başta İngilizler olmak üzere Damat Ferit Paşa ve kabinesini rahatsız etti. Bunun üzerine 18 Haziran'da Posta Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi bütün posta ve telgraf müdürlerine genelge gönderdi. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in yönlendirmesiyle posta müdürlerine gönderdiği "Mudafaa-i Hukuk-u Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin göndermek istediği telgrafların çekilmemesini istediği

[216] Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş),* Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990, s. 257.

genelgeyi o zamanki Posta Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey hatıralarında şu şekilde anlatır: "Nihayet Aydın Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bütün Anadolu içlerine birbiri arkasına gönderdiği telgraflar kabineyi umumi bir silahlı hareketten korkuttu. Bu telgraflar Van'dan Trabzon'a kadar ahaliyi derhal silahlandırarak İzmir'e doğru akın akın gelmeye teşvik ediyordu; müthiş bir kargaşaya sebebiyet vermesi pek mümkündü. Bu hal, mütarekename gereğince, umumi işgal ve İstanbul'un kaybı suretiyle neticelenebilirdi. Dahiliye Nazırı telaş etti ve gece bana telefonla verdiği bir emirle Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve tazyik altında edilse bile keşide olunmaması lüzumunu bildirdi."[218] Mustafa Kemal Paşa vilayetlere 20 Haziran'da da bir telgraf göndermiş ve Posta Telgraf Umum Müdürü'nün aldığı kararı tanımadığını bildirmiş ve postanelerin işgal edilmesini istemişti. Ayrıca Babıali'ye protesto telgraflarının çekilmesini ve bu emre karşı gelerek bu telgrafları çekmeyen memurların derhal cezalandırılmasını emretmiştir.[219] Mustafa Kemal Paşa postanenin çalışmalarını sürdürdüğü Saraydüzü Kışlası'ndan uzakta olması ve güvenlik sebeplerinden dolayı kışlanın bir kısmını telgrafhane yaptı. Görevli memur olarak Abdurrahman Rahmi Bey, telefon tahsisatından sorumlu olarak da bu işlerden anlayan Komiser Muavini Osman Efendi görevlendirildi.[220]

2.4. Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti

Millî Mücadele döneminde kadınların da faal bir şekilde yer aldığını gösteren ve bunu cemiyet kurarak kanıtlayan, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım tarafından kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Heyet-i Temsiliye ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Sivas'ta kurulan bu cemiyetin yurdun çeşitli yerlerinde de teşkil edilmesi istenmişti. Bu istek kabul görerek hemen Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuku Vatan Cemiyeti'nin şubeleri açıldı. Bu şubeler arasında Amasya da yer alıyordu.

---

[217] Şenol Susoy, a.g.e., 87-89.
[218] Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab, Mütareke Anıları*, İstanbul 1992, s.155-156.
[219] Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 97.
[220] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 107.

Amasya'daki bu cemiyetin kurulmasında 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey büyük katkılarda bulundu. Cahit Bey'in kız kardeşi Asiye Remzi Hanım da 1920 yılında, Amasya'da Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etti ve cemiyetin başkanı seçildi. Cemiyet, Millî Mücadele sırasında Anadolu'daki kadınları organize etmeyi ve desteklemeyi amaçlayarak, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine katkıda bulunmuş ve çeşitli yardım kampanyaları düzenlemiştir. Ayrıca, Türk kadınlarının eğitim ve öğretim seviyelerinin artırılması, kadın hakları ve toplumsal eşitlik konularında da çalışmalar yapmıştır.

Cemiyetin liderleri arasında Emine Ayşe Hanım, Fatma Aliye Hanım, Sabiha Zekeriya Hanım, Zekiye Selimoğlu Hanım ve Nakiye Elgün Hanım gibi önde gelen kadınlar yer almıştır. Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti, Türk kadınlarının Milli Mücadele'deki önemli rolünü gösteren bir örnek teşkil etmektedir. 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit Bey'in Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuku Vatan Cemiyeti'ne Amasya'daki şubenin açıldığını bildiren telgrafta şunlar yazılıydı:

"Hemşirem Asiye Remzi Hanım'ın teşebbüsatıyla ve pek çok hanımların iştirakiyle Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti suret-i resmiyede Asiye Remzi Hanım'ın riyasetinde teşekkül etmiştir. Reisenin kongrede irad ettiği nutkun bir sureti İrade-i Millîye Gazetesi'ne ve bir sureti Matbuat Cemiyeti'ne gönderilmiş olduğu maruzdur."

11 Kanun-i Sani / Ocak 1336
4. Kafkas Fırkası Kumandanı Cemil Cahit

Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti'nin kurulduğunu Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa 6 Şubat 1920 tarihli şu telgrafla Sivas'a bildirmişti: "Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti Riyaseti Aliyyesine Amasya, Erzincan, Kayseri ve Bolu'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyeti Merkezileri teşekkül eylediği bildirilmekle maruzdur Efendim."

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal [221]

Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarında görüldüğü gibi, takdirleri eşliğinde kuruldu ve faaliyetlerine başladı. Cemiyet, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde açılmaya devam eden şubelerine tebrik mesajları gönderdi ve manevi destek sağladı. Ancak, sadece tebrik ve açıklamalar gibi manevi desteklerle yetinmeyen kadınlar, maddi yardımlarda da bulundular. Bu yardımlar arasında 1000 liralık önemli bir katkı olduğu gibi, İzmir için 30.000 kuruş ve Maraş için 20.000 kuruş gibi yardımlar da toplandı ve mücahitlere ve felaketzedelere gönderilmek üzere ayrıldı.[222]

2.5. Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında bölgedeki Pontus çetelerinin saldırmalarından, İngiliz gizli servisinin takibinden kurtulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa bu fırsatla kafasında tasarladığı fikirlerin temelini atacak bir yer arayışındaydı. O sırada Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'nin yolladığı telgrafta "Amasya halkı, müdafaa-i vatan, muhafaza-i din ve devlet yolunda mücadele edenleri bağrına basmakla müftehir olacaktır." diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa böylece bu telgrafla aradığı yeri bulmuştur.

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya geleceği haberinin alınması üzerine hazırlıklara başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için vaiz, eşraf ve halktan oluşan kalabalık bir grupla Gezerlik mevkinde beklemeye başladı. Uzun bir bekleyişten sonra Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetindeki heyet Amasya'ya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa şehrin girişinde kendisini heyecanla bekleyen kalabalığa şöyle seslendi: "Havza'dan Amasya'ya gelişimizde şehre gelinceye kadar bizi karşılayan olmamıştı." ama "En gönülden coşkun karşılama Amasya'da oldu." dedi. Daha sonra azmi, heyecanı, bağlılığı, hareketliliğiyle hayran bırakan Müftü Hacı Tevfik Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya;

[221] Şenol Susoy, a.g.e., s. 143.
[222] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 263-267.

“Beldemize hoş geldiğiniz Paşam. Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun.” Dedi. Beklenmeyen bu karşılama ve hitap Mustafa Kemal Paşa’yı duygulandırmış, Millî Mücadele’de ilk defa bir şehirde halkın tamamının fikrini öğrenme ihtiyacı duymadan tüm şehir halkı Mustafa Kemal Paşa’yı şehrin girişinde karşılamış ve zorlukları belli olan vatan müdafaasında Millî Mücadele’nin bayrağını açma kararı almıştır.

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi’nin 28 Şubat 1920 tarihini taşıyan ve Müdafaa-i Millîye İdare Heyetleri’ne gönderdiği bir genelge, Heyet-i Temsili’ye adına genelge yayınlayan Mustafa Kemal Paşa ile aynı paraleldedir. İtilaf Devletleri’den Fransız askerleri tarafından korunmakta olan Akbaş Cephaneliği’ndeki malzemeye Kuva-i Millîye’nin daha çok ihtiyacı vardı. Bu sebeple 26-27 Ocak 1920’de Köprülü Hamdi Bey’in de başında olduğu bir grup cephaneliğe girer ve silahları Anadolu’nun iç kısımlarına taşımak üzere alırlar. Olay İtilaf Devletleri’nin prestijini düşüren bir girişimdi. Bu sebeple İtilaf Devletleri olayla ilgisi olan veya olmayan yerli halkı tevkif ettiler. Baskını düzenleyenlerden Köprülü Hamdi Bey başta olmak üzere, baskına katıldıkları ileri sürülen kişilerin teslim edilmeleri İstanbul Hükümeti’nden istendi.

Baskın olayına karışan vatanseverlerin gözaltına alınması, Kaymakam Köprülü Hamdi Bey’in tutuklanması, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Hacı Tevfik Efendi tarafından şiddetle protesto edildi. Bu protestoların diğer vilayetteki cemiyetler tarafında da yapılmasını istedi. Hacı Tevfik Efendi bu isteği belirten telgrafında şunları yazdı:[223]

“Ölümsüz sevgi ile vatanına bağlı kahraman bir mücahidin vatanının kurtuluşu uğrunda gösterdiği fedakarlıktan dolayı bir belde memurlarının sorumlu tutularak tevkif edilmesi ve cezalandırılması insanlık tarihinin kaydetmediği garabetlerden olduğundan bahisle derhal serbest bırakılmalarının sağlanması için İstanbul’daki Sadrazamlığa, Hariciye Nazırlığına ve Mebuslar ve Ayan Meclisleri

[223] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 381.

reisliklerine kesin ifade ile telgraflarla bildirildi. Sizler de tesir edici üslupla protesto telgrafları çekiniz. Bunu yaralanan Millî gururumuz adına bekliyoruz."[224]

Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi ve Mustafa Kemal Paşa arasında başlayan yardımlaşma 1921'de Hacı Tevfik Efendi'nin ölümüne kadar devam etmiştir. Zile İsyanı'nı bastırmak için Cemil Cahit Bey (Orgeneral Cemil Cahit Toydemir) kendisinden yardım istemesi üzerine hasta yatağından kalkarak isyanı bastırmak için harekete geçtiği sırada geçirdiği rahatsızlık dolayısıyla zature olmuş ve o dönemin şartlarında yeterli tedaviyi göremeyen Hacı Tevfik Efendi, 1921 yılının Kasım ayında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.[225] Cenazesi, Sultan Bayezid Camii'nden binlerce Amasyalının iştirakiyle kaldırıldı. Cenaze merasimine askeri, sivili, köylüsü ve kentlisi ile her kesimden katılan oldu. Cenaze merasimine katılanlar cami avlusuna sığmadılar. Binlerce sevenlerinin omuzlarında Hilafet Gazi Kümbeti karşısındaki kadılar mezarlığına defnedildi.[226]

Müftü Hacı Tevfik Efendi vefat ettiğinde ardında Huriye, Fehime, Ahmet ve Mustafa Hilmi olmak üzere dört evlat bıraktı. Kızlarından Fehime Hanım Mehmet Ragıp Bey (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kurucu üyesi ve Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi Mebusu) ile evlendi. Ahmet ve Mustafa Hilmi, Soyadı Kanunu ile "Yumukzade" olan lakaplarından hareketle "Yumuk" soyadını aldılar. Ahmet Yumuk hiç evlenmedi. İyi bir eğitim gördüğü için bilgi birikiminden istifade etmek isteyen kişilerin en iyi dostuydu. Ahmet Yumuk 28 Ekim 1961'de vefat etti. Memidede Mezarlığı'na defnedildi. Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin en küçük oğlu Mustafa Hilmi 1901'de doğdu. Sivas Erkek Lisesi'ni bitirdi. Müziğe karşı ilgisi oldukça fazlaydı. 1940'ta evlendi ve 1956 yılında 55 yaşındayken vefat etti.[227]

---

[224] Cemal Kutay, a.g.e., s. 86.
[225] İlknur Doğan*, Millî Mücadele'nin Manevi Mimarlarından Örnekler*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2019, s. 48-49.
[226] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 490.
[227] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 491.

2.6. Millî Mücadele Dönemi'nde Amasya'nın Yerel Basını

Millî Mücadele dönemi boyunca, 1919 yılından 1922 başlarına değin yüzü aşkın gazete ve dergi çıkmıştır. Bu yoğun ve canlı basın hayatı içerisinde Millî Mücadele'nin aleyhinde ve lehinde yayın yapan birçok ulusal ve yerel basın kuruluşu da bulunmaktaydı. Millî Mücadele taraftarı gazeteler Kurtuluş Hareketi'ni destekleyerek halkın örgütlenmesine yardımcı olmak için çaba harcadı ve insanları bilinçlendirmeye çalıştı. Anadolu'da çıkan gazetelerden ziyade, özellikle İstanbul'daki Millî Mücadele taraftarı gazeteler sansür ve baskı gibi zorluklarla karşı karşıya kalıyordu. Birçok gazetenin sansürden dolayı birçok sayfası zaman zaman bembeyaz şekilde de basılmıştı.[228]

Anadolu'da da Kurtuluş Hareketi'ni destekleyen yoğun bir basın hayatı mevcuttu fakat, İstanbul'da çıkan gazetelere göre para, kâğıt ve eleman yetersizliği gibi etkenlerden dolayı gazeteler düzenli şekilde yayınlanmıyordu. Bu dönemde Amasya'da da birçok gazete yayınlanmıştır. Amasya'da çıkan gazetelerden bazıları şunladır: Amasya'da çıkan gazeteler ise şunlardır:

EMEL: Amasya'nın ilk gazetesidir. İlk defa 14 Nisan 1920 Çarşamba günü küçük boy olarak yayın hayatına girmiş ve haftada bir gün çıkarılmıştır. Gazetenin bilinen yazarları arasında Amasya Sultanisi Tarih Muallimi Mehmet Sadık (Turgut), Nazırzade Mustafa Said, Emekli Binbaşı Turabizade Cevat Paşa, Merzifonlu Sinan Bey ve Sükutizade Hüsnü Bey yer almaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Mehmet Sırrı (Soğukpınar) Bey'dir. [229]

Birkaç yüz nüsha basılabilen ve 100 paraya satılan gazetenin başlığı altında "Millî, ilmi ve ictimai mebahisi ihtiva eden müstakil Türk gazetesidir." yazmaktadır. Gazetede ilanlar bulunmamak ile birlikte, bazı köy ve kasabalara bedava dağıtılıyordu.[230]

---

[228] Yücel Özkaya*, Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921),* Ankara 2007, s. 11.
[229] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 414.
[230] Ömer Sami Coşar, *İstiklal Savaşı Gazeteleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1969, s. 169-173.

HAKİKAT: Emel Gazetesi, kâğıt sıkıntısı nedeniyle kapanınca, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın desteğiyle "Hakikat" adlı bir gazete daha yayınlanmaya başladı. 21 Kasım 1921'de haftada bir gün çıkan gazete, yine Mehmet Sırrı Bey'in matbaasında basılıyordu. Gazetenin çıkartılmasında Emel Gazetesi yazarlarından İsmail Hakkı Bey ve Mehmet Sadık Bey görev aldı.

Hakikat Gazetesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organı olarak 1923 yılında yeniden yayınlanacağı Emel Gazetesi'nde belirtilmesine rağmen, hiçbir nüshasına rastlanmamıştır.[231]

HAKYOLU: 5 Şubat 1921 tarihli ve kırmızı mürekkeple basılmış olan bir gazete, haftada iki kez yayınlanmakta ve "hakkın sesi, hakkın nidasıdır" ibaresi başlığın altında yer almaktadır. Küçük boyutu ve tek yapraklı formatıyla okuyuculara ulaşan gazetenin imtiyaz sahibi Lütfi Kemal, başyazarı ise Turabizade A. Cevat Paşa'dır. Ancak, sadece 24 sayı çıkarılabilmiştir.[232]

Hakyolu Gazetesi, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın resmi yayın organı olarak neşredilmiştir. Gazetenin ilk sayısında, fırkayı metheden yazılara yer verilmesi sebebiyle Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa tarafından 4 Şubat 1921 tarihinde kapatılmıştır. Ancak gazete, hemen ertesi gün tekrar yayınlanmaya başlamıştır. İkinci sayısında, gazetenin ilk sayısının kapatılmasından dolayı tekrar yayın hayatına başladığını vurgulamak amacıyla, sayı "2-1" şeklinde verilmiştir.[233]

AMASYA: Mahalli basının canlandığı 1921 yılında, Amasya Mutasarrıflığının resmî gazetesi olarak yayın hayatına başlayan Amasya Gazetesi, Milli Mücadele'nin yakından takip edildiği, cephelerden haberlerin aktarıldığı bir gazete olmuştur. İstanbul kaynaklı haber ve makalelerin yanı sıra, Anadolu Ajansı'ndan da yararlanan gazete, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün mahalli gazetelerin çıkarılması ve dağıtılması konusundaki talimatlarıyla da yaygınlaşmıştır. Gazetenin yayını, 1932 yılına kadar aralıksız devam etmiştir.

---

[231] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 550.
[232] Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No:5, İstanbul 1964, s. 174.
[233] Hüseyin Menç, a.g.e.,s. 551.

Özellikle 8 Haziran 1922 tarihli sayısında "Resmi Tebligat" başlığı altında Eskişehir ve Afyon'daki olaylara yer verilmiştir.[234]

TECELLİ: Serabyan Matbaası'nda Merzifon'da basılan gazete, iki haftada bir olmak üzere genellikle perşembe günleri yayınlanmaktaydı. Başlığının altında "ictimai, edebi, fenni ve iktisadi gazete" ifadesi yer almaktadır. İlk kez 1920 yılı başlarında yayın hayatına başlayan gazetenin satış fiyatı beş kuruştu ve idadi muallimlerinden İskender Hâkî Bey sorumlu müdür olarak görev yapmaktaydı. İmtiyaz sahibi ve başyazarı ise Osmanzade Ahmet Hamdi Bey'di. Gazetede İskender Hâkî Bey, Mehmet Feyzi, Kazım Ali ve Ahmet Hamdi gibi yazarlar yazılarını yayınlamaktaydılar.[235]

SADAY-I MİLLET: Amasya'da yayınlanan bir gazete Millî Mücadele'ye destek veren yazılar içermekteydi. 30 Aralık 1920 tarihli bir sayısında, Millî Mücadele'ye dair halka yapılan açıklamalara yer verilmiştir. Bu sayının varlığı, gazetenin bu tarihte yayınlanmış olması gerektiğini göstermektedir.[236]

[234] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 552-553.
[235] Tecelli, 29 Temmuz 1920 (13 Zilkade 1338), sene: 1, s. 12.
[236] Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s.208.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ABDURRAHMAN KAMİL EFENDİ'NİN HAYATI, AİLESİ, ESERLERİ VE MİLLİ MÜCADELE'YE KATKISI

3.1. Şeceresi

Abdurrahman Kâmil Efendi kaleme aldığı kısa hayat hikayesinde "1266 senesi Cemaziyel ahiresinin 15. günü saat yedi raddesinde Amasya'da tevellüd ettiğim pederimin hatt-ı destiyle (el yazısıyla) sabittir" ifadesiyle 28 Nisan 1850 tarihinde doğduğunu belirtmiştir.[237] İsmi Abdurrahman, mahlası Kâmil'dir. Ancak ismiyle değil de mahlası ile meşhur olmuştur.[238] Ataları iki asır kadar önce Kırım Bahçesaray'dan gelerek Çorum'un Mecitözü Doğla köyüne yerleşmişti. Mahlası Mecitözü'ne nispetle "Mecidi", lakabı Mecidizade'dir.[239] Abdurrahman Kâmil Yetkin kendi el yazısıyla kaleme aldığı terceme-i hâlinde, diğer bir ifadeyle otobiyografisinde ailesi ve eğitimine dair önemli bilgiler vermektedir.[240] Babası ulemadan Mecidizade Ahmet Rıfat Efendi'dir.[241] Abdurrahman Kâmil Efendi, dedesi Mustafa Mecdi Efendi gibi dönemin önde gelen âlim ve Nakşibendiyye şeyhlerinden biridir. Mustafa Mecdi Efendi'nin babası Hasan Efendi, Amasya'nın Ziyaret beldesinde yaşayan Abdülbaki Hicabi ile birlikte Kırım'dan Amasya'ya göç ederek Mecitözü'ne yerleşmiştir. Ancak Hasan Efendi, burada yeterli ilmi teveccühü bulamayınca oğlu Mustafa Mecdi ile birlikte Amasya'ya taşınmış ve Gümüşlü mahallesinde yerleşmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi, "Pederim ve ecdâd-ı ızâmım ulemadandır" diyerek ailesinin ilmi bir geleneğe sahip olduğunu vurgulamaktadır.[242]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin kardeşi Hafız Mustafa Sadık Efendi de aynı şekilde ilmiyeden bir şahsiyettir. Ahmet Emri Yetkin'in kendisi ile ilgili tuttuğu notlarda bu zâtın h. 1249 (m. 1834) tarihinde doğup, h. 1321 (m. 1903) tarihinde vefat ettiği yazılıdır. İfade ettiğine göre, vefat ettiği yıl ulemâ-i kirâmdan bir zümre âhirete göç ettiği için Kapancızâde Hafız Şerif Efendi tarafından o yıla, "âmu'l-

---

[237] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 479.
[238] Mehmet Sabri Yetkin, Notlar ve Hatıralar, Yazmalar, 8063/3. Milli Kütüphane, s.159.
[239] Kâmil Şahin, "Abdurrahman Kâmil Yetkin", TDV İslam Ansiklopedisi C. 43, 2013, s 504- 505.
[240] Mehmet Sabri Yetkin, a.g.e., s. 159.
[241] Ali Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, s. 192.
[242] Ahmet Emri Yetkin, *Terceme-i hâl,* Amasya Belediyesi Kütüphanesi, No: 272, Şahsi Evrak.

huzn" (hüzün yılı) denilmiştir.[243] Feraiz ve aruz ilimlerini kardeşi Sadık Efendi'den öğrendiği anlaşılmaktadır.[244]

3.2. Eğitim Hayatı

Abdurrahman Kâmil Efendi, 1854'te İslam Sıbyan Mektebi'ne girdi.[245] 1854-1855 (h. 1271) senesinde sıbyan mektebine başlamış daha sonra (h. 1278) 1861-1862 (h. 1278) yılında Kur'ân-ı Kerim hıfzını bitirerek yaklaşık 11-12 yaşlarında hafız olarak bu mektebi tamamlamıştır. Dönemin âlimlerinden Kur'an'ı Kerim dersleri almıştır. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerim'in farklı yedi kıraatını ve bunun yanında tecvid ilmini iki yıl süreyle okumuştur.[246] H. 1280'de (m. 1863) ise Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa'nın (ö. 1880) Saraçhâne Câmii bitişiğinde yaptırdığı rüştiye mektebine, H. 1285'te (m. 1868) ise Mehmet Paşa Medresesi'ne girmiştir. Burada beş sene temel ilimleri (mukaddimât-ı ulûm) tahsil etmiştir.[247] Bu medrese, Osmanlı Dönemi'nde medrese hiyerarşisinde sittin (altmış) derecesinde olup müderrislikten mevleviyete erişen ulemanın sayısının fazla olduğu belirtilmektedir. Muhtemelen bu dönemde medresede müderris olan Börekli Hasan Efendi'nin oğlu İsmail Efendi'den ders almıştır. Burada 5 yıllık tahsili sırasında fenn-i celil-i feraiz, ilm-i feraiz ve ilm-i aruzu öğrendikten sonra yedi senede de fıkıh, hadis, tefsir ve usul-i fıkıh ve hadis ile çeşitli ilimleri bu asrın ulemasından öğrenmiştir. H.1297 (m. 1879-1880) yılında Mir Hasan Efendi'den ilm-i icâzet alarak ders vermeye başlamıştır.[248] 1881 yılında yükseköğrenimini tamamlamıştır.[249] Amasya Bekir Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. 1850 yılında doğduğu düşünülürse 30 yaşında müderrisliğe başladığı öngörülmektedir.[250]

---

[243] Ahmet Emrî Yetkin'in şahsî evrakı.
[244] Kâmil Şahin, a.g.e., s.504- 505.
[245] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 142.
[246] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 480.
[247] Mehmet Sabri Yetkin, a.g.e., s.159-160.
[248] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 480.
[249] Ali Sarıkoyuncu, a.g.e., s.193.
[250] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 481.

3.3. Siyasi ve Sosyal Yapının Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Eğitim Hayatına Etkisi

Sanayileşmeyle birlikte Avrupa'da ortaya çıkan yeni devlet, toplum, eğitim, ekonomi ve siyaset yapılanmasının sonucu olarak karşımıza çıkan yeni hayat tarzı ve düşünce biçimine neredeyse tüm devletler ayak uydurmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak siyasal elit tarafından başlatılan modernleşme sürecinin temel amacı devleti kurtarmaktır. XIX. yüzyılda devletin her alanda "yabancı işgali" tehdidi altında kalması, siyasal ve sosyo kültürel dönüşüm sürecine sıra dışı bir nitelik, derinlik ve genişlik katmıştır. Devletin kurtuluşunun siyasal, askeri ve iktisadi yapının yanı sıra toplumun da yeniden şekillenmesinden geçtiği düşünülmektedir. Maarif Nazırı Safvet Paşa, 1879 senesinde kaleme aldığı özel mektubunda "Reform yoluna ciddi ve samimi olarak girmedikçe, Avrupa medeniyetini bütünüyle almadıkça, ülkeyi medeni bir Avrupa devleti haline getirmedikçe Türkiye'nin Avrupa'nın müdahalelerinden ve efendiliğinden kurtulamayacağı" sözlerini dile getirmiştir.[251]

Merkezi hükümet Batı'nın tekniğini ve somut kurumlarını kabul etmekle yetinmeyip, onun düşünsel içeriğinin de benimsenmesi gerekliliğine inanmıştır. Modernleşmeye böyle bir iç evren katabilmenin biricik yoluysa eğitimin modernleşmesinden geçmekteydi. Bu reformlar çağında eğitim toplumun yeniden yapılandırılmasında temel vasıta olarak kabul edilmiştir. Modernleşme, klasik Osmanlı çağındaki uygulamalarında görüldüğü üzere, eğitimin nispeten özerk alanını ortadan kaldırmaya çalışmış ve devlete yeni bir argüman sağlamıştır. Eğitim seviyesini yükseltmek isteyen hükümetler, takip ettikleri eğitim politikalarıyla devletin Tanzimat devri boyunca benimsediği Batıcılık ve Osmanlıcılık ideolojisine uygun olarak toplumu şekillendirme gayreti göstermişlerdir.[252] Ne var ki ilerleyen yıllarda modern eğitim sisteminin, rasyonel düşünme tarzıyla bir araya geldiğinde yıkıcı ve dönüştürücü bir güç olduğu ortaya çıkmıştır. Yeni nesillerin hükümdara olan sadakatlerini pekiştirmesi itibariyle eğitim, bir taraftan geleneksel mutlakiyetçiliğin diğer taraftan modern

[251] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 210.

otoriterciliğin önemli bir desteği olarak görülmüştür. Hükümetlerin eğitim vasıtasıyla devlete ve topluma yeniden hayatiyet kazandırma gayretinde olmalarına rağmen bu çabaların değişim sürecinin takip ve kontrol edilmesiyle sınırlı kaldığı görülmüştür.

Eğitim yöntem ve tekniklerindeki değişim, devletin içinde bulunduğu ekonomik darboğaza rağmen, Osmanlı merkezi bürokrasinin eğitsel mesajını yayabilmek amacıyla geniş kaynakları seferber etmiştir. Güvenli ve istikrarlı bir finans temeli olmaksızın sağlam okullar ağının kurulamayacağından, Osmanlı hükümetleri eşrafı eğitim sürecine dahil etmek, eğitim vergileri ihdas etmek, okullara finansman desteğinde bulunmak, kaynak sorununa dair yasal düzenlemeler yapmak gibi tedbirler almışlardır. Ancak devletin son dönemlerinde hazinenin gelir gider dengesini kuramaması, önemli gelirlerin Avrupa'ya transferi gibi sebepler modernleşme sürecinde kayda değer gelişmelerin sağlanmasına engel olmuştur.[253]

Abdurrahman Kâmil Efendi Tanzimat sonrası modern dönemde yaşamış olmasına rağmen klasik medrese eğitimi almıştır. Bu eğitim sisteminde sınıf ya da düzey geçme değil, ders geçme esastır. Hoca merkezli bu sistemde talebeler, eğitim sürecinin başından itibaren bir hiyerarşiye tâbidir ve her mertebede okutulan farklı metinler, hoca gözetiminde tedris edilmektedir. Bu eğitim sistemi, hiç şüphesiz derin tecrübelerin ürünüdür. Bu nedenle çağdaş araştırmacıların, söz konusu tecrübeyi derinlemesine incelemeden bu dönemle ilgili doğru bir tasavvura ulaşmaları mümkün olamayacaktır.[254]

Ancak Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yaşadığı Tanzimat sonrası modern Osmanlı asrı, yukarıda bahsedildiği şekilde derin tecrübelerin ürünü olan medrese eğitim geleneğinin yozlaşmaya yüz tuttuğu ve eğitimde ikili bir yapının ortaya çıktığı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu her alanda olduğu gibi eğitimde de Batı dünyasının üstünlüğünü kabul etmiş ve Tanzimat'la birlikte Batı tarzı yarı

---

[252] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 58
[253] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 61.
[254] Dücane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 104.

seküler modern bir eğitim sisteminin kuruluşuna sahne olmuştur. Yani ulema ve medrese sınıfının yanında, laik bir eğitimin nüvesi olan ve yaklaşık bir yüzyıl sonra müellifin yaşadığı çağda da ciddi bir şekilde varlığını hissettiren, bürokratik yeni bir sınıf oluşturuluyordu.[255] Fakat eğitimde planlanan bu modern geçişin bir bütün olarak gerçekleşebilmesi mümkün değildi. Zira modern eğitim ile beraber, medrese düzeyinde şekillenen klasik sistem de varlığını korumaya devam ediyordu. Bu geleneksel sistem, Evkaf Nezareti bünyesinde iken yeni açılan modern okullar, idari olarak 1857'de bakanlık statüsünde kurulan Maarif-i Umûmiye Nezareti kontrolündeydi.[256]

Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumu olan medreselerde ilk eğitimini alan Abdurrahman Kâmil Efendi hem Tanzimat dönemi hem de I. Meşrutiyet veya II. Abdülhamit döneminde eğitimde yapılan modernleşme hareketlerini bizzat yaşayarak görme imkânı bulmuştur. Özellikle II. Abdülhamit döneminde medreselerde mesleki hayatını devam ettiren Abdurrahman Kâmil Efendi, merkezi siyasal otoritenin belirlediği eğitim politikası çerçevesinde müderrislik vazifesini yapmıştır. Bu dönemde II. Abdülhamit'in eğitim politikası daha çok Batı'nın rekabetiyle başa çıkabilmek için Batılı pedagoji tekniklerinin ve teknik araç ve gereçlerin seçicilikle ödünç alınması yönündedir. Bu eğitim politikasının hedefi zor zamanlarda devletine hizmet verebilecek yetenek ve sadakate sahip, liyakat esasına dayalı seçilmiş genç nesil yetiştirmektir. Bu politika, devlet kontrolünde olan yeni ve denenmemiş eğitim modelinin ne denli tehlikeli bir iş olduğunu göstermiştir. Gerek iç gerekse dış baskı altında büyük mücadelelerin verildiği II. Abdülhamit döneminde pek çok çelişki ve çıkmazın ortasında kalınmıştır. Bu haliyle eğitim de büyük çıkmazların bir enstrümanıdır. Fortna'nın ifadesiyle İslami pedagojik geleneğe sadık kalınarak, "modern" kaygıları giderecek, taarruzlara set çekecek bir eğitim tarzı tedarik etmek için oldukça önemli eklektik yerel girişimler olmuşsa da neticede bunlar coğrafi dağınıklığın ve siyasal yetersizliğin kurbanı olmuştur.[257]

---

[255] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983, s. 211.
[256] Cemil Öztürk, *"Osmanlılılar-Eğitim Kurumları",* DİA, C. 33, İstanbul 2007, s. 565.
[257] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 102.

Abdurrahman Kâmil Efendi, bu türden bir eğitim sistemi karmaşasının yaşandığı böyle bir dönemde Amasya'da dünyaya gelip bütün öğrenim hayatını varlığını devam ettirmeye çalışan medrese sistemi bünyesinde tamamlamıştır. Dolayısıyla Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ismi her ne kadar Millî Mücadele dönemi ve sonrasında öne çıkmış olsa da kendisinin geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin bir ürünü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.[258]

3.4. Abdurrahman Kâmil Efendi Dönemindeki Eğitim Sistemi

Sultan II. Mahmut, kendi döneminden yaklaşık bir asır önce başlayan Osmanlı reformlarını, yalnızca askeri alanla sınırlı tutmayıp diğer alanlara da taşımış ve devletin bekası için başlattığı yeniden yapılanma hareketinde eğitime stratejik/merkezi bir misyon yüklemiştir. Bu dönemde Osmanlı eğitim sisteminde modernleşmenin amaç, içerik ve yöntemi yeniden belirlenerek yabancı uzmanlardan yararlanmak suretiyle Batı modelinde okullar açma, Fransızcanın da yer aldığı daha seküler ve pozitif bilimlere yer vermek ve öğretimde araç ve gereç kullanma yoluna gidilmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde bu içeriğe; Batı'dan ithal edilen eğitim programlarını uygulayabilecek nitelikte öğretmenler yetiştirmek maddesi de eklenmiştir. Bu çerçevede uygulanan eğitimde modernleşme süreci, askeri okullarda önemli ölçüde gerçekleştiyse de sivil eğitimde plansız ve istikrarsız bir çaba olmaktan ileri gidememiştir.[259]

Tanzimat'tan kısa bir süre önce ilk merkezi örgütün kurulmasına önayak olan Meclis-i Umur-ı Nafia'nın hazırladığı 1838 memorandumunda ise yoksul ve cahil yığınların kurtuluşunun ilimden geçtiği, pratik becerilerle sanayinin geliştirilemeyeceği, devletin temel hedefinin okuma-yazmayı yaygınlaştırmak olması gerektiği vurguları, eğitimde vatan ve pratik ihtiyaçlar hakkındaki amaçlarla birlikte ön plana çıkarılmıştır. Bu fermanda II. Mahmut dönemindeki eğitim reformlarının temel gerekçesine "asırlardır kurduğu mektep ve medreseleriyle Osmanlı Devleti'nin ilmi hünerin kaynağı olarak bütün dünyada ünlendiği, fakat sonraki birtakım felaketler nedeniyle bu hususun unutulup kaybedildiği" ifadeleriyle dikkat çekilmiş,

[258] Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 70.
[259] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 65.

eğitimde modernleşmenin vazgeçilmezliğine de "bir ülkede bilim ve ustalığın bulunması gereken en önemli nitelikler olduğu" sözleriyle temas edilmiştir.[260]

Tahsilin / okur-yazarlığın ve bilimin insanlara refah ve ilerlemeyi getireceği ilkesi Tanzimat döneminin temel eğitim prensibidir. Bilim ve fen öğreten okullar açarak din ve dünya işlerinde bilgisizliğin giderilmesiyle refahın sağlanacağını düşünen Sultan Abdülmecit, askeri ve mülki uzmanlardan bir eğitim programı hazırlamalarını istemiş, bu doğrultuda 13 Mart 1845'te kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat bir rapor hazırlamıştır. Devlette genel manada hâkim olan cehaletin ortadan kaldırılması gerekliliğinin vurgulandığı bu raporda, bu problemin izale edilebilmesi için takip edilmesi gereken tek yolun okullaşma olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu rapor doğrultusunda Darülfünun ve Encümeni Daniş'in açılması ve her düzeydeki öğretim kurumlarının çalışmalarını izleyecek bir Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulması da önerilmiştir. Raporun kabul edilmesi üzerine Meclis-i Maarif-i Muvakkat, Meclis-i Maarif-i Umumiye adını almıştır. [261] Eğitim ve öğretime dair alınan kararları uygulamaktan sorumlu olacak bir kuruluşa duyulan ihtiyacın 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

Maarif Nezareti kurulduktan sonra, Mekatib-i Umumiye Nezareti ise Maarif-i Umumiye Nezareti Müsteşarlığı adıyla sisteme entegre edilmiş, böylece Osmanlı Devleti 1856 Islahat Fermanı'nda belirtildiği üzere hem gayrimüslimleri kapsayacak modern okul sistemi kurmak üzere eğitimi yaygınlaştıracak hem de merkeziyetçi devlet anlayışına uygun olarak onları denetleyecek – biçimlendirecek bir eğitim teşkilatına sahip olmuştur.[262]

Bu arada Islahat Fermanı'yla birlikte öncelikle gayrimüslimlerin haklarının korunacağı belirtilmiştir. Bu haklardan yararlanmak isteyen gayrimüslimler, başta

[260] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 70.
[261] Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğrenim I: 1839-1908,* MEB Yayınları, Ankara 1945, s. 126.
[262] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1-5*, Eser matbaası, İstanbul 1977, s. 440 – 445.

İstanbul olmak üzere birçok yerde özel okul kurma faaliyetlerini hızlandırmışlardır.[263]

Ulemadan bağımsız bir bürokratik sınıf kurumu olan Maarif Nezareti, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye haricindeki bütün Müslüman ve gayrimüslim okullarını kontrol etme yetki ve özerkliğine sahiptir. Maarif Nezareti okulları, Sıbyan Mektepleri, Rüştiyeler ve Meslek Okulları olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Muhtelit-i Maarif'in ihtiyaca cevap vermemesi üzerine 1864'te Nezaret'te yeni bir idari yapılanmaya gidilmiş ve önceki meclislerin yerine Maarif-i Umumiye Heyeti veyahut Meclis-i Maarif teşkil edilmiştir. Bu dönemden itibaren yönetim örgütü giderek büyüyen Maarif Nezareti idari ve ilmi meseleler için müsteşarlıklara, dairelere sahip olmuş, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hem merkez hem de taşrada teşkilatlanarak modern bir eğitim sistemini fiilen yürürlüğe koymaya çalışmıştır.264 Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, dini eğitimin ağırlıklı okutulduğu klasik eğitim kurumu olan medreselerin kapsamı dışında kalan örgün eğitimi içine alacak şekilde yeniden düzenlemiştir. 1869'dan önce eğitim reformlarında sistemsiz, tekil ve dayanaksız örnekler ağır basarken Nizamname ile eğitim-öğretim meseleleri idari, iktisadi ve mesleki açılardan ele alınmıştır. Bu nizamnamede örgün eğitimin merkez ve taşra yönetim biçimleri gösterilmiş ve örgün eğitim ilk kez üç aşamalı olarak planlanmıştır. Ayrıca öğretmenlik mesleği ve eğitimin mali durumu ayrıntılı olarak tanımlanarak yol gösterici bir politika izlenmiştir.[265]

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde düzenlenen merkezi teşkilat yapısı, 1872'de yapılan bazı değişikliklerle birlikte I. Meşrutiyetin ilanına kadar varlığını korumuştur. Birinci Meclis-i Mebusan'ın açılışında, yapılacak her türlü ıslahatın, ülkenin her anlamda gelişmesinin sadece ilim ve eğitim sayesinde olacağı üzerinde ısrarla durulmuştur. Eğitim ve öğretim, Kanun-i Esasi'de bir emir olarak

[263] Cemil Koçak, *Tanzimattan Cumhuriyete,* Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 485.
[264] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 74.
[265] Yahya Akyüz, a.g.e., s. 858.

devletin görevleri arasında sayılmış ve eğitim düzenlenmedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatın başarılı olamayacağı belirtilmiştir. Ancak 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle yaşanan mali sıkıntılar eğitim alanında yapılacak düzenlemelerin ertelenmesine sebep olmuştur.[266]

1869 Nizamnamesi gerçek anlamda II. Abdülhamit döneminde uygulanmıştır. Merkezileşmiş devlet okulu sistemini tasarlayan Nizamname, okullaşma oranının ülke nüfusuna uygun hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Tasarlanan eğitim sisteminin düzeni merkeziyetçi devlet yapısını güçlendirmeye yöneliktir. Başkentte mevcut olan öğretim kurumlarının -yükseköğretim haricinde- vilayetlerde kurulması hükme bağlanmıştır. Nizamname ülke çapında başarılı ve ileri derecede eğitim almak isteyenleri başkente yönlendiren bir sistem oluşturmuş, böylece tebaanın büyük çoğunluğunun hayatını etkileme potansiyeline sahip bir belgeye dönüşmüştür.[267]

II. Abdülhamit döneminde taşrada açılan eğitim öğretim kurumları okur-yazar oranının artmasında etkili olmuştur. II. Abdülhamid dönemi, müfredatta İslamiyet'e daha kuvvetli bir vurgu ile birlikte, eğitimde artan bir kurumsal modernleşme sürecini de içermekteydi. Bu çerçevede, temel modern araçlar olarak kullanılan ders kitapları ve öğretmenlerin mektep içi davranışlarını düzenleyen ayrıntılı nizamnameler hazırlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, bahsedilen bu eğitim düzenlemeleriyle devlet okullarında yetişen öğrencilerin uygun davranış özelliklerine sahip bireyler olarak şekillenmelerini amaçlıyordu.[268]

II. Abdülhamit tahta oturduğunda ülke genelinde 200 kadar yeni açılmış iptidai, 343 rüştiye, 7 tane de idadi vardı. Bu okulların sayısının hızla artırılması gerekiyordu; fakat devlet ekonomik olarak iflas etmiş durumdaydı. 93 Harbi'nin etkisi, dış borç alımı ve borçların ödenememesi 1882'de Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına sebep olmuştur. 1894'te Ermeni olaylarının patlak vermesi, 1897'de Osmanlı- Yunan Savaşı'nın çıkması içeride ve dışarıda yoğun bir muhalefet

[266] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1988, s. 29.
[267] Mustafa Gündüz, a.g.e., s. 75.
[268] Selçuk Akşin Somel, "*Osmanlılarda İslamiyet ve Modernleşme", Türkiye Günlüğü*, İstanbul 1999, s. 119.

hareketinin doğmasına yol açmıştır. Mekteb-i Tıbbiye talebeleri arasında doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı örgütlenme, bütün muhalifler için bir şemsiyeye dönüştü ve bu örgüt 1902'de bitme noktasına geldiyse de 1906'da aktivistlerin cemiyeti ele geçirmesi ve askerlerin ağırlığının artmasıyla II. Abdülhamit'e karşı olan baskı iyice arttı. 1908 baharında İngiltere ve Rusya arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurulması neticesinde II. Abdülhamit'in meşhur denge siyaseti çökmeye başlamış ve üç ay sonra muhaliflerin çok istediği Anayasa padişah tarafından yeniden ilan edilmiştir. Kısa süren şaşkınlık ve sessizlik sonrası meclis padişahın tahtan indirilmesine karar vermiş, çok sayıda okul açması nedeniyle "maarif-perver" padişah olarak nitelendirilen II. Abdülhamit'in iktidarı sona ermiştir.

3.5. Aile Bireyleri

Abdurrahman Kâmil Efendi, Gümüşlü mahallesinde ikamet ediyordu ve 1882 yılında, aynı mahallenin tanınmış ailelerinden Anaç Hoca olarak bilinen Amasyalı alimin kızı Emine Hanım ile evlendi. Emine Hanım da ilimle içli dışlı olan bir aileye mensuptu ve o dönemde ulema zümresinden olan ailelerin birbirinden kız alarak hem yapılarını muhafaza ettikleri hem de güçlendirdikleri görülmekteydi. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin eşi Emine Hanım, çevresi tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişilik olarak bilinmektedir. Çiftin üç oğlu, Mehmed Sabri Yetkin, Ahmed Emri Yetkin ve Mustafa Niyazi Yetkin ve bir kızı, Fatma Zehra, olmuştur. Oğulları da babaları gibi Amasya'nın son devrinde yetişmiş önemli âlimlerdendir.[269]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yaşadığı Gümüşlü Mahallesi tarihi bir mahalle olup Amasya'nın ileri gelen ailelerinin burada ikamet ettiği bilinmektedir. Bu mahallenin eğitime verdiği önemin tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Topçuzadeler ve Şirvanlı Mustafa Takiyyüddin gibi ulema aileleri de burada ikamet etmiştir. Ayrıca mahallenin bir diğer önemli özelliği de Şehzadelerin burada eğitim almalarıydı. İskender Çelebi tarafından bu mahallede Şehzadelerin eğitilmesi amacıyla 1497'de bir dershane yaptırılmıştır. Bu dershanede Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan

[269] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 55.

Selim gibi özel olarak hükümdar çocuklarının ve Tâcibeyzade Cafer, Tâcibeyzade Sadi ve Cemâlizade Piri Mehmet gibi şahsiyetlerin öğrenim gördüğü bilinmektedir.[270]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin aile bireylerinden olan kardeşi Sadık Efendi (Hacı, Hafız) de Mecdi-zâde lakabıyla bilinmektedir. Sadık Efendi, Kıraat ilminin büyük üstatlarından olup biraderleri gibi varlığıyla övünülen Amasyalı âlimlerinin en değerlileri arasındadır. Ahlaki meziyetleri gerçekten övülmeye değer, faziletli, alçak gönüllü, iffetli, kibar, hoş sohbet bir âlim olarak değerlendirilmektedir. Kıraat ilminde pek çok hafız yetiştirmiş, icazet vererek mezun etmiştir.[271] Amasya'nın meşhur simalarından hattat Osman Fevzi Olcay Bey'in bizzat tanıdığı şahıs olan Sadık Efendi, 1913 senesinde vefat etmiş ve aile kabristanlığına defnedilmiştir. Abdurrahman Kâmil Efendi, Sadık Hafız'ın yıllarca Mehmet Paşa Medresesi'nde ders verdiğini belirtmektedir. Hacı Sadık Efendi'nin Hafız Raik, Halile, Münife, Nemir adlarında çocuklarının bulunduğu ayrıca Abdurrahman Kâmil Efendi ve Sadık Hafız'ın bir de kız kardeşleri olduğunu eklemiştir. Adı bilinmeyen bu kız kardeşin Ayşe ve Rağife isimli çocukları vardır.[272]

Abdurrahman Kâmil Efendi, Amasya Müftüsü Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine 1318/1900 yılı Muharrem (Mayıs) ayında 50 yaşında iken meşihat makamınca fetvaya mezun olmuş ve Amasya Müftülüğüyle birlikte Sivas ve Karadeniz bölgesi vaizliği görevine getirilmiştir. Hicaz Demiryolu İâne Komisyonu'ndaki hizmetinden dolayı 1903'te nişan ve madalya ile taltif edilmiş; aynı yıl kendisine Mûsıle-i Süleymâniye-i Râbia'dan Bursa Fakihzâde Medresesi Pâyesi, 1905'te İzmir Payesi verilmiştir. 1912 yılında yanlışlıkla emekliye sevk edildiyse de yanlışlık düzeltilerek görevine dönmüş ve 1 Eylül 1331/1915 yılında yaş haddinden emekli edilmiştir. 1916-1920 yıllarında Dârülhilâfe Medresesi'nde ders vermiştir. Müftü Mehmed Tevfik Efendi'nin 1921'de vefatından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Temmuz 1338/1922 yılında tekrar Amasya Müftülüğü 'ne tayin edilmiş ve vefat ettiği 18 Kanun-ı evvel 1941 yılı perşembe gününe kadar bu

[270] Osman Fevzi Olcay, Amasya Meşhurları, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002, s. 46-47.
[271] Osman Fevzi Olcay, a.g.e., s. 16.
[272] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 482.

görevi yürütmüştür.[273] Cenaze namazı oğlu Mehmet Sabri Yetkin tarafından kıldırılmış ve Şamlar Mezarlığı'na defnedilmiştir.[274]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vefatı, geride büyük bir hüzün ve teessür bırakmış; onu tanıyıp sevenler, ardından düşünce ve hislerini nazma dökmüştür. Sabri Yetkin'in "Kefe-i Sabri" adlı günlükleri içinde yer alan Şair Namık Necib Onur'a ait mısralar şöyledir:[275]

Fikri aydın, ruhu şen, irfanı yüksek bir vücud

Akıbet ala-yı illiyyine kılmıştır suud

Her bakımdan medhe lâyık bir büyük fazıldı o

Bir sayın alimdi, bir şairdi, bir kâmildi o

Hem müderris, sonra müftü hem de hafızdı o

En büyük camide kürsü şeyhi bir vâizdi o

"Ders okut Kâmil" dedi muhterem bir pir ona

Galiba bundandı takririndeki te'sir ana

Müstenir olmuştu pek çok kimse ilminden anın

İbret almış örnek almışlardı hilminden anın

Şi'ri cazip, nutku şirin, va'zı pek mergub idi

Bitmesin isterdi her bir dinleyen meclub idi

İlmi neşr etmiş eser yazmıştı yazdırmıştı o

---

[273] Mustafa Murat Batman, *"Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyete Uzanan Bir Âlim: Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2,* Kıbatek Matbaası, Ankara 21-23 Nisan 2017, s. 509-515.

[274] Ahmet Emri Yetkin, Terceme-i hâl, s.26.

[275] Mehmet Sabri Yetkin, *Kefe-i Sabri,* Yazmalar, 9211, Milli Kütüphane, s. 32-33.

"Müftü Kamil" ismini tarihe kazdırmıştı o

Öyle duydum bin dokuz yüz kırkı bir geçmişti sal

Son ayında Müftü Kâmileylemişti irtihâl

Sonra hatiften işittim şöyle bir tarih-i tam

Müftüye olsun İlahi Cennetü'l-me'va makam

Binde bir düşer böyle tarih ey Necib

Çünkü "Ğaffar" ismi her tarih için olmaz nasib.

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vefatı sebebiyle eşi Emine Hanım son derece müteessir olmuştur. Oğlu Sabri Yetkin'in belirttiğine göre üzüntüsünden, esir-i firaş (sürekli yatan hasta) haline gelmiş ve 17.07.1942 tarihinde bir cuma gecesi vefat etmiştir. O da Şamlar Mezarlığı'nda medfun olan eşi Abdurrahman Kâmil Yetkin'in yanına defnedilmiştir.[276]

3.6. Meslek Hayatı

1879-1880 yılında Bekir Paşa Medresesi'nde başladığı meslek hayatında üç sene sarf ve nahiv dersi okuttuktan sonra 1882-1883'te nahivden "Elfiye", hadisten "Meşarik Şerh-i Mübareki" ile başlayarak iki senede bunu bitirmiştir. Daha sonra harften başlayarak 1893-1894 yıllarında 21, 1901-1902'de 22 ve tekrar 1906-1907'de üçüncü defa 22 talebeye icazet vermiştir. Böylece 27 yılda üç dönemde 65 talebeye icâzet verdiğini, 1908'deki üçüncü icâzet merasimine Amasya'da bulunan eski vali Reşid Paşa'nın arzı üzerine yirmi iki talebeye birer gümüş, kendisine de altın madalya ve müftülük maaşı olan 205 kuruşa kayd-ı hayat şartıyla 200 kuruş zam ile taltif olunduğunu ifade etmiştir.[277] Abdurrahman Kâmil Efendi'nin bahsettiği bu zam Osmanlı arşivinde 13 Nisan 1908 (h. 11 Rebi'ül evvel 1326) tarihli Maliye Nezareti'ne yazılan belgede de görülmektedir. (Bkz. ek 1) Kendisine verilen altın madalya ise aynı

[276] Mehmet Sabri Yetkin, *a.g.e*, s. 56.
[277] Abdurrahman Kâmil, *Fetâvâ-yı Abdurrahman Kâmil*, Amasya Belediyesi Kütüphanesi, Demirbaş No: 272, s. 35.

tarihli irade de bulunmaktadır. Belgede ertesi gün tebligat yapıldığı beratının ise 2 Haziran 1908 tarihinde yazıldığı belirtilmiştir. (Bkz. ek 2)[278]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin birkaç defa Amasya Müftülüğü görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmet Emri Yetkin babasından bahsederken Abdurrahman Kâmil Efendi 13 Mayıs 1316 (m. 1900) tarihinde Amasya Müftülüğü'ne tayin edilip 1 Eylül 1331 (m. 1915) tarihinde de emekliliğe ayrıldığını, daha sonra 1338 (m. 1922) tarihinde tekrar müftülüğe tayin edildiğini ifade etmektedir. Son görevini 1922 yılında üstlenen Abdurrahman Kâmil Efendi, vefat edinceye kadar (1941) Amasya Müftülüğü görevinde kalmıştır.[279]

Amasya Sultan Bâyezid Camii'nde kürsü şeyhliği de yapan Abdurrahman Kâmil Efendi, müftü olmadan önce her sene Ramazan aylarında halka yönelik tefsir dersleri yapmıştır. Yine Amasya Tarihçisi Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar (ö. 1939) da ayrıca onun Amasya Gümüşlü Câmii'nde sabah ve ikindi namazlarında dersler verdiğine ve bu derslerin talebenin yoğun ilgisine mazhar olduğunu belirtmektedir.[280]

Abdurrahman Kâmil Efendi, uzun yıllar Sultân Bâyezid Câmii'nde ve Amasya'nın diğer camilerinde etkili vaazlarıyla halkı irşada çalışmıştır. Hitabetindeki akıcılık ve güzellik halkı kendisine meftun etmiştir. Nasihatlere dair güzel risaleler yazmıştır.[281]

3.7. Oğulları

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin üç erkek çocuğu olup bunlardan en büyüğü Mehmet Sabri Yetkin, ortanca oğlu Ahmet Emri Yetkin, küçük oğlu Hafız Mustafa Niyazi Yetkin'dir. Mehmet Sabri Efendi ile Ahmet Emri Efendi İdadi Mektebi'ni bitirip mezun olduktan sonra babalarından yeniden Arapça ve Hocazade Ahmet Fevzi'den de ayrıca Farsça dersi almışlardır. Oğulları arasında sadece Hafız Mustafa Niyazi Efendi'nin idadide okumadığı, muhtemelen babasından ders alarak eğitimini

[278] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 481.
[279] Kâmil Şahin, a.g.e., s. 504-505.
[280] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, a.g.e., s.239.
[281] Ahmet Emrî Yetkin, Terceme-i hâl, s.23.

sürdürdüğü tahmin edilmektedir.[282]

3.7.1. Mehmet Sabri Yetkin (ö. 1963)

Mecdizade Mehmet Sabri Yetkin, önemli bir ilim adamı olan Amasya'nın Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ilk oğlu olarak 1302 Hijri takvimine denk gelen 1884 Miladi yılında Amasya'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1904 Miladi yılında düzenlenen tezkeresi olan Kanun-ı Evvel'e göre, ela gözlü ve buğday tenli olan Mehmet Sabri Yetkin, uzun yıllar Gümüşlü Mahallesi'ndeki 1/2 numaralı evde yaşamıştır. Emekli olduğu 1962 yılında ise Sofular Mahallesi'nde 75/25 numaralı dairede yaşamaktaydı. Mehmet Sabri Yetkin, tahsil hayatını Osmanlı okullarında tamamlamış ve mezuniyetlerini de aynı eğitim sistemi içinde elde etmiştir. İlkokulu olan Çöplüce İbtidai Mektebi'ne 1894 Miladi yılında girmiş ve Temmuz 1897'de on bir yaşındayken mezun olmuştur. Aldığı şehadetnamede yüksek bir başarı gösterdiği kaydedilmiştir. Lise eğitimini tamamlaması ise 30 Eylül 1902 tarihinde on altı yaşındayken Amasya İdadi Mülkisi'nden aldığı şahadetnameyle gerçekleşmiştir. İdadiden mezun olduktan sonra Bekir Paşa Medresesi'ne giren Mehmet Sabri Yetkin, buradan da 11 Nisan 1908 tarihinde icazet almıştır.

Mehmet Sabri Yetkin, okulların tatil olduğu dönemlerde bile boş durmayarak babasıyla birlikte ilm-i aruz, kavafi, Sa'di Çelebi'nin Bostan ve Gülistan'ı ile Cami'nin Baharistan'ını okumuştur. Ayrıca, 24 Recep 1329 (1911 Miladi yılı) tarihinde, fünûn-ı semaniye derslerinden aldığı başarılı sonuçlar sayesinde ders-i âm ehliyetnamesi almıştır.[283]

İcazetname ve ders-i âm ehliyetnamesinde de görüldüğü gibi babasının ilmi konumu onun yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yetkin, Osmanlı bakiyyesi üzerine kurulan Cumhuriyet dönemini de idrak etmiştir. Osmanlı eğitim tarzı ile yetişmiş mevcut eğitim kadrosunun yeni eğitim sistemi içerisindeki yeri ve konumu bu intikal döneminin getirdiği önemli sorunlardan biriydi. Bu çerçevede Mehmet Sabri Yetkin'in Osmanlı eğitim sisteminde aldığı iki adet icazetnamesi ile

[282] Osman Fevzi *Olcay, a.g.e.,* s. 45-46.
Ayrıca Abdurrahman Kâmil Efendi'nin soyağacı için (bkz. ek 3).
[283] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 55.

müderrislik rüûsundan ders icazetnamesi, Maarif Vekâleti'nce yüksek tahsil olarak sayılmıştır.[284]

Cumhuriyet dönemi medreselerinin kapanması sonrasında Mehmet Sabri Yetkin, kütüphane memurluğuna atanmış ve daha sonra babasının vefatı üzerine Amasya Müftülüğü makamına seçilmiştir. O dönemde müftülük makamı için seçim yapılıyordu ve Yetkin, Ders-i Âm, Vaiz İmam, Hatip ve Belediye Meclis azalarından oluşan bir heyet tarafından gizli rey usulüyle 27 Ocak 1942 tarihinde otuz oy alarak müftülük makamına seçilmiştir.[285] (bkz. ek. 4)

Mehmet Sabri Yetkin, zaman zaman kalp rahatsızlığı yaşadığı anlaşılmaktadır. 1955 yılında bir kalp krizi geçirmiş ve fetvahanede tedavi görmüştür. 14.03.1962 tarihinde yazdığı dilekçede, "Yarım asrı geçen memuriyetim boyunca ancak senelik bir ay mezuniyet almışımdır. Şimdi istirahate çok muhtacım. 1962 yılı için üç aylık bir izin talep ediyorum." şeklinde ifade kullanarak sağlık durumunun önemine işaret etmiştir. Bunun üzerine, Mehmet Sabri Yetkin Amasya Müftülüğü görevinden ayrılmıştır.[286]

Mehmet Sabri Yetkin, Selimoğlu Hasan Efendi'nin kızı Sahure Hanım ile evlenmiş, bu evliliğinden bir erkek üç kız evladı dünyaya gelmiştir. [287] Mehmet Sabri Yetkin 1963 yılında vefat etmiştir.[288] Mezarı önce Şamlar Mezarlığı'nda olmasına rağmen bu mezarlığın Tekirdede Mezarlığı'na nakledilmesinin ardından naaşı Abdurrahman Kâmil Efendi aile mezarlığına taşınmıştır. Eşinin mezarı da aynı yerdedir.[289]

3.7.1.1. Mehmet Sabri Yetkin'in Eserleri

Mehmet Sabri Yetkin günümüze kadar ulaşmış olan önemli eserler kaleme almıştır. Yetkin ayrıca üç lisanla konuşma ve yazmaya muktedir olduğunu da

[284] T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Arşivi.
[285] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 57.
[286] Recep Orhan Özel, a.g.m., s.58
[287] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 483.
[288] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 58.
[289] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 483.

belirtmektedir. “Bazı asar-ı kalemiyyem var idiyse de hiçbiri matbu değildir” diyen Mehmet Sabri Yetkin’in geride bıraktığı eserler şunlardır:

1. **Şerh-i Salavât-ı Şerîfe:** Eser Millî Kütüphane 8063/3 numarada kayıtlıdır. Aliyyü’l-Kari’ye (ö. 1014/1605) ait olan salâvatın şerhidir. 1953 yılında kaleme alınmış olup beş varaktır.

2. **Şerh-i Kasîde-i Nûniyye:** Eser Millî Kütüphane 8063/3 numarada kayıtlıdır. Ebu’l-feth Ahmed b. Muhammed el-Busti’nin (ö. 401/1010) ahlaki öğütler içeren Arapça kasidesinin tercüme ve izahıdır. Baş tarafına bir fihrist hazırlanarak h. 1375 (m. 1956) tarihinde tamamlamıştır. 42 varaktan ibarettir.

3. **Kitab-ı Mevâ'iz:** Eser Millî Kütüphane 7950 numarada kayıtlıdır. Çeşitli surelerden seçtiği ayetler üzerine yaptığı kısa izah ve tefsirlerden oluşmaktadır. Yetmiş dört varaktan ibarettir. Yine bundan başka Millî Kütüphane 7951 ve 7955 numaralarda kayıtlı olan vaaz ve nasihate dair notları da bulunmaktadır.

4. **Risâle-i Mev’ıze:** Nahl suresi; “İnnellahe ye’muru bi’l-adli ve’l-ihsan” ayeti etrafında kaleme aldığı vaaz notlarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Millî Kütüphane 7951 numarada kayıtlı olup on altı yapraktır.

5. **En-Nasîhatü’l-edebiyye fi şerhi’l-kasîdeti’z-Zeynebiyye**: Millî Kütüphane’de 7967/1, 7967/2 ve 2782 numaralarda üç ayrı nüshası kayıtlıdır. Hz. Ali’ye nispet edilen eserde dini ve ahlaki konular Arapça olarak nazma dökülmüştür. Mehmet Sabri Yetkin h. 1329 (m. 1911) yılında eseri Türkçe olarak şerh etmiştir.

6. **Lüccetü’l-esrâr ve Huccetü’l-ahrâr Tercüme ve Şerhi:** Eser, Millî Kütüphane’de 1054 numarada kayıtlıdır. Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Cami (h. 898/m. 1492) tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Amasya’da kütüphane memuru iken Sabri Yetkin tarafından 1931 yılı Ramazan ayında tercüme ve şerh edilmiştir.

7. **İlmü'ş-şurût:** Hukuki muamelelerin belgelenme usulüne dair bir risaledir. Eser kitap ve bablara ayrılarak belirli bir düzen içinde telif edilmiştir. 12 varaktan oluşmaktadır. Millî Kütüphane'de 1054 numarada Lüccetü'l-esrar adıyla kayıtlı eserin son kısmında yer almaktadır.

8. **Mennü'l-Mennân fi Nasihati'l-ihvân:** Eser Millî Kütüphane 3573/1 ve 3573/2 numaralarda kayıtlı olup 16 ve 19-79 varakları arasında yer almaktadır. Ebu Hafs Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdi'nin (ö. 749/1349) ahlak ve nasihate dair "Nasihati'l-ihvan" adlı kasidesinin tercüme ve şerhidir. Önce beyitler bir bütün halde verilmiştir. Ardından İbnü'l-Verdi'nin biyografisine yer verilmiş daha sonra da beyitlerin tercüme ve şerhine geçilmiştir. Ferağ kaydında Amasya Müftüsü Sabri Yetkin tarafından h. 1361 (m. 1942) yılında tamamlandığı ifade edilmektedir.

9. **Şerh-i Kasîdetu Bânet Süâd:** Eser Millî Kütüphane 8750 numarada kayıtlıdır. Ka'b b. Züheyr'e (ö. 26/646) nispet edilen ve Kaside-i Bürde diye de bilinen manzum eser üzerine şerhtir. Eserde beyitler lügat, irâb, hâsıl-ı mana, Türkçe söyleyiş şeklindeki tertiple ele alınmaktadır. Kırk sekiz varaktan ibarettir.

10. **Kitabu'l-fıkh:** Nikah, raza ve talak konularını havi soru cevap şeklinde bilgi veren bir eserdir. Millî Kütüphane'de 7969 numarada kayıtlı olan eser on dokuz varaktan ibarettir.

11. **Durûb-ı Emsal:** İbn Kuteybe'nin Tevilü Müşkili'l-Kur'ân adlı eserinden alınan yirmi altı adet Arapça atasözünün tercüme ve şerhidir. Millî Kütüphane'de 7969 numarayla kayıtlı eser 21-33 varakları arasındadır.

12. **Kefe-i Sabri:** Eser, Millî Kütüphane 9211 numarada kayıtlıdır. Sabri Efendi'nin değişik vesilelerle tuttuğu hatıra ve düşünceleri ile kendisine yakın dostlarına ait bazı şiir ve mektupları ihtiva etmektedir. Elli altı varaktan ibarettir.

13. **Yasin Sûresinin Mealli Türkçe Tefsiri:** Eser, Millî Kütüphane 7957 numarada kayıtlıdır. Mehmet Sabri Yetkin tarafından Amasya Müftüsü iken 1947'de kaleme alınmıştır. Kendisinin belirttiğine göre eser, Abdullah Paşa Camii'nde (Sofular) cuma günleri namazdan bir saat önce verdiği vaazlar vesilesiyle meydana gelmiştir. 51 varaktan ibarettir. Ayrıca eserin baş tarafında çeşitli konulara dair vaazlar yer almaktadır.

14. **İ'câzu'l-Kur'ân:** Millî Kütüphane 7958 numarada kayıtlıdır. Kur'ân'ın eşsizliğini ve ilahi bir kelam oluşunu konu almaktadır. 15 varaktan ibarettir.

15. **Tezkirâtü'l-müte'emmil fi Tefsiri Sûreti'l-insân:** Eser Millî Kütüphane 9210 numarada kayıtlıdır. Amasya Abdullah Paşa (Sofular) Camii'nde cuma günleri tefsire dair yaptığı vaaz ve dersleri vesilesiyle yazılmıştır. Eseri yazmaya 1947'de başlamış 1948'de tamamlamıştır. 62 varaktan oluşmaktadır.

16. **Mülk Sûresi Tefsiri:** Millî Kütüphane 7965 numarada kayıtlıdır. Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. Ancak tamamlanmamış bir eserdir. Eser sehven, mevâiz adıyla kaydedilmiştir.

17. **Notlar ve Hatıralar:** Eser, Millî Kütüphane 8063/3 numarada kayıtlı olup çoğunlukla çeşitli notlar ve hâtıraları hâvidir. Yüz yetmiş sekiz sayfadan oluşmaktadır.[290]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin oğlu Mehmet Sabri Yetkin babasının Millî Mücadele yıllarında Sultan Beyazıt Camii'nde verdiği vaazda dile getirdiği "esaret altında yaşamak, yaşamak değil, sürünmektir" sözünden etkilendiğini belirtmiştir. Mehmet Sabri Yetkin babasının Sultan Beyazid Camii'nde verdiği vaazdan aklında kalıp hatırlayabildiklerini yazıya geçirerek 1961 yılında Amasya'da yayınlanan Oniki Haziran Gazetesi'nde yayımlamıştır. Mehmet Sabri Yetki'nin anlattıkları, vaazın bir başka yönünü daha ele almaktadır:

[290] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 59-62.

"Mustafa Kemal Paşa, o zaman hiçbir şeye karışmayan ve evinin bir köşesine çekilmiş bulunan, müftülükten emekli Hafız Abdurrahman Kâmil Efendi ile hususi surette gece yarılarına kadar mülakat yaptı. Ertesi gün babam Abdurrahman Kâmil Efendi, Sultan Beyazid Veli Camii'nde Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini köylü ve kentli bütün ahaliye anlattı. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin o günkü vaazının konusu "Lâ taknatû minrahmetillah" ayet-i celilesinin tefsir ve izahı idi. Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin dalalet, azgınlık, sapkınlık, nankörlük ve hatta küfür olduğunu açıktan açığa ifadeden ibaret idi. Takrirleri arasında ümitsizliğin hiçbir mana ve fayda ifade etmediğini bildirdi. "Allah yolunda mücahede edenlere vaat olunan nusreti inkâr ediyor musunuz?" diye cemaate soruyor ve onlardan bu hususta büyük bir azim ve irade ile çalışacaklarına dair söz alıyordu. "Allah'ın nusretine liyakat kazanmak için, hiçbir faaliyette hiçbir hareket göstermeyelim mi? Bir zamanlar dünyaya hâkim iken bundan sonra ebediyen mahkûmiyet altında yaşayacağız. Zillet, sefalet içinde, yumruk altında, hakaret ve esaret altında yaşamak, yaşamak değil sürünmektir" diyordu.

Mehmet Sabri Yetkin, babasının bu vaazıyla alakalı olarak "şu şiiri söyleyerek sözlerine son verdiği hala aklımdadır" demektedir.

Bastığın hâkî siyehten tutma alçak nefsini

Sabit ol azminde dehri bisebatın rağmine

Hâkî yüz sürmekle kaimse yer üstünde hayat

İhtiyar et altını hâkim hayatın rağmine

Mustafa Kemal Paşa mahfilde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vaazını dikkatle dinliyor ve hocanın takrirlerinden duyduğu sevinç yüzünde beliriyordu. Abdurrahman Kâmil Efendi: "Bugün Mustafa Kemal Paşa'nın izinden yürümek Türk milleti için hem sünnet ve hem vacip ve hem de farzdır" diyerek Türk milletine dua etti.[291]

[291] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 165.

3.7.2. Ahmet Emri Yetkin (ö. 1974)

Ahmet Emri Yetkin'in şiirlerinden önce kendi el yazısı ile- terceme-i halim başlığıyla kısaca anlattığı hayat hikayesinde- "İsmim Ahmed ve mahlasım Emri'dir. Şöhretimiz Mecdizade'dir. Soyadımız Yetkin'dir. Pederim halen Amasya Müftüsü meşahir-i ulemâ ve üdebadan Hafız Abdurrahman Kâmil Efendi'dir. Ceddim ulemâdan Ahmed Rifat Efendi'dir. Bu zatın pederi kibâr-ı müderrisin ve mutsavvıfinden Mustafa Mecdi Efendi'dir. Bu zâtın pederi de ulemâdan Kırımlı Hasan Efendi'dir. 18 Cümade'l-ûla 1304 sene-i hicriyyesinde cuma gecesi ezânı saat beş buçuk raddelerinde Amasya'da tevellüd eylediğim pederim tarafından yazılmıştır" şeklindeki ifadelerinden 12 Şubat 1887 yılında Amasya'da doğduğu anlaşılmaktadır.[292]

Ahmet Emri Yetkin, ilkokulu Hacı Ömerzâde Mehmet Şükrü Efendi Okulu'nda okumuş ve 4 Temmuz 1315 (m. 1899) tarihinde diploma almıştır. Daha sonra iki buçuk sene kadar Rüşdiye Mektebine devam etmişse de bu okulu terk ederek babasının müderris bulunduğu Bekir Paşa Medresesi'ne girmiştir. Burada babasından tahsil görerek 9 Rabiü'l-evvel 1326 (m. 1908) tarihinde mezun olmuştur. Ayrıca diğer vakitlerinde amcası Sadık Efendi, Köprülü Mustafa Tevfik Efendi, Köprülü Arif Fazıl Efendi ve şehrin diğer ilim adamlarından da istifade etmiştir. Ayrıca Kapancızâde Hafız Şerif Efendi'den ilm-i ferâiz dersleri almış ve 29 Şaban 1324 (m. 1906) tarihinde de icâzetnâme almıştır. 24 Recep 1329 (m. 1911) bil-imtihan ders-i nam ehliyetnamesi, 30 Haziran 1325'te (m. 1909) Amasya'da açılan Muvakkat-Dâru'l-muallimin'den şahadetname almıştır. Ahmet Emri Yetkin 1909 yılında mekteb-i ibtidai muallim-i saniliğine tayin edilmiş; fakat bu görevinden h. 1330 (m. 1914) tarihinde istifa etmiştir. Daha sonra Amasya Mahkeme-i Şer'iyye'de kısa bir süre kâtiplik görevinin ardından 1 Teşrin-i sani 1331'de (m. 1915) Daru'l-hilafe Medresesi'nde Türkçe ve kitâbet muallimliğine tayin olmuştur. Bu tarihten h. 1341 (m. 1925) tarihine kadar Daru'l-hilâfe Medresesi'nde ve İmam ve Hatip Mektebi'nde birçok dersler okutmuştur. 27 Mart 1926'dan 31 Mayıs 1927 tarihine kadar Amasya'da tahakkuk-ı birinci kısım kâtipliğinde görev yapmıştır. 1 Teşrin-i

evvel 1927'den 31 Mayıs 1930 tarihine kadar Amasya Nafi'a Anbar Memurluğu görevini yürütmüştür. Ağustos 1930 tarihinde ise Nâfia Amele Kâtipliği'ne tayin olmuştur.[293]

Ahmet Emri Yetkin de âlim, fazilet sahibi, aynı zamanda şair bir zat olarak tanınmıştır.[294]

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Bayezid Camii Vaizi Emekli Müftü Abdurrahman Kâmil Efendi'ye verilmek üzere gönderilen pusulanın alınış sürecini Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ortanca oğlu Ahmet Emri Yetkin şöyle anlatmıştır:

"Bir gün evde otururken kapımız çalındı. Kapıyı ben açtım. O zaman milletvekillerinden Amasyalı Nafiz Bey ile karşılaştım. Nafiz Bey, o vakit Amasya Müftüsü olan Babam Abdurrahman Kâmil Efendi'nin evde olup olmadığını sordu. Kendisine "Buyurun babam evde" dedim. Nafiz Bey'e yol göstererek yukarıda babamın yanına çıktık. Nafiz Bey, babama Mustafa Kemal Paşa'nın altı maddelik bir konuyu halka vaaz olarak camide anlatmasını, selamları ile söyledi. Biraz sonra Nafiz Bey, babamdan Mustafa Kemal Paşa'ya selam ve muhabbetler ulaştırmak üzere evden ayrıldı.

Babam bu maddeleri sessiz şekilde okudu. "Mustafa Kemal Paşa, halka vaaz vermemizi emir buyuruyorlar" dedi.

İlk Cuma'da babam Mustafa Kemal Paşa'nın arzu buyurduğundan daha güzel, daha etkili bir konuşma ile halkı coşturdu. Bayezid Camii'nin içinde bulunan halk bağımsızlık için savaş andını gözünden yaşlar süzüle süzüle içiyordu."[295]

Amasya'nın tanınmış şahsiyetlerinden olan Osman Fevzi Olcay, Mehmet Sabri Yetkin ve Ahmet Emri Yetkin'le Saraydüzündeki İdadi Mektebinde beraber okuduklarını söylemektedir.[296] Yine mektep arkadaşı olan Ahmet Emri Yetkin'i ise

---

[292] Raşit Cavuşoğlu, *Amasya Ulemâsından Şâir Ahmet Emri Yetkin'in Hayatı ve Eserleri Üzerine,* İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler, Berikan Yayınevi, Ankara 2018. s. 492-493.
[293] Ahmet Emrî Yetkin, Terceme-i hâl, s.2-6.
[294] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s.483.
[295] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 160.
[296] Osman Fevzi Olcay, *Amasya Hatıraları,* Amasya Belediyesi Yayınları 2009, s. 44.

şair, edip, zarif ve güzel ahlak sahibi bir zat olarak tanıtmaktadır.[297] Süheyl Ünver de Ahmet Emri Yetkin için "Amasya'nın âlimi ve fazılı, şâiri, edip, nüktedan, Amasya mümessili Ahmet Emri Yetkin Hazretleri" şeklinde övgü dolu ifadeler kullanmaktadır.[298]

Amasya Müftüsü Abdurrahman KâmilYetkin'in 1941 yılında vefatı üzerine Amasya Valiliği tarafından gerekli şartları taşıyan müftü adayları arasında 27 Ocak 1942 tarihinde seçim yapılmıştır. Ahmet Emri Yetkin, 07 Şubat 1942 tarihinde Amasya Valiliği'ne sunduğu dilekçesinde, "On dört rey ile müftülük vazifesine intihap edildimse de bu memuriyete talip olmadığımdan evrak-ı müsbitemi vermeğe lüzum görmediğimi arz eylerim" şeklindeki sözleriyle müftülük vazifesine talip olmadığını ve adaylıktan çekildiğini beyan etmiştir.[299]

Müftülük seçimi sonrası Amasya Valiliği'nin 12 Şubat 1942 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiği resmi yazısında "Amasya İli'nde yapılan müftülük seçimine katılanlar arasında gizli oylamada en çok oyu alan üç adayın isimleri ve adaylar hakkında tanıtıcı malumat kaydedilmiştir. Adaylar arasında en çok oyu alan Mehmed Sabri Yetkin 30, Amasya Müftülüğü'nde Müsevvitlik görevini yürüten Mehmet Moğultay 29 ve Ahmet Emri Yetkin ise 14 oy almıştır." Böylece Ahmet Emri Yetkin'in ağabeyi Mehmet Sabri Yetkin, babası Abdurrahman Kâmil Yetkin'den sonra Amasya'nın yeni müftüsü olmuştur.

Ahmet Emri Yetkin 6 Mayıs 1974'te vefat etmiş, Kültepe civarındaki yeni kabristana defnedilmiştir. Osman Fevzi Olcay, vefat tarihini 24.02.1974 olarak yazmıştır. Ahmet Emri Yetkin'in vefatı üzerine edebi kimliği ile tanınan Mehmet Çavuşoğlu altı beyitlik bir şiir kaleme almış ve "İrcii emri ile gitti bekaya Emri" mısrası ile ölümüne tarih düşmüş, bu mısra hattat Ali Alparslan'ın talik hattıyla mezar taşına yazılmıştır.[300]

---

[297] Osman Fevzi Olcay, *a.g.e.,* s. 84.
[298] Süheyl Ünver, *Amasyanâme,* Yazma Bağışlar, 736.Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, s. 57.
[299] Raşit Çavuşoğlu, a.g e., s. 497-498.
[300] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 483.

Mehmet Çavuşoğlu Ahmet Emri için, daha sonra hattat Ali Alparslan'a ait talik hat ile baş taşına konulacak şu beyitleri yazmıştır:

Düştü son dânesi de sübha-i devr-i selefin
İnkiyad eyledi kanûn-ı kazaya Emri

Fazıl-ı kâmilidi, ilmiyle âmil idi

Düşmedi dağdağa-i darı fenaya Emri

Edebi ilmini talim ile meşgul oldu

Yani sarfetmedi ömrünü hevaya Emri

Tam tarihini yazdım işitip rihletini

İrcii emri ile gitti bekaya Emri

Hattat ve edebi kimliği ile tanınan Muammer Ülker bu beyitte geçen "sübha" ve" kamil" kelimelerine dikkat çekerek, birincisinin Emri'nin "Sübha-i Emri" adlı eserine ikincisinin de babası Abdurrahman Kâmil Efendi'ye işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Belirttiğine göre Çavuşoğlu her iki bilgiye de daha önce sahip olmadan ilham-ı ilahi ile yazmıştır. (Ahmet Emri Yetkin için bkz. ek 6)

3.7.2.1. Ahmet Emri Yetkin'in Eserleri

Ahmet Emri Yetkin daha ziyade şiir ve edebiyata ilgi duymuş ve engin bir kaynak bilgisine sahip olmuştur. Kendisinin Arapça ve Farsça'ya vukûfiyetini de gösteren geride bıraktığı bazı eserleri aşağıda belirtilmiştir.

1. **Sübha-i Emrî:** Mesnevi olarak yazdığı bu eser doksan dokuz beytten ibarettir. Dibâceden sonra na't-ı seyyidi'l-enâm ve ondan sonra vasf-ı Kur'ân-ı Kerim ve ondan sonra medh-i din-i İslam ve ondan sonra tathir-i kalp hakkında nesayih vardır. Bu esere Ömer Nasuhi Bilmen ve İbnülemin Mahmud Kemal kısa birer takriz yazmıştır.

2. **İbrete sâik bir nazm-ı raik:** 23 beyitten ibarettir. Amasya'da Sadâ-yı millet matbaasında bastırdığı bu manzumeyi ayrıntılı şekilde şerh ettiğini belirtse de temize çekemediğini ifade etmektedir. Ancak esere ulaşılamamıştır. Bu nazmı Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphanesi Baş İşyarı son asrın şairlerinden Ahmed Remzi Akyürek, 31 Mayıs 1934 tarihinde (23 kıtada) taştir etmiştir.[301]

3. **Nağamâtü'l-anâdil fi riyâzı emsileti'l-avâmil:** Birgivi Mehmed Efendi'nin avamilindeki emsilenin mufassal şerhidir. Ancak bu esere ulaşılamamıştır.[302]

4. **Tuhfetü'l-ihvân:** İçerisinde otuz dört beytten oluşan bir nat-ı Resûl, kırk dört beyitten ve yirmi altı beyitten oluşan iki kaside vardır. Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. 1956 yılında Mısır'da Matbaatü's-saade'de basılmıştır.

5. **Gül-i sad-berk:** Yüz beyitten oluşan bu eser Farsça olarak kaleme alınmıştır. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından da büyük bir ilgi ve takdire mazhar olan bu eser, Ahmet Emri Yetkin'in ilmi ve edebi kudretinin bir göstergesidir.

6. **Mecma'u'l-elkâb ve semerâtü'l-mesâi:** Tarih ve Siyer kitaplarını tetkikleri esnasında derlediği yüz adet lakaba ve bunların izahlarına yer vermektedir. Eser alfabetik olarak yazılmıştır ve üç yüz altmış yedi sayfadan ibarettir.

7. **Müntehebât:** Kitaplarda rastladığı bazı hikmetli ve manası kapsamlı olan cümleleri derlediği ve kısaca izah ettiği sözlerden ibarettir.

8. **Hızânetü'l-cevâhir:** Ahmet Emri Yetkin, Hz. Ali'ye ait "Cevâhiri Kelimât"dan yüz tanesini alfabetik tertiple bir araya toplayıp şerh ve izah ettiğini söylese de bu eserine ulaşılamamıştır.

9. **Nazîre:** Ayaşlı Muhlis Esad Paşa'nın (ö. 1780/1851) gazel-i meşhûruna naziredir.

---

[301] Osman Fevzi Olcay, *Muhtıra Defteri,* Milli Kütüphane, No: 9214, s. 71-75.
[302] Ahmet Emrî Yetkin, Terceme-i hâl, s.12.

10. **Mecmûa-i eş‘âr-ı Emri Yetkin:** Muammer Ülker, her ne kadar “bu defterin müellifin kendi el yazısıyla 244 sayfalık nüshası Amasya Beyazıt Kütüphanesi’ndedir” dese de söz konusu esere ulaşılamamıştır.

11. **Kelimâtü’l-ekâbir:** Yüz kadar İslam büyüğünün biyografisi ile bunlar ait sözlerin açıklamasını içerir. Fakat 82 kişiye ait biyografiye ulaşılamamıştır.

12. **Tuhfe-i Emrî:** Muhyiddin İbnü’l-Arabi’nin münâcâtının izah ve şerhidir. Kırk altı sayfadan ibaret bir yazma nüshası vardır. Yine bu eseri için yazılmış bir de Arapça ifade-i manzûme kaleme almıştır.

13. **Terceme-i hâl:** Amasya Belediyesi Kültür Merkezi‘nde bazı yazma eserlerle birlikte muhafaza edilen bu yazma eser, Ahmet Emri Yetkin‘in kendi yazdığı hâl tercümesidir. Ahmet Emri bu eserinde, ulemâ soyundan geldiğini belirten ifadelerle dedeleri ve babası Abdurrahman Kâmil Yetkin hakkında bilgilendirici bazı mâlumat sunmaktadır. Daha sonra doğum tarihi, adı, mahlası, eğitim gördüğü mektepler ve hocaları hakkında detaylı bilgiler veren Ahmet Emri, meslek hayatı ve yazdığı eserleri de bu hâl tercümesinde kaleme almıştır. Sübha-i Emri adlı eserinde yazdığı manzûmeler hakkında ayrıca bilgi veren Ahmet Emri, bu manzûmelerin baş ve son taraflarından örnekleri hâl tercümesine almıştır. Bu eser, Ahmet Emri Yetkin‘in hayatı hakkında doğrudan detaylı bir mâlumata ulaşılması açısından son derece mühimdir.[303]

14. **Şerh-i münâcât:** On dokuz beyit ve bunların kısa açıklamalarından ibarettir. On sayfadır.

15. **Mektuplar:** İlmi ve edebi meseleleri ihtiva eden müsvedde halindeki mektuplardır. Bu amaçla çok sık yazıştığı görülen Ahmet Emri Yetkin’in müsvedde halinde mektuplarını içeren altı adet deftere ulaşılmıştır. [304]

[303] Raşit Çavuşoğlu, a.g.e., s. 501.
[304] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 66-68.

Ahmet Emri, bir mektup aldığını belirttiği Ömer Nasûhi Bilmen'den bazı şiirlerini "Müntehabât-ı Edebiyye" adlı eserine dahil etmek istediğini söylenir. Ancak, Ömer Nasûhi Bilmen'in bu isteğini yerine getirip getirmediği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Ahmet Emri Yetkin'in mektuplaştığı isimlerden biri olan Ahmet Remzi Akyürek'in taştirinden bir kesit de şöyledir:

Eşya-yı cihan marifet-i hakka delail
Bir mucid-i zi hikmete der cümlesi kail
Bir zerresidir kudretinin bunca avalim
Her zerre anın vahdetine şahid-i adil

Beyhude nazar eyleme eflak-ı zemine
Fikreyle ki halk etmedi Hak bunları batıl
Gökten yere yerden göğe bin rabıta
mevcut hep kudretinin ayetidir âli vesafil

Ayine-i esrâr u iber sun-ı ilahi
Esmâ-ı sıfat üzere mazâhir-i mütekabil
Her lahza ıyanen görünür vech-i hakikat
Aç gözlerini olma sakın lahi ve ğafil [305]

3.7.3. Mustafa Niyazi Yetkin (ö. 1959)

Mustafa Yetkin, Yetkin kardeşlerin yaşça en küçüğüdür. H. 1307 (m. 1891) yılında dünyaya gelmiştir. Babası ve amcasından ders alarak hıfzını tamamlamıştır. Babası Abdurrahman Kâmil Efendi'den Arapça, ilm-i feraiz ve usul-i hadis dersleri almıştır. Gümüşlü Camii önündeki medresede yıllarca ders vermiş, Daşhan Mescidi'nde fahri olarak görev yapmış ve Gümüşlü Camii'nde Amasya merkez vaizi olarak uzun yıllar (yaklaşık 33 yıl) hizmet etmiştir. Kaleköylü Hasan Hoca'nın oğlu Hatunya Camii imamı Aziz Hafız'ın kızı Fatma Zehra ile evlenmiştir. Bu evliliğinden 2 erkek, 2 kız

[305] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 68.

çocuğu dünyaya gelmiştir.[306] Babası Abdurrahman Kâmil Efendi'nin vefatı sonrasında 1942 yılında Amasya Müftülüğü vazifesi için yapılan seçimde ağabeyleri Mehmet Sabri ve Ahmet Emri gibi Mustafa Niyazi Yetkin de aday olmuştur.[307] Mustafa Niyazi 10 Haziran 1959 tarihinde vefat etmiştir.[308] Geride bıraktığı telif esere rastlayamadığımız Mustafa Niyazi Yetkin'in Amasya Belediyesi Kütüphanesi'nde vaaz notlarının havi bir defteri bulunmaktadır.[309]

3.8. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Eserleri

Aldığı eğitim sayesinde Arapça ve Farsça bilen Abdurrahman Kâmil Efendi'nin çeşitli eserleri bulunmaktadır. Kendisi elli yaşına geldiğinde hattat olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tercüme alanında, edebiyat alanında yazmış olduğu eserlerinden başka ders notlarını, fetvalarını ihtiva eden kitapları da vardır. Amasya Belediyesi Kütüphanesi'nde Abdurrahman Kâmil Yetkin'e ait sadece bir fetva kitabına ve ders notlarına, Millî Kütüphane'den Şerh-i Bostan adlı eserine ulaşılabilmiştir. Diğer eserleri ile ilgili bilgiler kendisine ait özel bir kütüphanesi bulunan Kâmil Şahin tarafından tespit edilmiştir.[310] Tespit edilebilen eserleri şunlardır:

1. Nakdu'l-hâtır fi cilai'n-nâzır

Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 1708/1 numarada kayıtlı olan Nakdu'l-hatır fi cilai'n-nazır adlı eser, konusuna "Lisan" ve "Kalem" nimetlerini anlatarak giriş yapar ve seksen dört sayfalık ilk kısmı ahlak konularını ele alır. İkinci kısım ise Hz. Peygamber'in (as.) mucizelerine dair bir risale içerir. Bu kısımın başında yer alan "Sinni doksanı aşmış, kendilerinin kuvveti kaçmış, fakir u pür taksir" ifadesinden, eserin yazarının eseri ömrünün son yıllarında kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ikinci kısımın sonunda yer alan "temmet er-risâletü'l-müsemmâtü binakdi'l-hâtır" ifadesinden, mucize bahsinin Nakdü'l-hâtır adlı esere dahil olduğu anlaşılmaktadır. Eser toplamda 150 varak sayfaya sahiptir ve ferağ

[306] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 484.
[307] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 69.
[308] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 484.
[309] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 69.
[310] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 484.

kaydında şifreli bir tarih yöntemi kullanılarak h. 1356 (m. 1937) yılında bitirildiği belirtilmektedir. Eserin devamında, Veysel Karani'nin kıssası anlatılmakta olup, bu bölümün yazılış tarihi h. 1357 (m. 1938) olarak kaydedilmiştir. Kütüphane kataloğunda 1708/2 numara ve "Dürer-i zebân" adıyla yer alan eserin ise müstakil bir eser olmadığı, bazı değişikliklerle birlikte birinci kısmın aynısı olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın bu kısımda eserin adını "Nakdu'l-hatır fi cilai'n-nazır" olarak değiştirdiği görülmektedir. Ancak, eserin son kısımlarının eksik olduğu da anlaşılmaktadır.[311] (Eserin orijinal kapağı bkz. ek 7)

Eserin 1/8 sayfalarının orijinal metni ve çevirisi için bkz. ek 8.

2. Tebyinü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfazi'l-Makâmât

Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi 1734 numarada kayıtlı olan eser, müellif hattı olup 28 varaktır. H. 1339 (m. 1920-21) yılında tamamlanmıştır. Eser, Ebû Muhammed el-Kâsım el-Hariri'nin (öl. 516/1055) Makâme isimli elli küçük hikâyeden oluşan eseri hakkındadır. Abdurrahman Kâmil Efendi, manzum olan bu kitaptaki kelimelerin lugat anlamlarını vermiş ve metin içindeki anlamına dair açıklamalar yapmıştır. Millî Kütüphane 927 numarada Besâ'irü'l-kemâlât fi tercemeti'l makâmât ve yine aynı kütüphane 7592 numarada Dibâce-i Müfredât ismiyle kayıtlı eser, aynı eserdir. En kapsamlı nüsha, Millî Kütüphane 7592 numaralı nüsha olup eser 288 varaktır.[312] Abdurrahman Kâmil Efendi tarafından yazılmış olan bir kitap, manzum bir şekilde yazılmıştır ve edebi düzeyi oldukça yüksektir. Kitapta yer alan bazı kelimelerin anlamlarını tespit etmek ve lügavi anlamlarını vermek için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca metin içindeki anlamlar da açıklanmıştır. Bu kitap, Arapça'da ileri düzeye gelmiş öğrencilere ve Dârü'l-hilâfe Medresesi'nde ders okutan öğretmenlere yardımcı olmak için yazılmıştır.[313] (Eser için bkz. ek 9)

Eserin 1/8 sayfalarının orijinal metni ve çevirisi için bkz. ek. 10.

3. Divançe:

[311] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 51.
[312] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 52.
[313] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 51-52.

Eser Millî Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 8993 numarada kayıtlıdır. 98 sayfadan oluşmaktadır. H. 1302 (m. 1884) yılında Gümüşlü Camii'nde Beyzavi Tefsiri'nden yaptığı dersler sırasındaki duygularını ifade ettiği bir eserdir. Abdurrahman Kâmil Efendi, eserde tasavvufi görüşlerini mensur bir şekilde aktarırken yer yer şiirlerden de yararlanmış; şiirler, yazma nüshada mensur kısımlar içinde konuya uygun olarak serpiştirilmiştir. (Eser için bkz. ek 11)

Abdurrahman Kâmil Efendi bu eserin ön sözünde Ramazan 1302 / m. 1885 Haziran ayında yazmaya başladığını ifade etmektedir. Ayrıca Abdurrahman Kâmil Efendi yazma eserin son şiirinin başında, Şeyh Şâdi Türbesi'nin yeniden inşası için görevlendirilmesi üzerine Şeyh Şâdi Köyü'ne gittiğini ve gittikten iki gün sonra Şeyh Şâdi'ye olan muhabbetini ifade etmek için 55 beyitlik mesneviyi yazdığını söylemektedir. Bu bilgilere göre eser, Haziran 1885'te yazılmaya başlanmıştır. Eserin h. 26 Muharrem 1308 / m. 20 Ağustos 1892 tarihinde bitirilmiş olduğu da belirtilmiştir.[314]

Eserde, çeşitli ahlaki konulara dair Türkçe ve Arapça beyitler bulunmaktadır ve ayrıca manzum ve mensur şekillerde, mecâzi aşktan ilâhi aşka intikal süreci işlenmiştir.[315] Manzum ve mensur olan bu eser şu beyitle başlar:

Matla'-ı envâr-ı Kur'ân-ı Kerim

Oldı Bismillâhirrahmânirrahim

Divançe'nin son beyti ise şudur:

Hülasa Kâmilin meyli vefaya

Marizdir tâkatı yokdur cefaya

Eserde, kendisini Hak aşığı olarak tanımlayan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ilâhi aşk yolculuğu anlatılmaktadır. Abdurrahman Kâmil Efendi, eserini yazma sebebini, dostlarının ısrarına ve halkın talebine bağlamaktadır. Kitapta bu durum,

[314] Avni Erdemir, a.g.m., s. 165.

"ilhâh-ı enâdim ve iktirâh-ı avâm" yani dostların ısrarı ve halkın talebi şeklinde ifade edilmektedir.

Abdurrahman Kâmil Efendi, eserin giriş bölümünde Amasya Gümüşlüzâde Ahmed Paşa Camii'nde tefsir dersleri verdiğini ve Beydâvi Hazretlerinin "Envâr-ı Tenzil ve Esrâr-ı Te'vil" isimli kitabından Vâkı'a Suresi'nin tefsirini okuttuğunu belirtir. Bu sırada duyduğu ilahi aşk hissiyle hazırda bulunanlara şarabını sunduğunu ve onların gönüllerini aydınlattığını ifade eder. Konuya uygun manzum ve mensur ifadelerle düşüncelerine devam eden Abdurrahman Kâmil Efendi, eserindeki mensur kısımlarda tasavvufi görüşlerini ortaya koymuş ve şiirlerle desteklemiştir. Manzum kısımlar ise Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşmaktadır. Bu eserdeki mensur kısımlar, tam bir secili nesir örneği niteliği taşımaktadır.

Gördügümde sen gül-i nevreste vü nazük teni

Artar aşkım valih ü divane eylersin beni

Açmayup mihr-i ruh-ı zibanı çeşm-i ruşeni

Kuşe-i firkatde eylersem aceb mi meskeni

Görmemek yegdür görüp divane olmaktan seni

Dünyeden i ıraz kılmakdır sebil-i müttakin

Almamakdır hatıra asla heva-yı zib ü zin

Hakkıma evla olan olmak durur uzlet-güzin

Bayezide gitmemek yegdir benimçün ba’d ezin

Görmemek yegdür görüp dįvāne olmaktan seni

---

[315] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 52.

Aşıka ey Mahru-arz eylemekten tal’atın

Aşk ile mecnunu şeyda eylemekdir niyyetin

Anın içün ihtiyar itdim bela vü firkatin

Can-u dilden kat idüp reca-yı vuslatın

Görmemek yegdür görüp divane olmaktan seni

Sinem içre zahir oldı derd ile et paresi

İltiyamı kabil olmaz vuslatınla yaresi

Ağlamakla ibyizaza meyl ider göz karesi

Bulunur ancak firakınla bu derdin çaresi

Görmemek yegdür görüp divane olmaktan seni

Hayli demdir hatırımda kalmadı asla neşat

Derd-i sinem olmadı ilminle cananım muhat

İzdiyad-ı hubbi isterken göründi inhitat

Görmemek içün meh yüzün dostlarla itmem ihtilat

Görmemek yegdür görüp divane olmaktan seni

İstemez dil kuyüne varup azimet kılmağa

Munis olmuşdur hayalinle kana’at kılmağa

Çare yokdur gerçi vaslından ferağat kılmağa

Vechi var kasd eylesem hecrinle ülfet kılmağa

Görmemek yegdür görüp divane olmaktan seni

Abdurrahman Kâmil Efendi, kendisine "Kâmil" mahlasını seçmiştir ve söz konusu eserde 14 adet Türkçe şiiri yer almaktadır. Bu şiirlerden dördü mesnevi, ikisi kaside, biri muhammes, biri müsemmen ve altısı gazeldir.

Abdurrahman Kâmil Efendi, şiirlerinde ilâhi aşk konusuna yoğunlaşmıştır ve şiirlerinde coşkulu bir lirizm hissedilir. Şair, divan şairlerinin güzel bir sevgiliyi övmek için kullandıkları kelimeleri, tasavvufi anlamda kullanmıştır. İlk mesnevi, 19 beyit içermektedir ve aynı zamanda eserin ilk şiiridir. Şiir, bir işe besmeleyle başlamanın önemine dikkat çekerek başlar. Şaire göre, besmele aşk ehlinin tesbihidir. Besmelesiz başlayan sözler velvele olarak adlandırılır. Besmele, her iş için anahtardır ve besmelesiz yapılan her iş baltaya uğrayacaktır:

Ehl-i aşk tesbihidür çün besmele

Besmelesiz söze derler velvele

Besmele miftahdur her bir şeye

Ansız işin payı uğrar tişeye

Abdurrahman Kâmil Efendi, ilâhi aşk temasını işlediği şiirlerinde besmele ve hamd konularına da yer vermektedir. Şiirlerinde, besmeleyle işe başlamanın önemini vurgulayan şair, besmelesiz sözün velvele olduğunu belirtir. Ayrıca, Allah'a hamd etmenin de önemli olduğunu ifade eder. Hamdin nimeti artırdığına, dostları memnun ettiğine, düşmanları ise mahzun ettiğine inanır.

Şair, ardından en hayırlı varlık olan Hz. Muhammed'e, onun ailesine, yardımcılarına ve özellikle dört seçkin halifeye sayısız salat ve selam gönderir. Çünkü onlar, Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed'in dostları ve âşıkların öncüsüdür. Bir nefes bile olsa, onun yanından ayrılmadılar ve bu nedenle hep hayırla anılırlar:

Bi aded olsun salatile selam

Ol resûle kim odur hayrü'l-enam

Aline olsun selam ensarına

Ba-husus ol dûstan-ı çarına

Bil olardur aşıkanın akdemi

Ya'ni mahbub-ı Hudanın hem-demi

Bir nefescik olmadılar ğayr ile

Bu sebebden yad olurlar hayr ile

Abdurrahman Kâmil Efendi, ehl-i sünnet yolunun yolcusudur. O, ashabın yolundan giderek hedefe yol bulunacağına inanır. Bu sebeple kendisine seslenen şair, "Ey Kâmil, ashabın izinden yürü, Ehl - i sünnet mezhebinin yolcusu ol" der:

Kamila ashab izinde peyrev ol

Ehl-i sünnet mezhebinde reh-rev ol.[316]

Coşkun bir lirizmle ayrılık duygusunu ve sevgiliye kavuşma arzusunu ifade eden şair, müsemmen nazım şekliyle yazdığı şiirinin bir bendinde, saba rüzgârını haberci yapar ve sevgiliye gönderir; "*Benim katlime ferman ne imiş, canımı istemede sevgilinin kasdı ne imiş, rakibin köyünde bize atılan iftira ne imiş, bir iki gün verse*

[316] Avni Erdemir, a.g.m., s. 168-171.

de katlime meydan ne imiş, var öğren; eğer kendi benim canımı isterse, onun için bir can ne imiş, cânânıma cânımı kurban etmek ne imiş, onu da söyle. O hiç zahmet çekmesin ben kılıcımı çekeyim kendime kendim vurayım ve canımı cananıma bir haberci ile tezce göndereyim" der:

Var saba sor bu benim katlime ferman ne imiş

Canımı istemede maksad-ı canan ne imiş

Görelim kuy-ı aduda bize bühtan ne imiş

Virse de bir iki gün katlime meydan ne imiş

Kendi isterse eger canımı bir can ne imiş

Eylemek canımı cananıma kurban ne imiş

Çekeyim tiġımı ben kendime kendim urayım

Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim.[317]

3.1. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Divançe Eserinden Seçme Şiirleri

MESNEVİ s. 4-5
Pend ile meşgul iken kapdı gönül tıflını
Bir güzelin hüsni kim görmemişem mislini
Eylemek teşbih hata serve anın boyını
Kim degişür anbere rularının buyını
Dürr-i aden dişine dinse sezadır seza
Kaşına seyf-i Yemen dinmege gayet be-ca
Zülf ile setr eylese ruy-ı kamer tabını
Zulmet içinde koyar kaşları mihrabını
Medrese-i aşkda cem olup ehl-i ukul

[317] Avni Erdemir, a.g.m., s. 173-174.

Mesele-i zülfinin halline bulmadı yol
Vasfını tahrire yok takatı hiç kamenin
Reşkden kapkaradur iki yüzi namenin
İşte inan-ı hıyar çıkdı elimden bu dem
Vaslını istemeyüp Kamil a kande gidem (Orijinal metin için bkz. ek 12)

MESNEVİ[318] s. 50 - 51
Aldım ele nameni baş ayak itdüm nazar
Dildeki ateşine haylice itdim keder
Hacecigim bad ez-in ben seni itmem hazin
Hidmet ile zatına gönlün idem zib ü zin
Ateş-i firkat ile can u dilin yakmazam
Her kişinin payına su gibi ben akmazam
Kuşe-i hicranda hatırın itmem harab
Her sözine virmezem badema acı cevab
Şem-i ruhumdan imiş rüz şeb tab-ı dilin
Şevk ile mahlut imiş anladım ab u gilin
Sıdkda mümtazsın şevkda serbazsın
Futmada her emrimi aşık-ı bi-nazsın
Bu gice teşrif idem külbe-i ahzanını
Vasl ile abad idem hem dil-i viranını
Hal-i dilin sorayım payine yüz süreyim
Ateş-i hasret ile niçedir ol göreyim
Ta ki kulus-ı dilin Kâmil idem özüme
Bakasın leyl ü nehar yüzüme hem gözüme (Orijinal metin için bkz. ek 13)

KASİDE [ELİF-NAME][319] (s.47-49)
(Elif) amal-i dünya riştesin kat eyledim cana
(Ba) bina-yı aşka sarf itdim kamusın meh-lika
(Ta) terakki eyledim emŝalime leyl ü nehar

[318] Avni Erdemir, a.g.m., s. 178.
[319] Avni Erdemir, a.g.m., s. 186-187.

(Sa) ŝenālarla kılındım vaslıaa yara seza
(Cim) cenabın hıdmetiyle kesb-i tahsil eyledim
(Ha) huzurundan dil-ara nice dürlü kimya
(Ha) hıdiv-i Mısr-ı dille şöhretin buldı şuyu
(Dal) dilim şehrin visalinle idince sen küşa
(Zal) zekavetle olursun vasıl-ı cümle fünun
(Ra) rikabın büs ider Sokrat-ı hikmet-aşina
(Za) zekat-ı vuslatınla bay idersin aşıkın
(Sin) seherler izzetinçün eylerim niçe dua
(Şin) şakk itsen dehanı porsiş-i hatır için
(SAd) sanurdum Üsküdarı bana virdin güyiya
(Dad) daif kılma bu cismim küşe-i hicranda
(Fa) tayanılmaz beladır doğrusu bu macera
(Za) zarafet madeni bir dem bana rahm eylesen
(Ayn) aşkından Hudaya itmezem hiç iştika
(Gayn) gamzenle bu şirin canıma kasd eylesen
(Fa) firar itme cibal-i firkata asla şeha
(Kaf) karib olmak içün dergahına ruz şeban
(Kaf) kelamım sırasın sarf eyledim çün asiya
(Lam) levm itme taaşşuk itdigümçün çeşmine
(s.49**) (Mim)** merakı ta ezel virdi bana ol kibriya
(Nün) namusı bırakdırdı bana şevk-ı cemal
(Vav) vasl-ı rüy-ı alin eylerim her dem reca
(Ha) hevadaran-ı asra pişva olup da sen
(Lam elif) la deyu iraz eyleme benden dila
(Ya) yürekler paresi bu Kamili alsın İlah
Cümle uşşaka tefahur eylese olmaz mı ya (Orijinal metin için bkz. ek 14)

MÜSEMMEN[320] s.87-88

1

Varayım ağlayarak payına yüzler süreyim
Buna bais ne imiş bari dilimle sorayım
Var ise cürmüm eger dehrde ben ne turayım
Bu şirin canımın itlafını layık göreyim
Çekeyim tiğımı ben kendime kendim urayım
Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim

2

Kendim azm itsem eger şimdi takup boynuma tavk
Belki söyletmeden evvel ura bu sineme ok
Ey saba sen bilin ol yar ile var bunca hukuk
Yüz süre payine var halimi arz eyle çabuk
Afv iderse suçumı gerçi bugünden tezi yok
Yohsa bir merkez-i zulme idecekse o lühük
Çekeyim tiğımı ben kendime kendim urayım
Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim

3

Seyf-i ebruyı çeküp hışmile ol hüsn-i melek
Canımı ister imiş vay bana virmem ne dimek
Söylesün her ne ise söyle benim cürmümi tek
Kalmayım bari tehayyürde eman mahşere dek
Razıyım ben de ne çare bu deyü hükm-i felek
Cümle itdiklerimi dünyede buldum diyerek
Çekeyim tiğımı ben kendime kendim urayım
Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim

4

Var saba sor bu benim katlime ferman ne imiş
Canımı istemede maksad-ı canan ne imiş
Görelim kuy-ı aduda bize bühtan ne imiş

[320] Avni Erdemir, a.g.m., s. 188.

Virse de bir iki gün katlime meydan ne imiş
Kendi isterse eger canımı bir can ne imiş
Eylemek canımı cananıma kurban ne imiş
Çekeyim tiğımı ben kendime kendim urayım
Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim
5
Halk olunmakda iken ins ü melek arz u sema
Gelmeden ketm-i ademden bu tenim aleme ta
Alnıma hame-i kudretle yazılmış bu kaza
Afvımı itme saba nafile ol yare rica
Belki hakkımda budur çare ne takdir-i huda
Kamila ben de ana göstereyim rü-yı rıza
Çekeyim tiğımı ben kendime kendim urayım
Canı cananıma bir peyk ile tiz göndereyim (Orijinal metin için bkz. ek 15)

GAZEL[321] s.61
Aceb var mı cihan içre benim tek bir cefa görmüş
Dil-aradan vefa bekler iken her dem eza görmüş

Nedendür bu felek devr eylemez asla meram üzre
Ya yoksa hiç bulunmaz mı feleklerden safa görmüş
Yolunda can nisar itsem bana rahm eylemez dil-ber
Cefasın çekmeye her dem bu miskini seza görmüş

Dil-ara zulm ü cevrin aşık-ı nalanına eyler
Ata vü lütf u ihsanın rakib-i bed-lika görmüş

Eya Kâmil niçün sabr eylemezsin cevrine yarin
Kadimdir ki bulunmaz hiç güzellerden vefa görmüş (Orijinal metin için bkz. ek 16)

[321] Avni Erdemir, a.g.m., s. 191.

GAZEL[322] s.90

Çeşm-i lütfunla kime itdinse cananım nazar
Koymadın gerd-i küduretden dilinde bir eser

Bir girişmenle dil-i mahzūnuma virdin ziya
Hiç siyah olur mı aya hane toğdukda kamer

Ben sana bir bendeyim ki itkı hiç itmem kabul
Hidmetinde Kâmil em amma ki gayet muteber (Orijinal metin için bkz. ek 17)

4. Şerh-i Bostan:

Millî Kütüphane'de A 5672 demirbaş numarasıyla Abdurrahman Kâmil Efendi'ye ait bir eser daha bulunmaktadır. Eserin üzerinde adı ve tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Yanlışlıkla kataloglara yazar olarak Afyon Müftüsü şeklinde kaydedilmiş olmasına rağmen eserin ilk sayfasında "Amasya Müftüsü Mecdizade Hafız Abdurrahman Kâmil Efendi'nin eseridir" kaydı düşülmüştür. Eser ciltli ve son dört yaprağı boş olmak üzere toplam 207 sayfa olarak numaralandırılmıştır. Rika yazı türü ile yazılmış, başlıklarda ve bazı kelimelerin altının çizilmesinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserde Farsça yazılmış beyitlerin Arapça olarak şerhinin yapıldığı görülmektedir. Bu da Abdurrahman Kâmil Efendi'nin iyi derecede Farsça ve Arapça bildiğinin kanıtıdır.[323] (Eser için bkz. ek 18)

5. Terâcim-i Ahvâl

Eser, Millî Kütüphane'de 7952 numarada kayıtlıdır. Biyografik bir çalışma olan eserde, kaf harfiyle başlayan isimlerin biyografisi verilmektedir. Kâmil Şahin, özel kütüphanesinde Abdurrahman Kâmil Efendi'ye ait müellif hattı 160 sayfalık evliya, ulemâ ve şuarâdan alfabetik sıraya göre bazı şahısların hayat hikâyelerini anlatan bir eserin bulunduğunu ifade etmektedir. Millî Kütüphane'deki bu eser, Kâmil Şahin'in sözünü ettiği biyografik eserin kaf harfiyle başlayan bölümü olabilir.

[322] Avni Erdemir, a.g.m., s. 193.
[323] Songül Keçeci Kurt, a.g.m. s. 485.

Zira eserin Millî Kütüphane kaydındaki notlar bölümünde 1994 yılında Şahin Kitabevi'nden satın alındığına dair not vardır. Eserin dili Türkçedir.[324] (Eser için bkz. ek 19)

6. Tefsîr:

Abdurrahman Kâmil Yetkin'in vefatından çok önce kaleme aldığı terceme-i hâlinde, Gümüşlü Camii'nde Ramazan aylarında yaptığı ve her biri otuz derste tamam olmak üzere Lokman Suresinin başı, Furkan Suresinin sonu, Fecr Suresi, Beled Suresi, Leyl Suresi, "innellâhe ye'muruküm" âyetine dair bir tefsirinden bahsetmektedir. Ancak bu tefsire ulaşılamamıştır.[325]

7. Mir'atü'ş-Şü'ûni'l-Hakâ'ik

Kâmil Şahin'in bildirdiğine göre bu eser, özel kitaplığındaki bir mecmuanın içinde olup (323-335) Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin istihrâc alanındaki eserinin Türkçe çevirisidir. Bu eserde 71 maddede gelecekte vuku bulacak olaylar ve devletlerin maruz kalacakları felaketler konu edilmektedir.[326]

8. Şerhu ziyâdetü'l-mer

Ebülfeth el-Büsti'nin (ö. 401/1010) **"**Kaside-i Nûniyye" diye de bilinen eserine şerhtir. Bu eserini de mezkûr terceme-i hâlinde zikretmiş olup Kâmil Şahin'in beyan ettiğine göre 1904'te yazılmıştır ve Hâtırât-ı Abdurrahman Kâmil'in (vr. 29b-31b) varakları içindedir.[327]

9. Nakd-i Hâtır:

Ahlâka dair bir eser olduğu belirtilmektedir. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Kâmil Şahin'in özel kitaplığında bulunan bir eseri de "Hz. Peygamber'in Risâleti" adlı eseridir. Ayrıca Amasya Beyazıt Camii'ndeki vaazlarından oluşan "Tefsir Dersleri

[324] Avni Erdemir, a.g.m., s. 161.
[325] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 53.
[326] Avni Erdemir, a.g.m., s. 162.
[327] Recep Orhan Özel, a.g.m., s. 53.

Notları" da bulunmaktadır.[328]

10. Mevâiz

Millî Kütüphane 7956, 7970 ve 8579 numaralarda kayıtlı yazmalar, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin değişik konulardaki vaazlarını ihtiva etmektedir.

11. Yâsin Sûresi Tefsiri

Eser, Millî Kütüphane 2782 numarada kayıtlı olup 160 sayfadan oluşmaktadır. Çoğunlukla çeşitli tefsirlerden alınan notlardan oluşan eser, eksiktir. Katalog kaydında eserin "Lübâbü't-te'vil" adıyla kayıtlı olması ve Abdurrahman Kâmil Efendi'nin müstensih olarak gösterilmesi yanlıştır.[329]

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin eserlerinin önemli bir kısmının Kâmil Şahin'de olmasının sebebi ölümünden sonra aile üyelerinin bu eserlere sahip çıkamaması veya okuyamadıkları ve anlayamadıkları kitapları satarak bir bakıma bu kitaplardan bir şekilde istifade etme düşüncesidir. Aile üyelerinin hayatta kalan bireyleri ile yaptığımız görüşmelerde kendileri eserlerinin büyük kısmının 1960'lı yıllarda Amasya'da meydana gelen büyük sel felaketinde sel altında kaldığını, kalanlarının ise Kâmil Şahin Bey'e ve başka kişilere para karşılığı satıldığını ifade etmişlerdir.[330]

3.9. Abdurrahman Kâmil Efendi Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar

Abdurrahman Kâmil Efendi, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyete uzanan önemli bir alim olarak dikkat çekmektedir. Mustafa Murat Batman'ın çalışması olan "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyete Uzanan Bir Âlim: Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi" eseri, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatını ve dönemini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Recep Çelik ise "Millî Mücadelede Din Adamlarının Rolü" adlı çalışmasında, Abdurrahman Kâmil Efendi gibi önemli din adamlarının Millî Mücadele sürecindeki etkisini inceler. Avni Erdemir'in

[328] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 486.
[329] Avni Erdemir, a.g.m., s. 161.
[330] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 486.

"Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi'nin Şairliği ve Türkçe Şiirleri" adlı eseri ise Abdurrahman Kâmil Efendi'nin şairlik yönünü ve Türkçe şiirlerini derinlemesine araştırır. Songül Keçeci Kurt, Osmanlı ulemasının önemli şahsiyetlerinden olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatını ve etkisini ele alan çalışmasını sunar. Aynı şekilde, Osman Fevzi Olcay'ın "Amasya Meşhurları" kitabı da Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatına ve önemine değinir. Recep Orhan Özel, "Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdizâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emri Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)" adlı çalışmasında, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ailesiyle birlikte Amasya'daki önemli rolünü ele alır. Selçuk Akşin Somel'in "Osmanlılarda İslamiyet ve Modernleşme" kitabı, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin dönemiyle ilgili olarak İslamiyet ve modernleşme arasındaki ilişkiyi inceler. Kâmil Şahin'in "Abdurrahman Kâmil Yetkin" adlı çalışması, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin hayatını ve katkılarını detaylı bir şekilde sunar. Son olarak, Şenol Susoy'un "Millî Mücadele Yıllarında Amasya" adlı eseri, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yaşadığı dönemde Amasya'nın sosyal ve siyasi atmosferini anlatır. Bu çalışmalar bir araya geldiğinde, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yaşamı, ilmi çalışmaları ve etkileri hakkında kapsamlı bir bilgi sunulmaktadır.

3.10. Mustafa Kemal Atatürk ile Abdurrahman Kâmil Efendi'nin İlk Karşılaşması

12 Haziran 1919 günü bir Ramazan gününde sıcak bir havada Amasya Cülus Tepe'de Mustafa Kemal ve arkadaşlarını karşılamak üzere mahşeri bir kalabalık toplanmıştır. Bu kalabalık içinde Sultan Bayezid Camii vaizi Abdurrahman Kâmil Efendi ve Müftü Mehmet Tevfik Efendi de vardır. Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'ya getiren gerekçe Amasya Tamimi'nde de belirtildiği üzere vatanın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikede olmasıdır. Çünkü 1. Dünya Savaşının ardından Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı tarihe kadar Musul İngilizler, Antalya ve çevresi İtalyanlar; Adana, Antep, Maraş, Urfa önce İngilizler daha sonra Fransızlar ve İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu bölgesi Yunanlılar tarafından işgal altına alınmıştır. Bu işgallerin yanında yine Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Amasya Tamimi'nin

yayınlanmasına kadar İstanbul'da arka arkaya farklı beş hükümetin iş başına geçmesi Anadolu'da siyasi bakımdan istikrarsızlığın olduğunu göstermekteydi.[331] Yani ülkemizin hemen hemen tamamı işgal altındadır ve devletin başında da istikrarlı bir yönetim bulunmamaktadır. Vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığının korunması için, pek çok din adamı Millî Mücadele döneminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Onlar, cami kürsülerinde, meydanlarda düzenlenen mitinglerde, kurdukları cemiyetlerde, hatta cephelerde halka rehberlik etmişlerdir.[332]

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya teşriflerinin ilk gününün akşamında içlerinde Abdurrahman Kâmil Efendi'nin de bulunduğu 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya halkına hitap etmişti. Daha önce de söz edilen konuşmasında "Memleketin her tarafında ateşli çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerin gayretleriyle Batı memleketlerimizde Millî cepheler kuruldu. Güneyde Fransızlarla iş birliği yapan Ermenilere karşı halk direnişe geçmeye başladı. Amasyalılar ne duruyorsunuz? Burada da mutlaka her türlü haklarımızı korumak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız." demişti.

Emekli Amasya Müftüsü Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi de Millî Mücadele'ye maddi ve manevi yönden desteği olan bir din adamıdır. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin 13 Haziran 1919 Cuma günü Amasya Sultan Beyazit Camii'nde yaptığı konuşmasından sonra Amasyalıların Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermesi ve Amasya Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak zaman kaybetmeden harekete geçmelerini desteklemesi Millî Mücadele'deki etkisine kanıt olarak gösterilebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da istek ve önderliğiyle 14 Haziran 1919'da Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurumuştu. Cemiyetin 17 kurucu üyesi arasında; Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ismi, Müftü Hacı Tevfik Efendi'den sonra ikinci sırada yer almaktadır.

---

[331] Mehmet Evsile, "*Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri",* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı. 40, Ankara 1998, s. 69-96.
[332] Ali Sarıkoyuncu, *a.g.m.*, s. 935-949.

Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda ve yörede Millî Mücadele fikrinin doğuşunda dini kimliğiyle öncülük eden Abdurrahman Kâmil Efendi, bu öncülüğünü cemiyetin maddi yönden desteklenmesi konusunda da göstermişti. Böylece Abdurrahman Kâmil Efendi, Millî Mücadele'nin ilk yardımlarından birini yapmasıyla da dikkati çeken bir din adamı olmuştur.[333]

Amasya'da Abdurrahman Kâmil Efendi ve Müftü Hacı Tevfik Efendi ile Mustafa Kemal Paşa'nın yolları Millî Mücadele yolunda kesişmiştir. Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin "Amasya halkı müdafaa-i vatan, muhafaza-i din ve devlet yolunda mücadele edenleri bağrına basmakla müftehir olacaktır." [334] Şeklindeki telgrafı sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 12 Haziran 1919 günü Havza'dan Amasya'ya geçmişlerdir.[335]

Mustafa Kemal Paşa hükümet konağında bir konuşma yaparak ülkenin içinde bulunduğu durumu ve alınması gereken önlemleri açıklamıştı. Burada hazır bulunan Abdurrahman Kâmil Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini hemen benimsemişti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında Arapça ve Farsça kelimeleri yerinde ve yanlışsız kullanması bu dillere hâkim olan Abdurrahman Kâmil Efendi'yi şaşırtmıştı, hatta hayretini saklayamamış: "Bu Paşa başka paşa, bu paşa bildiğimiz paşalardan değil." demiştir.[336]

Günün getirdiği yorgunluk ve saatin de ilerlemiş olmasından dolayı misafirlerin ikamet edecekleri Saraydüzü Kışlası'na geçildi. 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Yarbay Cemil Cahit, Mustafa Kemal Paşa ve yakınlarına, askeri hastane idarecilerinin iş gördükleri binayı ayırmış ve kışlanın bir kısmını da müfettişlik karargahına tahsis etmişti. Kışlanın sınırına bitişik bu bina karargâhın korunması bakımından da en emin bir yerdeydi.

Kışladaki kumandanlık odasında gerekli hazırlıklar yapılırken emekli Müftü Abdurrahman Kâmil Efendi müsaade isteyerek yarınki cuma vakti halka daha

---

[333] Hüsamettin Hüseyin, *Amasya Tarihi*, C. 3, İstanbul 1921, s122.
[334] Ali Sarıkoyuncu, a.g.e., s. 29-31.
[335] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s.489.
[336] Nafiz Yetkin, *"Hatıralarım",* Kale Aylık Dergisi, Amasya 1980, Yıl:1, Sayı:6, s. 8.

öncesinde de olduğu gibi vaaz ve nasihatte bulunacağı için gitmesi gerektiğini söyledi. Mustafa Kemal Paşa ayağa kalktı. Abdurrahman Kâmil Efendi'nin elini öptü, daha sonra da "Yanınıza bir adam katayım karanlıktır." dedi. Abdurrahman Kâmil Efendi "Gözlerinizin ışığı beni götürür, Paşam!" cevabını verdi. Mustafa Kemal Paşa ise biraz düşünceli biraz da gelecek endişesi taşıdığını ifade ederek" Baba bu işte muvaffak olmak da var, olmamak da var. İnşallah muvaffak olacağız. Eğer olamazsak bizi asarlar, başımız gider, ne dersin?" diye sordu. Ayakta gitmek üzere olan Abdurrahman Kâmil Efendi "Oğul! Sen ki genç yaşta başını vatan millet uğruna feda etmişsin, benim bu ihtiyar başımı da koy senin uğruna feda olsun!" dedi. Hiç beklemediği bu kararlı cevap karşısında hayretler içinde kalan Mustafa Kemal Paşa, Abdurrahman Kâmil Efendi'nin elini tekrar öptü.[337]

Mustafa Kemal Paşa, Komiser Muavini Osman Efendi'ye Abdurrahman Kâmil Efendi'nin evine kadar refakatte bulunmasını istedi. Bunu takiben diğer Amasyalılar müsaade isteyerek kışladan ayrıldılar. Mustafa Kemal Paşa, kader birliği ettiği arkadaşlarına dönerek Amasyalıların gönülden destek vermeleri karşısında memnuniyetini dile getirdi. İstanbul'dan kendisine ulaştırılan ve derhal geri dönmesini isteyen telgraf emrini hatırlattı. Daha sonra da büyük bir rahatlık içinde "Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan aldığımız telgrafa en güzel cevabı Abdurrahman Kâmil Efendi verdi." dedi.[338]

3.11. Millî Mücadele'nin İlk Vaazı

Abdurrahman Kâmil Efendi, Sultan Bayezid Camii vaizidir. Bu nedenle halk tarafından son derece itimat edilen dini kimliği bulunan bir şahsiyettir. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya geldiği günün ertesinde Sultan Bayezid Camii'nde şehitlerin ruhuna ithaf edilmek üzere bir Mevlid-i Şerif okutulmuştur.[339] Mustafa Kemal Paşa yapılacak işlerin planlanmasından sonra cuma namazında Amasyalılara memleketin içinde bulunduğu durumu açıkça anlattıracaktı.

[337] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 156.
[338] Cemal Kutay, İstiklal Savaşı'nın Maneviyat Orduları, s. 139.
[339] Mevhibe Savaş, "*Mustafa Kemal-Amasya ve İki Din Adamı",* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 19, Ankara 1997, s. 315-323.

Havza'da uygulama imkânı bulamadığı bu konuşmayı daha ilk sohbetinde kendisinde güven uyandıran Abdurrahman Kâmil Efendi rahatlıkla yerine getirebilirdi. Mustafa Kemal Paşa, vakit geçmeden hazırlattığı pusulayı kışlada bulunan Veysibeyzade Nafız Bey ile Abdurrahman Kâmil Efendi'nin evine selamları ile götürülmesini istedi. Saraydüzü kışlasına yakın olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin evine emaneti götüren Komiser Muavini Osman Efendi, ona söz konusu pusulayı verdi. Komiser Muavini Osman Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın ricasını anlatınca yaşlı vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi pusulayı aldı, yavaş yavaş okudu. Abdurrahman Kâmil Efendi durumu kavramıştı. Komiser Muavini Osman Efendi'ye döndü, pusulayı öptü sonra da "Başım, gözüm üstüne!" dedi.[340]

Cuma namazını Amasyalılarla birlikte kılmak ve halkın davranışlarına yansıyan tepkilerini yakından görmek için refakatindekilerle birlikte Mustafa Kemal Paşa da Sultan Beyazıt Camii'ne geldi.[341]

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir ara Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi'ye yaklaşarak: "Baba, hazırlandın mı?" diye sordu.

"Tamamdır oğul, tamamdır." diyen Abdurrahman Kâmil Efendi yavaş yavaş caminin kapısına doğru ilerledi.[342]

Cuma namazından önce kürsüye çıkan Abdurrahman Kâmil Efendi camide bulunanlara şöyle seslendi: "Ey Nas! Kur'an'ı Kerim'inde (De ki kendini tüketenler. Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesmeyin; çünkü Allah bütün günahları affeder. Çünkü o affedicidir, esirgeyicidir.) buyuruyorlar." Arkasından vatanımızın uğradığı haksız saldırı ve işgalleri kısaca anlattı. Allah'ın esirgeyiciliğinden umut kesmenin doğru olmadığını, hep birlikte çalışarak, birleşerek vatanın kurtarılacağını söyledikten sonra coşkulu bir sesle, konuşmasını şöyle sürdürdü:[343]

---

[340] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 159.
[341] Celal Bayar, a.g.e., s. 595.
[342] Ali Sarıkoyuncu, a.g.e., s. 195.
[343] Ali Sarıkoyuncu, a.g.e., s. 196.

"Muhterem Evlâtlarım! Paşa Hazretleri'nin açıkça izahatta bulundukları Türk milletinin, Türk hâkimiyetinin artık hikmet-i mevcudiyeti kalmadığı tahakkuk edince ve milletimizin mukadderat-ı endişeli bir duruma düşünce artık bu devletin mevcudiyetine hürmet etmek bence doğru bir yol değildir. Mademki milletimizin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklâli tehlikeye düşmüştür, artık başımızdaki bu hükümetten bir iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren Padişah olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halâs halkımızın doğrudan doğruya hakimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Türk milletinin bu felaketten kurtuluşu için bütün Müslümanların birleşmesi vatan ve milleti sevenlerin fedakarane ve cansiperane bir tavra ve harekete kıyam etmesi lazımdır. İşte muhterem cemaat, memleket ve milleti izmihlal-i umumiden girdab-ı musibetten kurtarmak için ortaya atılmış bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin arkasından gidilmelidir."[344]

O, yukarıda aktarmış olduğumuz konuşmasıyla Amasya halkından Millî Mücadele'ye destek vermelerini istemişti. Bu şekilde Amasya Tamimi'ne giden yolun halk nezdindeki aşaması gerçekleşmiş oluyordu.

Ertesi günü Selağzı Meydanı'ndaki Atik-i Âli Mektebi'nde toplanan Amasyalılar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak bağımsızlık mücadelelerini resmileştirecektir. [345]

3.12. Millî Mücadele Sonrası Mustafa Kemal Atatürk ve Abdurrahman Kâmil Efendi İlişkileri

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin gerek Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasındaki hizmetleri gerek Millî Mücadele dönemindeki üstün gayretleri takdire mazhar olmuştur. Abdurrahman Kâmil Efendi, Amasya Müftüsü

[344] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 163.
[345] Mevhibe Savaş, *a.g.m.*, s. 318.

Hacı Tevfik Efendi'nin 1921'de vefatı üzerine yıllar önce emekli olduğu müftülük görevine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine yeniden tayin olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal, Millî Mücadele sonrası Amasya ziyaretlerinde Abdurrahman Kâmil Efendi ile özellikle ilgilenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Gazi Mustafa Kemal, 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'da şerefine verilen bir ziyafetin sonunda, sözü Millî Mücadele'ye getirip "baba" diye hitap ettiği Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi hakkında şu sözleri dile getirmiştir:[346]

> "Efendiler! Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi, hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi. Ben burada birçok zevatla beraber, Abdurrahman Kâmil Efendi Hazretleri'yle de görüştüm. Bir cami-i şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki: Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icap ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, Halife olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun, hiçbir şahıs ve makamın mevcudiyetinin hikmeti kalmamıştır. Tek kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır. İşte Efendi Hazretlerinin bu yol gösteren vaaz ve nasihatinden sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kâmil Efendi Hazretleri'ni takdirle yâd ediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz, bu gibi ulema ile iftihar eder."[347]

Daha sonraki ziyaretler esnasında da Gazi Mustafa Kemal'in Abdurrahman Kâmil Efendi'ye olan ilgisi devam etmiştir. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın dördüncü defa (18 Eylül 1928) Amasya'ya gelişlerine ait bir hatırasını Abdurrahman Kâmil Efendi'nin torunu Nafiz Yetkin şöyle anlatmaktadır:

"– Uzaktan trenin düdük sesi duyuldu. Tren yavaş yavaş geliyor, Atamız pencereden bakarak halkı selamlıyordu. Tren durdu. Kapı açıldı. Atamız trenin

[346] Songül Keçeci Kurt, a.g.m., s. 286.

sahanlığından bir basamak inerek ikinci basamakta durdu ve etrafına bakarak ilk sözü: "Müftü Efendi nerede?" oldu. Halk açıldı ve dedeme yol verdiler. Ben de dedemin koltuğuna girerek onu öne geçirdim. Atamız son basamaktan da inerek hiç konuşmadan gülümseyerek dedeme yaklaştı, hemen gözüne çarpan köstekli saatin anahtarını okşarcasına tutarak: "Bu nedir, bu Cennetin Anahtarı mı yoksa? Ver de Cennete girelim." dedi. Dedem de: "Asıl Cennetin anahtarı sende Paşam!" dedi. Atamız bu cevaba karşı hayret içinde gülerek: "Cennetin anahtarı nasıl bende olur?" diye sorunca, dedem Müftü Efendi hemen şu cevabı verdi: "Nasıl olur da anahtar sende olmaz? Sen ki cahil halka okumak üzere kitap getirdin, bundan âlâ Cennetin anahtarı olur mu?" cevabı üzerine Atamız gülerek Abdurrahman Kâmil Efendi'nin koltuğuna girdi. İstasyonda hazır bulunan otomobile binip adalet binasına gittiler. Bu arada "Mustafa Kemal Paşa, Halkevi'nde hazırlanan kara tahta önünde Amasyalıların yeni harflerden imtihanı münasebetiyle... Belediye Reisi'nden sonra Müftü Kâmil Efendi'ye: "Baba, sen de öğrenebildin mi?" diye sorunca Müftü Efendi: "İmzamı atabiliyorum" demişti."

Gazi Mustafa Kemal'in, Amasya ziyaretlerinin beşincisi ve sonuncusu 22 Kasım 1930 tarihinde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı'nın, özel bir trenle Anadolu seyahatine çıkması ve bu seyahatleri arasında Amasya iline de uğrayacak olması Amasya halkını çok mutlu kılmıştır. [348]

Amasya Valisi Kadir Bey, mebuslardan Hafız İsmail Hakkı, Ahmet Esat Bey, Belediye Reisi Topçuzade Hilmi Bey, Kolordu Kumandanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi, Cumhurbaşkanı'nı Turhal'da karşılayıp Amasya halkının sevgi ve saygılarını sundular. Daha sonra da Cumhurbaşkanı'nın özel treni ile birlikte Amasya'ya hareket ettiler.

Büyük Misafiri getiren tren, Turhal istikametinden Amasya istasyonuna 12.30 civarında girdi. Gazi Mustafa Kemal, kalabalık bir sevgi gösterisi ve alkışlar arasında trenden inip Amasyalıların arasına karışmış ve Anadolu halkının bitmez tükenmez sevgisine bir kez daha mazhar olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın yanında Başyaver

---

[347] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1989, C.I-II, s.208-209.
[348] Hüseyin Menç, a.g.e., s. 616.

Rusuhi, Kalem-i Mahsus M. Hasan Rıza, yaverleri, Dahiliye Vekili Şükrü Bey, Sıhhiye Müsteşarı Hüsameddin Bey ve bunlardan başka Kılıç Ali Bey, Salih Bey (Bozok), Cevat Abbas Bey, Falih Rıfkı, Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref ve Mehmet Şevket Beylerle birlikte gelmiştir. Gazi Mustafa Kemal istasyonda karşılama heyetiyle teker teker tokalaştı. Ancak Müftü Abdurrahmân Kâmil Efendi'ye geldiğinde ayaküstü sohbet etti. Çevresinde toplananların meraklı bakışları arasında hoş bir sohbette bulundular. (Bkz. ek 24)

Gazi Mustafa Kemal istasyon ve çevresinde toplanan halkın coşkun tezahüratı altında Belediye tarafından hazırlanan öğle yemeğine iştirak etmek üzere Belediye Konağı'na geldi. Yemek sonrası Amasya Orta Mektebi'ni ziyaret etti ve burada verilen derslere katılarak öğrencilerin bilgilerini ölçtü.[349]

[349] Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1930, s. 2.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan siyasi olayların sosyal sonuçları arasında yer alan göç hareketleri demografik alanda değişikliklere zemin hazırlamıştır. Ataları Kırım Bahçesaray'dan Çorum'un Mecitözü Doğla Köyü'ne gelerek yerleşmiş olan Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Efendi, Amasya'da 1850 yılında doğmuştur.

Abdurrahman Kâmil Efendi ve ailesi incelendiğinde yaşadıkları dönem gereği klasik Osmanlı ilmiye sınıfının aldığı dini eğitimin yanı sıra modern eğitim dediğimiz Batı tarzı eğitim olarak da nitelendirilen rüştiye, idadi gibi okullardan da eğitim aldıkları görülmektedir. Bu durum hem Abdurrahman Kâmil Efendi ailesinin ve hem de diğer ilmiye sınıfına mensup diğer ailelerin çağdaş eğitim sistemlerine karşı olmadıklarının ve kişisel gelişimleri için bu kurumlarda da yararlanma yoluna gittiklerini göstermektedir. Fakat hem Abdurrahman Kâmil Efendi hem de oğulları modern eğitim kurumlarından aldıkları eğitimin yeterli olmadığını fark etmeleri üzerine devrin önemli şahsiyetlerinden bireysel eğitim alarak dil ve İslamî ilimler konusunda kendilerini geliştirdikleri görülmektedir. Bu aile bireylerinin belirli süreyle Feraiz, Kıraat, Farsça, Arapça gibi dersleri bireysel olarak farklı hocalardan aldıkları görülmektedir. Aldıkları bu eğitimi ve bu eğitimin niteliğini sonraki dönemde yazdıkları eserlerle değerlendirirsek Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Arapça ve Farsça eserler kaleme alma kudretinde olduğu, oğlu Ahmet Emri'nin ise Arapça ve Farsça eserler yazabildiği, ayrıca Arapça eserleri tercüme edebildiği görülmektedir. Bu durum aldıkları eğitimin ilerleyen süreçte ortaya koydukları eserlerde başarısını kanıtlayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abdurrahman Kâmil Efendi ilk, orta ve yükseköğrenimini Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarında aldıktan sonra ilk memuriyetine mezun olduğu Mehmet Paşa Medresesi'nde başlamıştır.

1902'de Amasya Müftülüğüne atanan Abdurrahman Kâmil Efendi birçok komisyonda aldığı görevlerde başarılı olmuş ve "Dördüncü Rütbeden Osmani Nişanı" ile ödüllendirilmiştir. Şiir ve edebiyatla ilgilenen Abdurrahman Kâmil

Efendi çok sayıda eser kaleme almıştır. 1905 yılında Amasya Müftülüğü görevinden yaş haddinden emekli olmuş, fakat 1921'de Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin vefatı üzerine Amasya Müftülüğü görevine yeniden atanmış, vefat ettiği 1941 yılına kadar bu görevi yürütmüştür.

22 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları tarafından imzalanarak ilan edilen, Kurtuluş Savaşı'nın amaç, gerekçe ve yönteminin belirlendiği Amasya Tamimi ile Türk tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Böylece Amasya Tamimi vatanı düşman işgalinden kurtarmayı amaçlayan Millî Mücadele'yi fiilen ve resmen başlatmıştır. Böyle bir öneme sahip olan Tamim, Amasya'da hazırlanmış ve buradan bütün sivil ve askeri makamlara gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak Amasya'ya ilk gelişinde kendisini karşılayan heyet arasında Abdurrahman Kâmil Efendi de bulunuyordu. Abdurrahman Kâmil Efendi görünüş ve bilgisiyle Mustafa Kemal Paşa'nın hemen dikkatini çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Konağı'nda bir konuşma yaparak ülkenin içinde bulunduğu durumu, yapılması gerekenleri ve alınması gerekli önlemleri Amasyalılara tek tek açıklamıştır. Amasya'nın ileri gelen şahsiyetleri arasında yer alan Abdurrahman Kâmil Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini desteklemiş, benimsemiş ve onu bir bakıma kendi duygularının tercümanı olarak görmüştür. Abdurrahman Kâmil Efendi, üzerine düşen görevi yapma konusunda cami ve meydanlarda yaptığı konuşmalarda "Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak icab ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Hiçbir şahıs ve makamın mevcudiyeti kalmamıştır, tek kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hakimiyetini ele alması ve iradesini kullanmasıdır." diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "hakikati halka izah" etmiştir. Millî Mücadele döneminde Amasya halkının teşkilatlanmasında Abdurrahman Kâmil Efendi'nin yadsınamaz etkisinden dolayı Gazi Mustafa Kemal, "Genç Cumhuriyetimiz bu ulema ile iftihar eder." diyerek Abdurrahman Kâmil Efendi'yi onurlandırmıştır.

Bu çalışmada Abdurrahman Kâmil Efendi ve oğulları, Kurtuluş Savaşı döneminde Amasya Tamimi ve Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Amasya Tamimi'nin

Amasya'da benimsenmesindeki dini ve toplumsal rolü ele alınmıştır. Hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini ve hem de Türkiye Cumhuriyet'inin ilk dönemini yaşayan Abdurrahman Kâmil Efendi ve oğulları, Türk devletinin geçiş aşamasında yaşadığı siyasi, askeri, sosyal ve kültürel değişimler nedeniyle Amasya'da Osmanlı'nın köklü ilmi geleneğinin son temsilcileri durumunda olmuşlardır. Abdurrahman Kâmil Efendi, Amasya'da yüzlerce öğrenci yetiştiren ilmiye sınıfı mensubu bir eğitmen, kürsülerde halkı dini ve manevi alanda aydınlatan bir din adamı, vatanı haksız işgalden kurtarmak amacıyla cansiperane mücadele eden ve milleti Millî Mücadele'ye destek için çağıran vatansever, cesur bir din görevlisi ve aynı zamanda çeşitli konularda eser kaleme alıp ölümsüzleştiren bir şair ve âlimdir.

Son olarak belirtmek isteriz ki Abdurrahman Kâmil Efendi'nin çalışmamızda tanıtmaya çalıştığımız ilmî ve edebî eserleri üzerine bazı kıymetli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte onun eserlerini konu alan yeni çalışmaların vücuda getirilmesinin ilim ve kültür hayatımıza değerli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.

Abdurrahman Kâmil, *Fetâvâ-yı Abdurrahman Kâmil*, Amasya Belediyesi Kütüphanesi, Demirbaş No: 272.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvay-i Millîye Ruhu*, Kaynak Yayınevi, İstanbul 1999.

Akbıyık, Yaşar, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş),* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Akkoyun, Turan, *Türk inkılâp Tarihi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1997.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi Yelken Matbaası, İstanbul 1976.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, İstanbul*, 1992.

Aktaş, Necdet Refik, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*, İstanbul 1973.

Akyüz, Yahya, *17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*, TTK Yayınları, Ankara 2002.

Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 997.

Atatürk, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD) (1952), cilt:1, Ankara.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, MEB. Yayınları, İstanbul, 1991.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 2002.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal II* (1919-1922), İstanbul 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*. C. 1. İstanbul 1963.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Balcıoğlu, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi C. 1,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Başak, Tolga, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Batman, Mustafa Murat, *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyete Uzanan Bir Âlim: Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi, Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu,* Amasya 21-23 Nisan 2017.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C. 8, İstanbul 1967.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Baykara, Barbaros; Yavaşlar, Hulisi; Tütüncü, M. Ziya; Başkan, M. Tevfik, *Tarih Adam Atatürk,* Cilt II, Millîyetçi Yayınlar, İstanbul 1970.

Baykara, Tuncer, *Millî Mücadele*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Berker, Aziz, *Türkiye'de İlk Öğrenim I: 1839-1908,* MEB Yayınları, Ankara 1945.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919 – 1921),* Ankara 1959.

Coşar, Ömer Sami, *İstiklal Savaşı Gazeteleri*, İstanbul 1969.

Coşar, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No:5, İstanbul 1964.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1930.*Cumhuriyete Doğru Havza ve Atatürk,* Havza Kaymakamlığı Yayınları, Samsun 1998.

Cündioğlu, Dücane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

Çavuşoğlu, Raşit, *Amasya Ulemâsından Şâir Ahmet Emri Yetkin'in Hayatı ve Eserleri Üzerine, İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler,* Ankara 2018.

Çelik, Kemal, *Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge,* Akademik Bakış, II /3, 2008.

Çelik, Recep, *Millî Mücadelede Din Adamlarının Rolü,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Demiray, Ahmet, Resimli Amasya Tarihi, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Balıkesir 1954.

Denizli, Hikmet, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.*

Dilipak, Abdurrahman, *Cumhuriyete Giden Yol,* Beyan Yayınevi, İstanbul 1991.

Dinamo, Hasan İzzet, *Kutsal İsyan, c.* 1-8, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010.

Dinamo, Hasan İzzet, *Kutsal İsyan,* c. 4-8, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Sicil Arşivi, Doğan, İlknur, *Millî Mücadele'nin Manevi Mimarlarından Örnekler*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2019.

Dönmez, Elif, "*Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Millî Mücadele'ye Yansımaları,* Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012.

Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 1946.

Enginsoy, Cemal, "*Atatürk Biyografisinden Sayfalar I"* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı: 9, Ankara 1987.

Eraslan, Cezmi, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Ankara 2012.

Erdemir, Avni. "Amasyalı Abdurrahman Kâmil (Yetkin) Efendi'nin Şairliği ve Türkçe Şiirleri", Amasya İlahiyat Dergisi, Sayı 12, Amasya 2019.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi 1-5*, Eser matbaası, İstanbul 1977.

Evsile, Mehmet, *"Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri",* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 40, Ankara 1998.

Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920- 1986),* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1986.

Fethi, Turgut, *Makine Başında Hatırat*, İstanbul 1989.

Fuat, Zübeyirzade Mehmed, *Yurdumuzda Havza, Hazırlayan Ali Tuzcu,* Ankara 1998.

Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi,* Ankara 1968.

Gökbilgin, Tayyip, *Millî Mücadeleye Başlarken I,* Ankara 1959-1965.

Gülsoy, Ufuk; Ochsenwald, Wıllıam, *Hicaz Demiryolu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 1998.

Gündüz, Mustafa, *Türk Eğitim Tarihi,* İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

Güngör, Birol Bayram, H. *1226-1229 (M. 1811-1814) Tarihli Amasya Şeriye Sicil Defterine Göre Amasya'nın İdari, İctimai ve İktisadi Durumu*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi A. B. Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2000.

Gürbüz, Adnan, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Doktora Tezi, Ankara 1993.

Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939.

Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha*, Ankara 1965.

HA Kırım Haber Ajansı.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, II/4, Ankara 1953.

Hüsamettin Hüseyin, *Amasya Tarihi,* C. 3, İstanbul 1921.

İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları,* TTK Yayınları, Ankara 1989.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *"Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı, 150. Yılında Tanzimat"*, Ankara 1992.

İleri, Turgut, *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1903) Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları,* 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1998.

İpşirli, Mehmet, *"ilmiye"* TDV İslam Ansiklopedisi, c. 22, İstanbul 2000.İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim,* C.1, İstanbul 1997.

Kale Aylık Siyasi Dergisi, Amasya 1980.Kandemir, Feridun, *"Millî Mücadele'nin İlk Mitingi*", Yakın Tarihimiz, C.1, 1962-1963.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Ankara 1966.

Kara, Mustafa, "*Tekke Eğitimi ve Literatürü"*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6/8, İstanbul 2008.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1996.

Karataşer, Büşra, *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme,* Ankara 2017.

Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab, Mütareke Anıları*, İstanbul 1992.

Karpat, Kemal, *Osmanlı İmparatorluğunun Nüfusu*, İstanbul 2003.

Kasalak, Kadir, *Millî Mücadele ve himaye meselesi,* Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Kazım Karabekir'i Anma Töreni (25 Ocak 1994), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Keçeci Kurt, Songül, *Son Dönem Osmanlı Ulemasının Önemli Şahsiyetlerinden Abdurrahman Kâmil Efendi (1850-1941)* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 60 (2017).

Kırgızoğlu, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* Ankara 1993.

Kocatürk, Utkan, *Millî Mücadele'de Sivas Kongresi*, lll. Uluslararası Sempozyumu, Ankara 2004.

Koçak, Cemil, *Tanzimattan Cumhuriyete*, Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1988.

Korkmaz, Cemil Hakan, *Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan Ankara'ya İktidar Yolu*, Profil Yayınları, İstanbul 2015.

Kutay, Cemal*, İstiklal Savaşının Maneviyat Orduları*, İstanbul 1967.

Kutay, Cemal, *Örtülü Tarihimiz*, İstanbul 1980.

Menç, Hüseyin, "*Millî Mücadele Yıllarında Amasya",* Amasya 2013.

Millî Eğitim Basımevi, *Atatürk*, İstanbul 1970.

Müderisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, C. 1. Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998.

Necdet Aktaş, Refik, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, İstanbul 1973.

Olcay, Osman Fevzi, *Amasya Meşhurları*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, (haz: Turan Böcekci), Amasya 2002.

Olcay, Osman Fevzi, *Amasya Hatıraları "Bildiklerim-Gördüklerim-İşittiklerim ile Amasya" Sadeleştirme Turan Böcekçi, Mehmet H. Seçkiner*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2009.

Olcay, Osman Fevzi, *Muhtıra Defteri*, Milli Kütüphane, No: 9214.

Orhonlu, Cengiz, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Türk Dünyası El Kitabı, İstanbul 1992.

Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1983.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922, C.1,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Özel, Recep Orhan, "*Amasya'da Bir Âlim Yuvası: Mecdizâde Abdurrahman Kâmil Yetkin (Ö.1941) ve Oğulları Mehmet Sabri Yetkin (Ö.1963), Ahmet Emri Yetkin (Ö.1974), Mustafa Niyazi Yetkin (Ö.1959)"* Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/10, Amasya 2018.

Özkaya, Yücel, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921),* Ankara 2007.

Öztürk, Cemil, *"Osmanlılar-Eğitim Kurumları",* TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, İstanbul 2007.

Peker, Nurettin, *İstiklal Savaşı*, İstanbul 1955.

Polat, Hasan Ali, *Mondros Mütarekesi'ni Müteakip, İşgallere Karşı Marmara Ahalisinin Tepkisi,* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9, 2007 Şubat.

Sarıkaya, Yaşar, Medreseler *ve Modernleşme,* İz Yayınları, İstanbul 1997.

Sarıkoyuncu, Ali, *"Atatürk Din ve Din Adamları"*, TDV Yayınları, Ankara 2013.

Sarıkoyuncu, Ali, "*Millî Mücadele'de Din Adamları ve Atatürk*", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Sarıkoyuncu, Ali, "Mustafa Kemal ve *Millî Mücadele'de Din Adamları*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 13, Sayı 39, 1997.

Sarıkoyuncu, Ali, *Millî Mücadelede Din Adamları*, I- II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Savaş, Mevhibe, "Mustafa Kemal-Amasya ve İki Din Adamı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 5, Sayı 19, Ankara 1997.

Saydam, Abdullah, "*Kırım ve Kafkasya'dan yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti*", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilalı,* Cilt 1-2, Burçak Yayınevi, İstanbul 2000.

Server, Feridun, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler,* Ankara 1963.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlılarda İslamiyet ve Modernleşme,* Türkiye Günlüğü, Sayı 58 Kasım-Aralık 1999.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler*), *Tarihleri-Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1979.

Şahin, Kâmil, *"Abdurrahman Kâmil Yetkin",* TDV İslam Ansiklopedisi C. 43, 2013.

Şan, Hüseyin Anıl, *Kurtuluş Savaşında Derneklerin Rolü,* Yeterlilik Tezi, Ankara 2008.

Şapolyo, Enver Behnan, Kemal *Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Ankara 1944.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919- 1938),* C. I, Ankara 1978.

Susoy, Şenol, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Tansel, Selahattin, Mondros'tan *Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1977.

Tecelli, 29 Temmuz 1920 (13 Zilkade 1338), sene: 1, Sayı: 12.Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarındaki İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

Tevfik, Rıza, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul 1993.Töker, Tarhan, *Kuva-i Millîye ve Millî Mücadelede Denizli*, Denizli 1983.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Tuncer, Erol, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002),* TESAV Yayınları, Ankara 2003.

Turan, Mustafa, *Millî Mücadele'de siyasi çözüm arayışlar (30 Ekim 1918- 20 Ekim 1921),* Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1999.

Turan, Osman, *"I. Kılıçarslan"* TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1971.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, İkinci Kitap, Bilgi yayınevi, Ankara 1992.

Ural, Selçuk, Ali *Galip olayının Millî Mücadele Taraftarı Gazetelerdeki (İrade-i Millîye ve Albayrak)* Yankıları, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 29, Ankara 2002.

Ural, Selçuk, (*Millî Mücadele Döneminde Trabzon Vilayetinin Sorunları ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Bir Raporu*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 263-280, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı *Tarihi 1,* Ankara 1988.

Ünver, Süheyl, *Amasyanâme*, Yazma Bağışlar, 736. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

Yalçın, D.; Akbıyık, Yaşar; vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* C. I, Ankara 2005.

Yaşar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi 1,* (Neşreden: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara 1986.

Yazıcı, Sefer, *Millî Egemenlik Belgeleri,* Ankara 2015.

Yediyıldız, Bahaeddin, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II. İstanbul 1999.

Yetkin, Abdurrahman Kâmil, Tebyinü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât, Millî Kütüphane, Amasya 1921.

Yetkin, Mehmet Sabri, Kefe-*i Sabri,* Yazmalar, 9211. Millî Kütüphane.

Yetkin, Mehmet Sabri, *Notlar ve Hatıralar,* Yazmalar, 8063/3. Millî Kütüphane.

Yetkin, Ahmet Emri, *Terceme-i hâl*, Amasya Belediyesi Kütüphanesi, no: 272, Ahmet Emri Yetkin Şahsi Evrak.

Yetkin, Ahmet Emrî. Şahsî Evrak.

Yetkin, Nafız, "Hatıralarım", Kale Aylık Dergisi, Yıl:1, Sayı: 6, Amasya 2005.

Yıldırım, İsmail, Millî *Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919- 20 Mart 1920)*, Eskişehir Büyükşehir Belediye Yayınları, Eskişehir 1998.

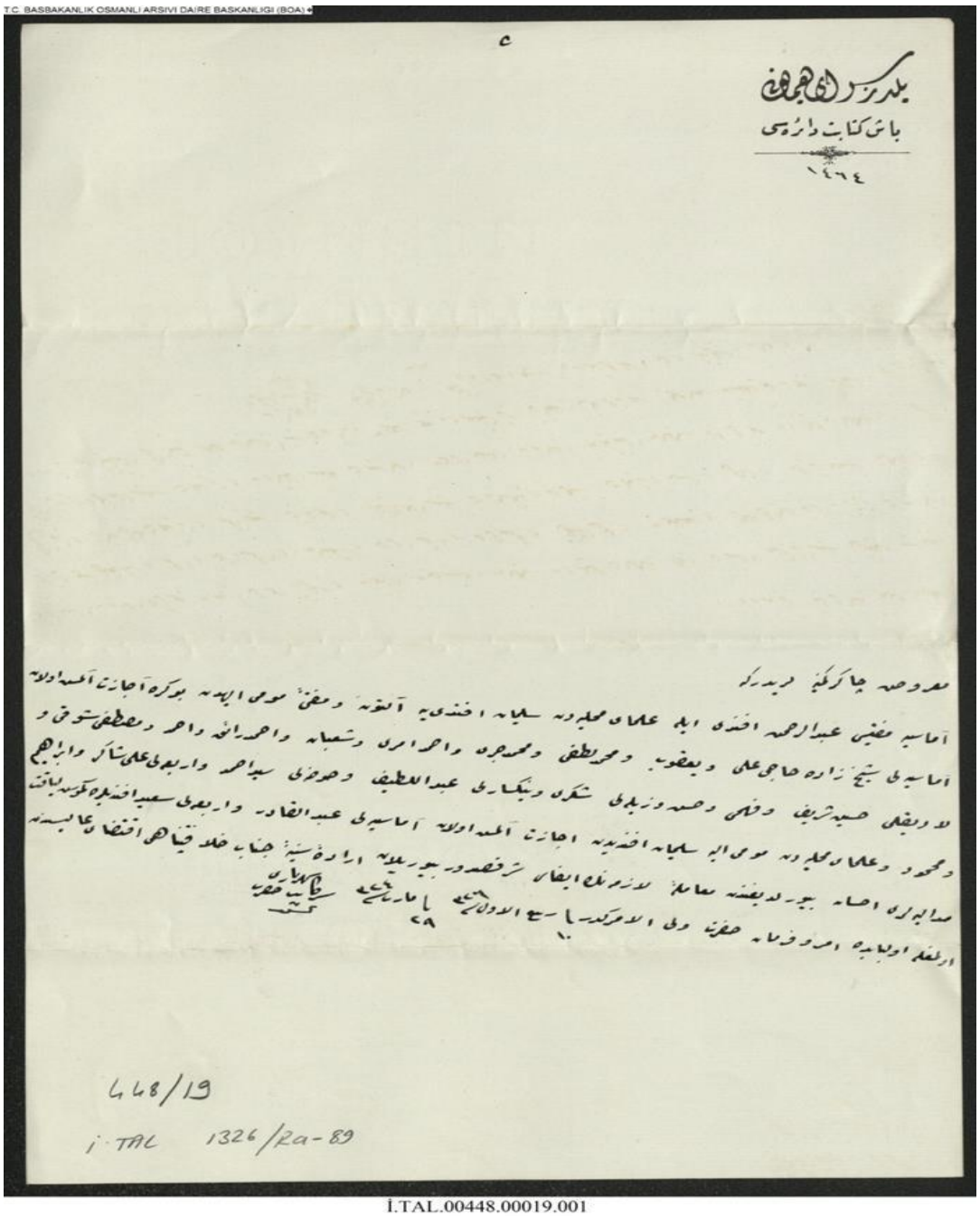
Yılmazoğlu, Adil, *Tarih Adam Atatürk,* I. Cilt Millîyetçi Yayınlar, İstanbul 1970.

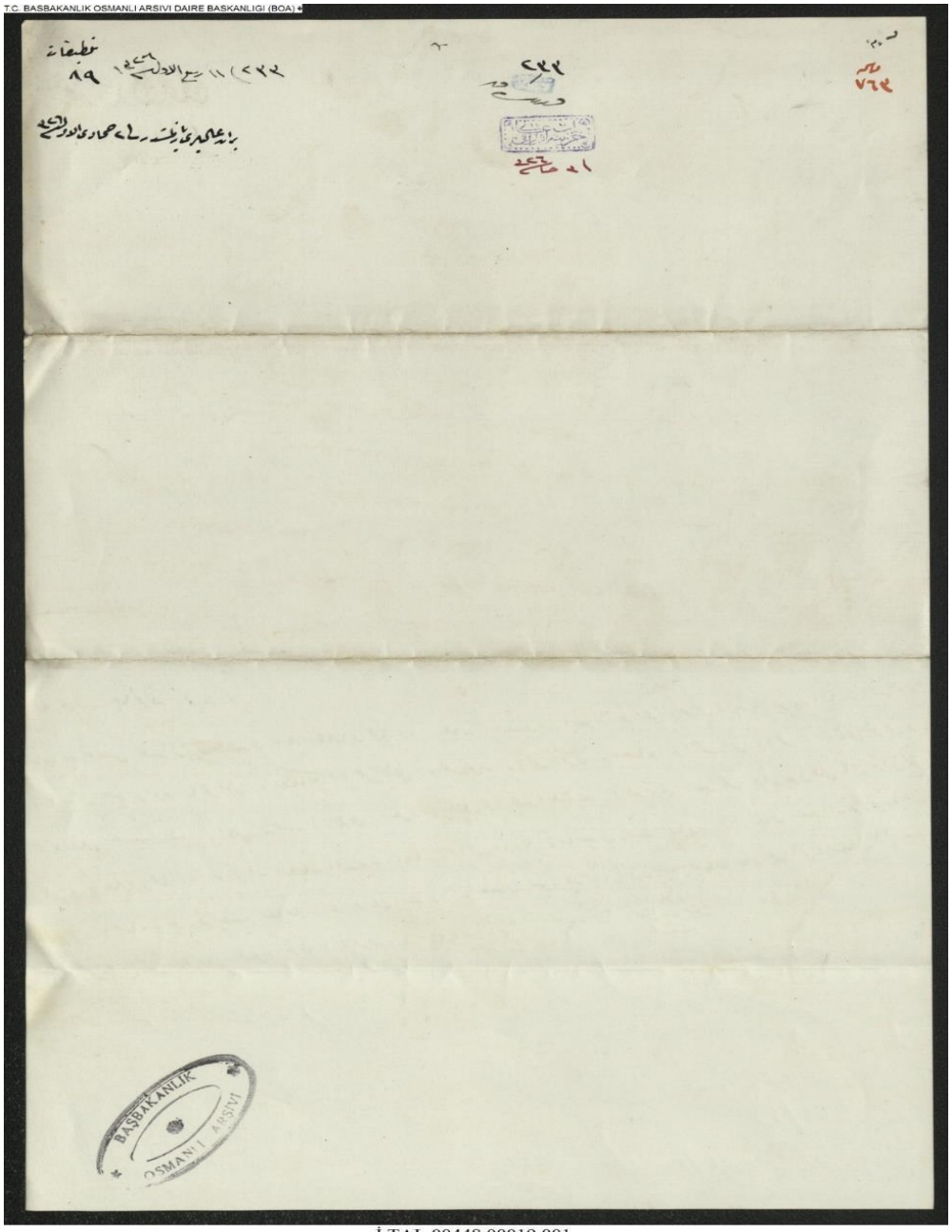
Zübeyirzade Mehmed Fuat, *Yurdumuzda Havza,* Hazırlayan: Ali Tuzcu, Ankara 1998.

Wooward, E.L ve Butler, R. (1982). İngiliz gizli belgelerinde Türkiye. (Ulubilen, E. Çev.). İstanbul: Çağdaş.

EKLER

Ek 1

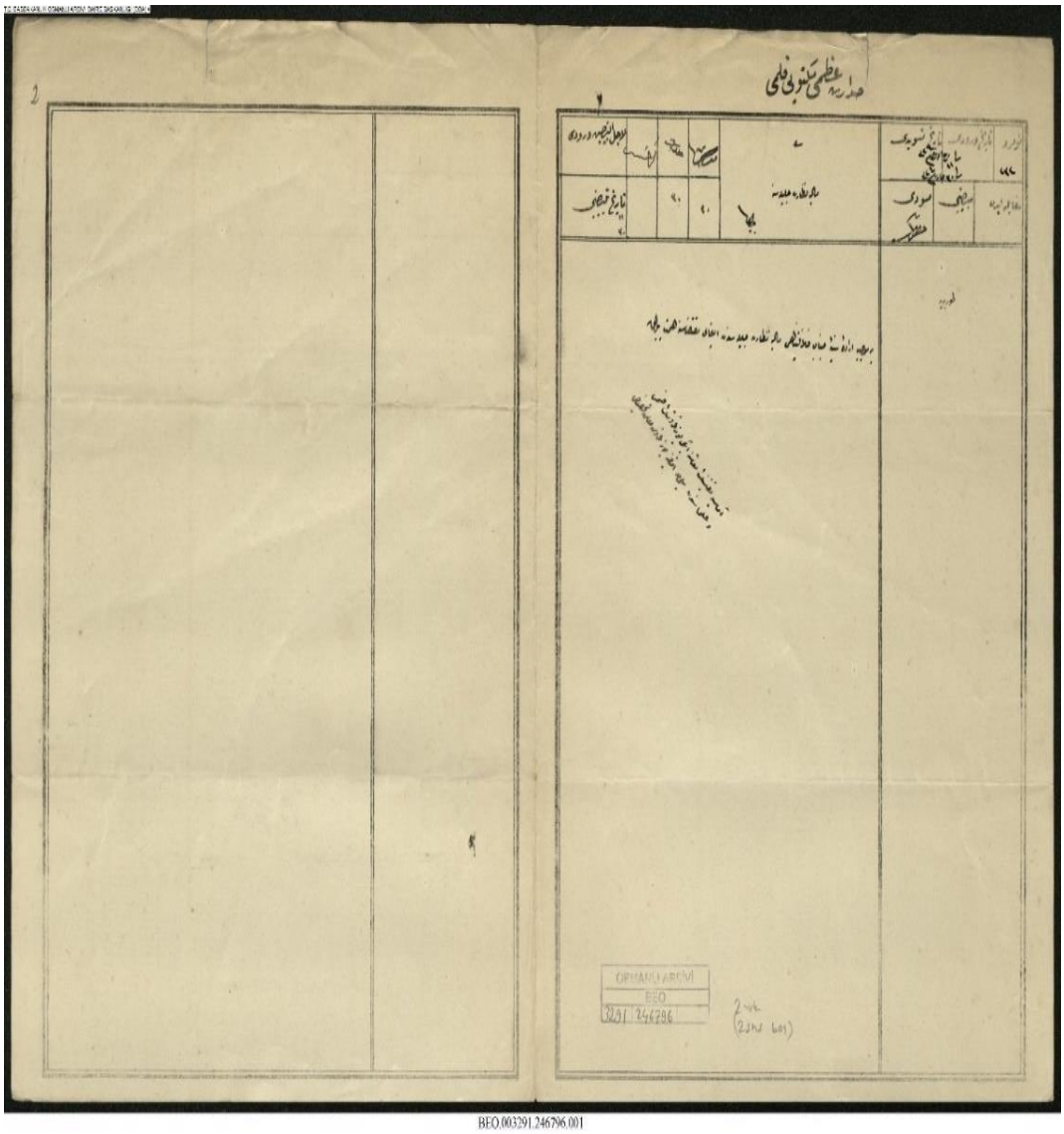

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)
بلدیه جلوس
باش کتابت دائره سی
١٤٦٤
İ.TAL.00448.00019.001

İ.TAL.00448.00019.001

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin 1908'deki üçüncü icâzet merasiminde öğrencilerine gümüş madalya, kendisine de altın madalya takıldığı ve bu konu ile ilgili yapılan beratın tebliğine dair belge.

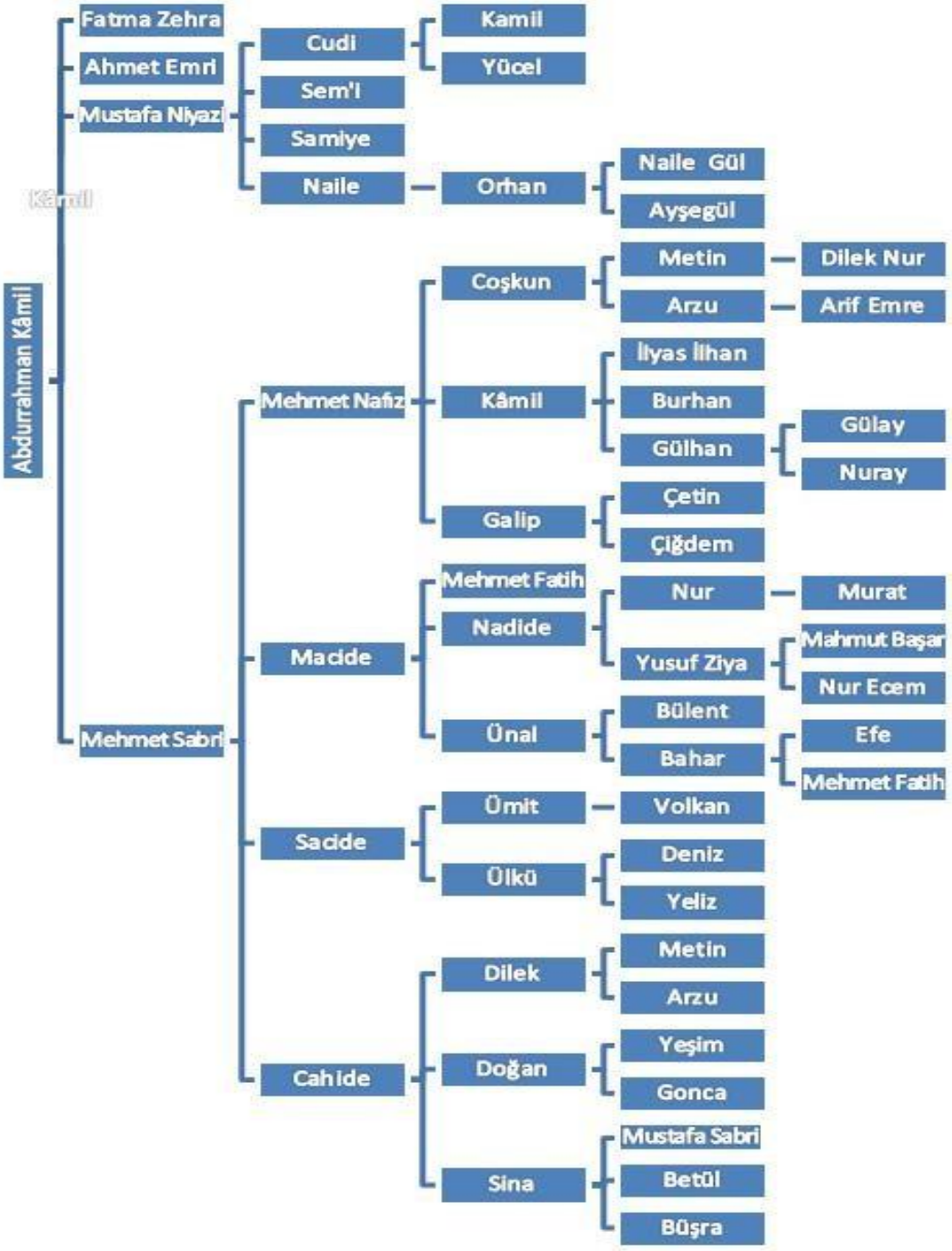
EK 2

BEO.003291.246706.001

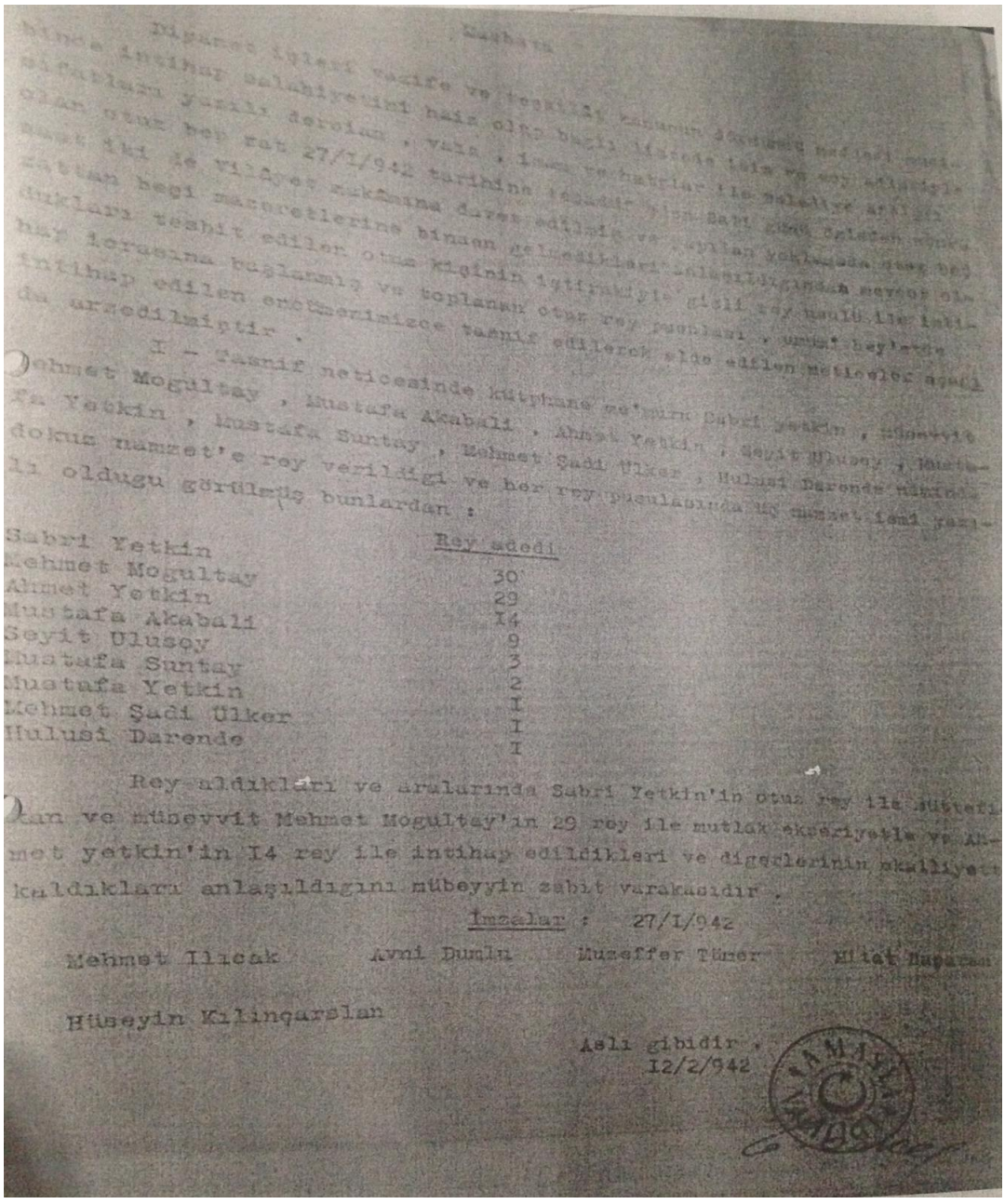
Osmanlı Arşivi'nde 13 Nisan 1908 (H.11 Rebi'ül-evvel 1326) tarihli Maliye Nezareti'ne yazılan belgede Abdurrahman Kâmil Efendi'nin maaşına zam yapıldığı belirtilmektedir.

EK 3

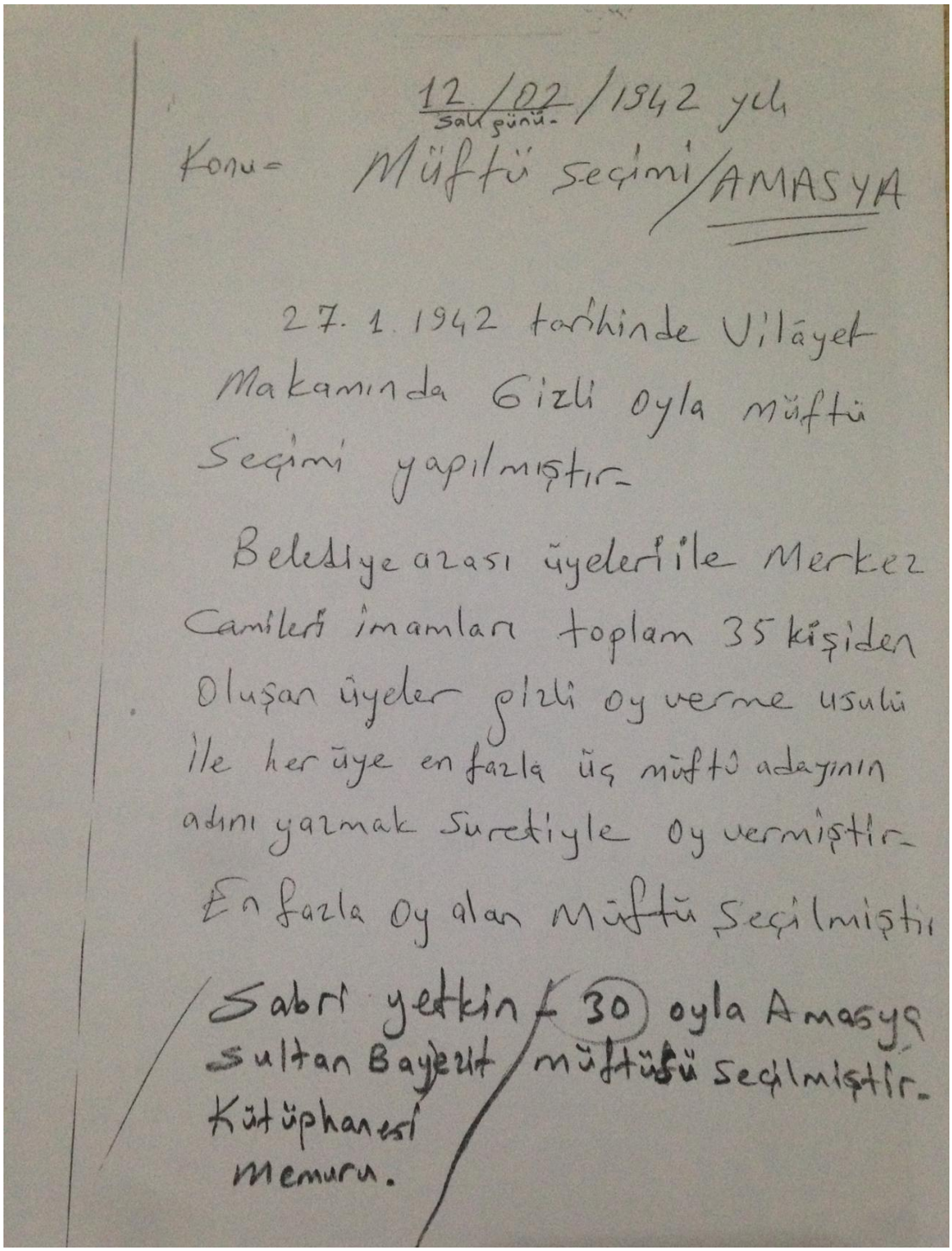
Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Soy Ağacı

Ek 4

Mehmet Sabri Yetkin'in 1942 yılında Amasya Müftülüğü'nü oy çokluğu ile kazandığına dair belge.[350]

Ek 5

12/02/1942 yılı
Salı günü.

Konu= Müftü seçimi/AMASYA

27.1.1942 tarihinde Vilâyet Makamında Gizli oyla müftü Seçimi yapılmıştır.

Belediye azası üyeleri ile Merkez Camileri imamları toplam 35 kişiden Oluşan üyeler gizli oy verme usulü ile her üye en fazla üç müftü adayının adını yazmak suretiyle oy vermiştir.

En fazla oy alan Müftü Seçilmiştir.

Sabri yetkin 30 oyla Amasya Sultan Bayezit müftüsü seçilmiştir.

Kütüphanesi Memuru.

Mehmet Sabri Yetkin'in 1942 yılında Amasya Müftülüğü'nü oy çokluğu ile kazandığına dair el yazısı not.

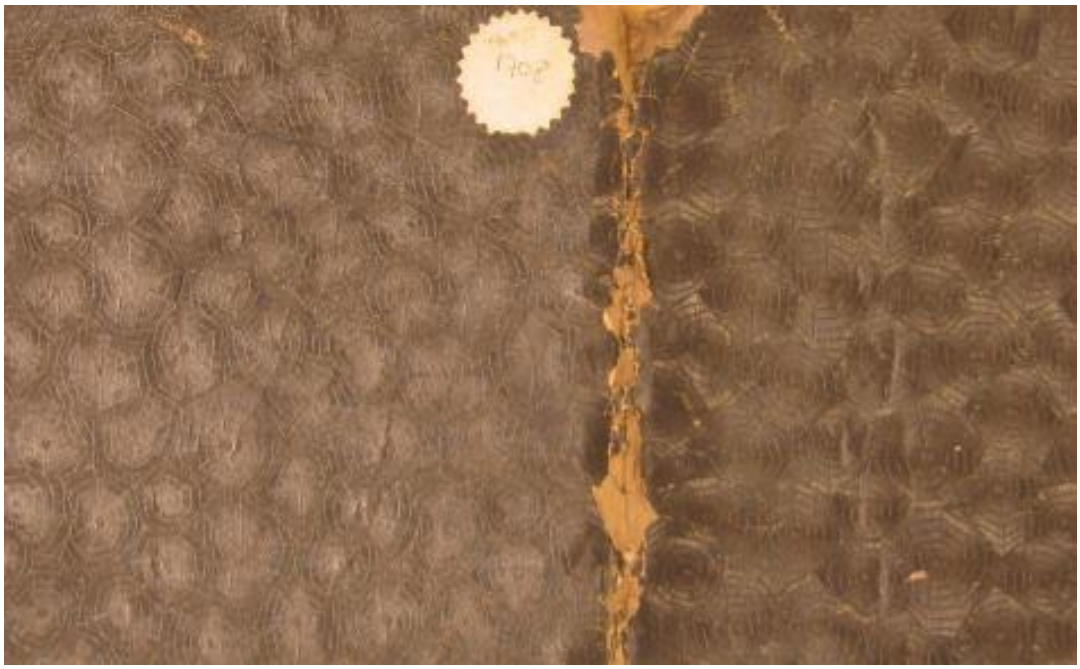
[350] Amasya Müftülüğü Arşivi

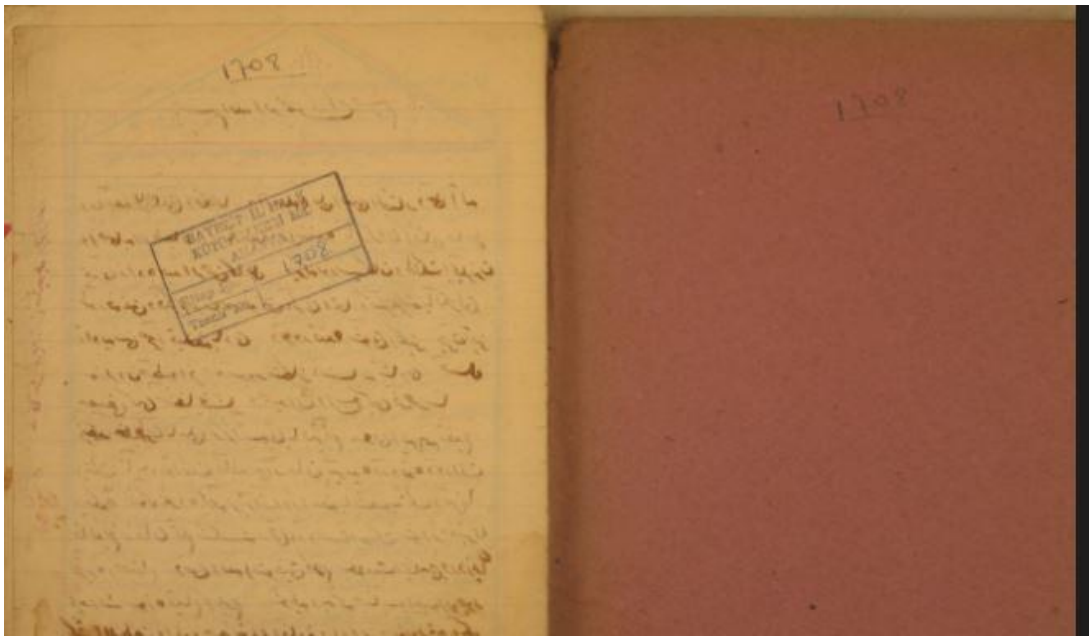
Ek 6

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin oğlu Ahmet Emri Yetkin (ö. 1974)

Ek 7

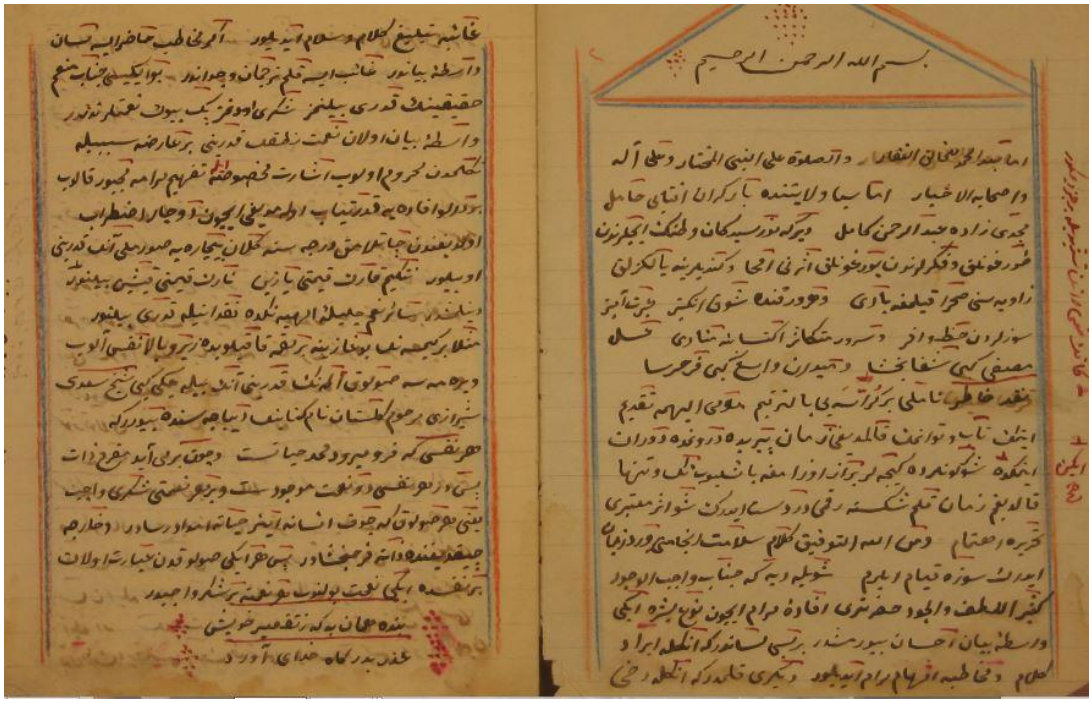

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Nakdu'l-hâtır fi cilâi'n-nâzır* adlı eseri

Ek 8 Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Nakdu'l-hâtır fi cilâi'n-nâzır* adlı eserinin 1-8 sayfalarındaki içeriğe dair metin.

Sayfa 1-2

Bismillâhirrahmanirrahim

Sayfa 1

Emma ba'dü el-hamdü li-halıkı …… ve's-salâtü ale'n-nebiyyi'l-muhtar ve alâ âlihi ve ashabihi'l-ahyâr. Amasya vilâyetinde bad-ı kıran iftiyali hâmil-i

Mecidi zâde Abdurrahman Kamil'dir ki nur-ı seyirgan-ı vatanın içlerinden durgunluk ve fikirlerinden yorgunluk esani ve imha ve kendilerine yalnızlık zaviyesini sahra kılmağa Bâri ve her varakında şevk-engiz ibrat-âmiz sözlerinden haz afer ve sürur-ı mütekâsür-ü iktisaba münadi asıl

Mustafa gibi şifa-yı bahşa ve meydan-ı vasi gibi ferhârsa

nakd-i hatır namlı bir kiram-ı sâmi bi'l terkim-i mûmâileyhim takdim etmek tâb ve tüvanın kalmadığı zaman peride derunumda deveran etmekde şu günlerde geceler biraz uzamağa başlayup tek ve tenha kaldığım zaman kalem-i şikeste râkımi derdest iderek şu eser-i muteberi tahrire itmam ve mûmâileyh tevfik-i kelam selamet encamı vird-i zeban iderek söze kıyam eylerim. Şöyle diye ki Cenab-ı vacibü'l vücud kesirü'l atf ve'l cûd hazretleri ifade-i meram içün nev' beşere iki vareste-i beyan ihsan buyurmuşdur. Birisi lisandır ki anınla i'rad-ı kelam ve muhâtaba efhâm-ı meram edilür. Diğeri kalemdir ki anınla dahi

Sayfa 2

Gaibe tebliğ-i kelam ve selam edilür. Eğer muhâtab hazır ise lisan vareste-i beyandır. Gaib ise kelam-ı tercüman vicdandır. Bu ikisi cenab-ı men'am hakikinin kadri bilinmez şükrü eda ve tahsirin pek büyük ni'metlerdendir. Vasıta-ı beyan olan ni'met nutkun kadrini bir arıza sebebiyle beklemekden mahrum olub işaret-i mahsusat ile tefhim-i merama mecbur kalub bir türlü ifadeye kudret-yab olamadığı içün düçar-ı ıztırab olduğundan çatlamak derecesine kalan biçareye sorulsa anın kadrine uyulub nitekim karın kıymeti yazın, narın kıymeti kışın bilinir denilmişdir. Vesâir Neam-ı celile-i ilhamiyesinde nakraniyle kadri bilinir. Mesela bir kimsenin boğazına bir lokma kakılıpda zir ü bâlâ nefesi alıp veremese soluk almanın kadrini anın bileceği gibi Şeyh Said Şirazi merhum Gülistan nam kitabının dibâcesinde buyurur ki :

Her nefis ki fer u mirud mihr-i hıyanet çün ber mi ıyd mükrih zat

pes-i der her nefisdir her ni’met mevcudiyet ve her ni’meti şükrü vacib

yani her soluk ki çok insana iner hayat emvad-ı resadır. Ve harice

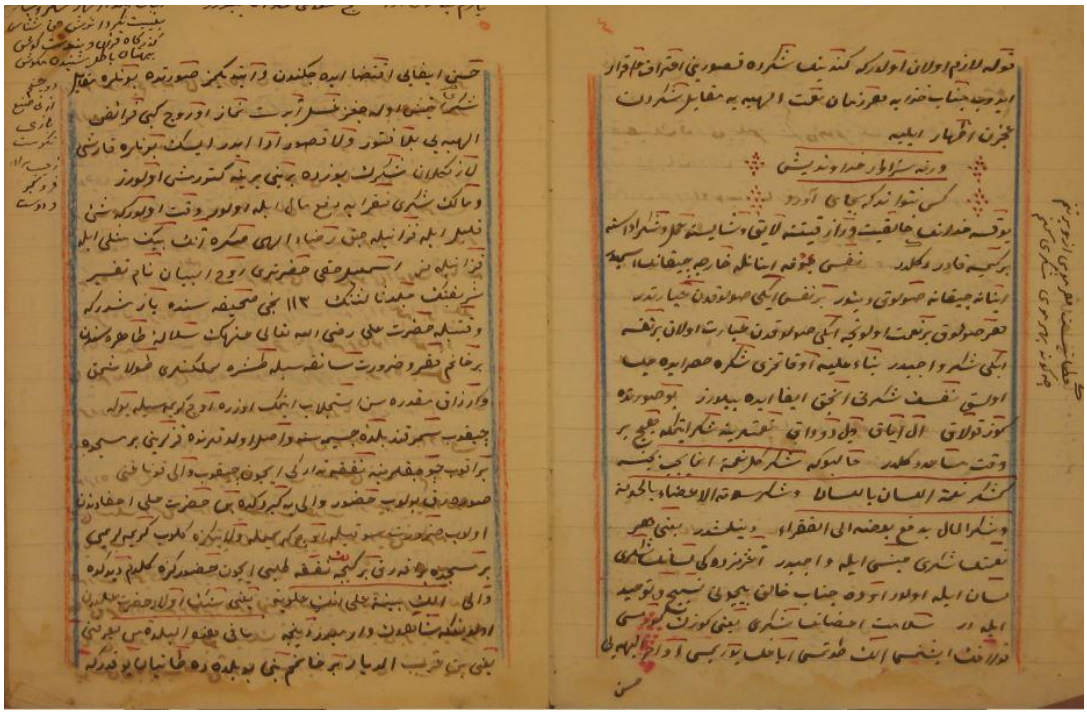
çıktığında zata ferha-yı bahşadır pes her iki solukdan ibaret olan

bir nefesde iki ni’met bulunub her ni’mete şükür vacibdir.

Bende heman ben ki zetker mir-i haviş

Azer-i ber gah Hüdâ-yı avard

Sayfa 3-4

Sayfa 3

Kavle lazım olan oldur ki kendinin şükrüde kusurunu ikran ve ikrar edip cenab-ı Hüdâ'ya her zaman ni'metü'l Hayy'a mukâbele şükürden aczin izhar eyleye.

Verna sezavar Hüda-veniş

Kesna şevandır ki secası avard

Yoksa hılaf-ı halkıyat varaz-ı kıymetine layık ve şayeste amel ve şükür edasına bir kimse kadar değildir. Nefs çün esnanla harice çıkan isimdir.

İnene çıkana soluğu destur bir nefes iki solukdan ibârettir.

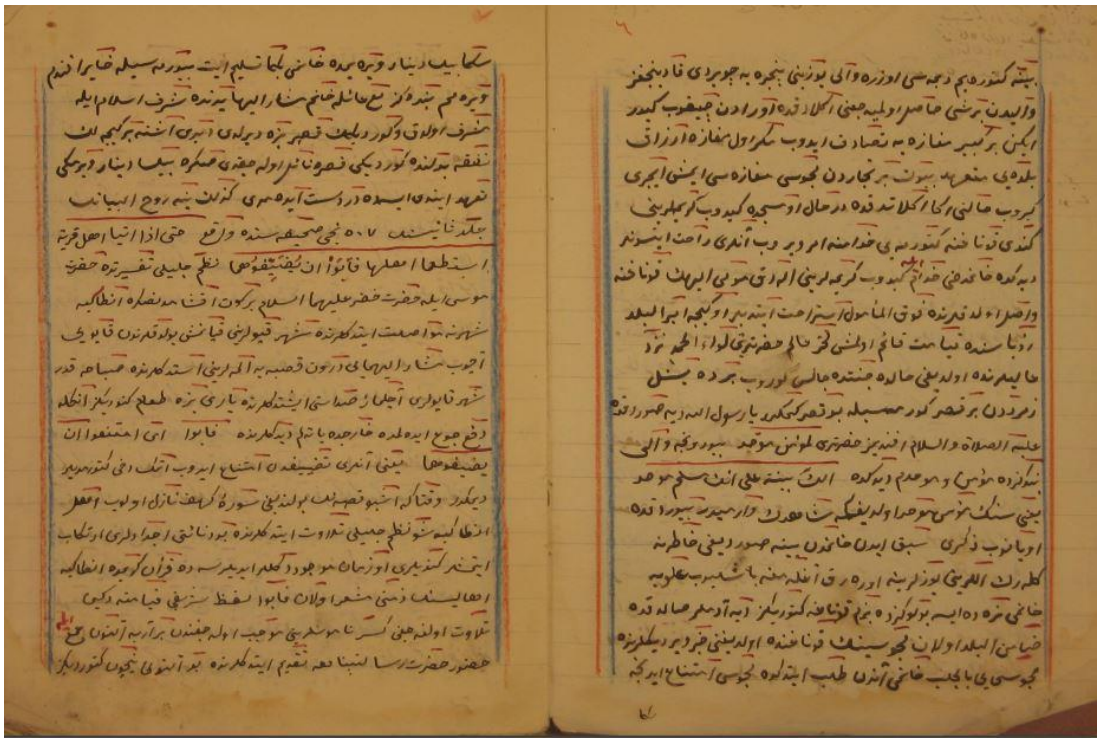
Her soluk bir ni'met olunca iki solukdan ibâret olan bir nefes iki şükür vacibdir. Binâen-aleyh O katımıza şükrü hazır edecek olsak nefesin şükrünü ancak ifâ edebiliriz. Bu sûretde göz kulak el ayak dil deveranı ni'metlerine şükür etmek hiç bir vakit yasak değildir. Halbuki şükrünle ni'meti ihyası necibi şükür ni'meti lisan bâ lisan ve şükür kala âzâ-yı bi'l hevân ve şükrü'l hal bedi' bir hassa ale'l fıkra denilmişdir. Yani her ni'met şükrü aynı ile vacibdir. Ağzımızda ki lisanın şükrü lisan ile olur oda Cenab-ı Hâlık beyçuni tesbih ve tevhid iledir.Selamet-i izafet şükrü yani gözün görmesi kulağın işitmesi, elin tutması, ayağın yürümesi evâmirü'l lehyeli

Sayfa 4

Hüsn-ü ifâyı iktizâ edeceğinden ve ettiğimiz sûrette bunlara mukabil şükür etmiş olacağız. Namaz abdest namaz oruç gibi ferâiz el hamiyye bila fütur ve bila kusur eda ider. İlk bunlara karşı lazım gelen şükrün yüzde birini yerine getirmiş oluruz.

Ve malın şükrü fukaraya def'i mal ile olur. Vakit oldur ki şey' kalbler ile kazanılacak rızalillah sonra anın bin misli ile kazanılamaz.İsmail Hakkı Hazretleri ruhü'l beyan nam tefsir-i şerefinin cild-i selasenin 113. Sahifesinde yazmışdır ki vaktiyle hazret-i Ali Radıyallahu Teâli sülâle-i tahiresinden bir hanım fakr u zaruret sâikasıyla taşra memleketleri dolaşmak ve erzak-ı mukarreresin isticab etmek üzere üç kerimesiyle yola çıkub Semerkand belde-i cesimesine vasıl olduklarında kızlarını bir mescide bırakıp çocuklaryine nafaka tedâriği içün çıkup vali konağına sordurarak bulub huzûr-ı valiye girdikde ben hazret-i Ali efhamındandır olub zaruret sevkiyle üç kerimeyle velayetinize gelüb kerimelerimi bir mescide bırakarak bir gece nafaka talebi içün huzurunuza geldim dedikde vali ilk beynine alanın ulviyetine yani senin evlad-ı hazret-i Ali'den evladın ki sana Hak'dan varmıdır dince safi-i Hak'dan beldesi tarifini yani ben garibü'l diyar bir hanımım beni bu belde de tanıyan yokdur ki

Sayfa 5-6

Sayfa 5

Beyine gönderdiğim ricâsı üzere vali yüzünü pencereye çevirdi. Kadıncağız validen bir şey hasıl olmayacağını anladıkda oradan çıkıp gider iken bir kebir mağazaya tesâdüf edip tekrar ol mağazaya erzak-ı beldeyi müteahhid büyük bir tüccardan Mecusi mağazası imiş. İçeri girip halini ana anlatmakda derhal o secde gidip kerimelerini kendi konağına götürmeyi hüddamına emir verib anları rahat etsünler dedikde hanım dahi hüddam gidüp kerimelerini alarak mûmâileyhin konağına vasıl olduklarında fevkü'l mes'ul istirahat ettiler o gece ibrâ-yı leyl rüyasında kıyamet kaim olmuş. Fahr-i alem hazretleri livâ-yı Ahmed nazar-ı âlilerinde olduğu halde cennette câlis görüp bir de yeşil

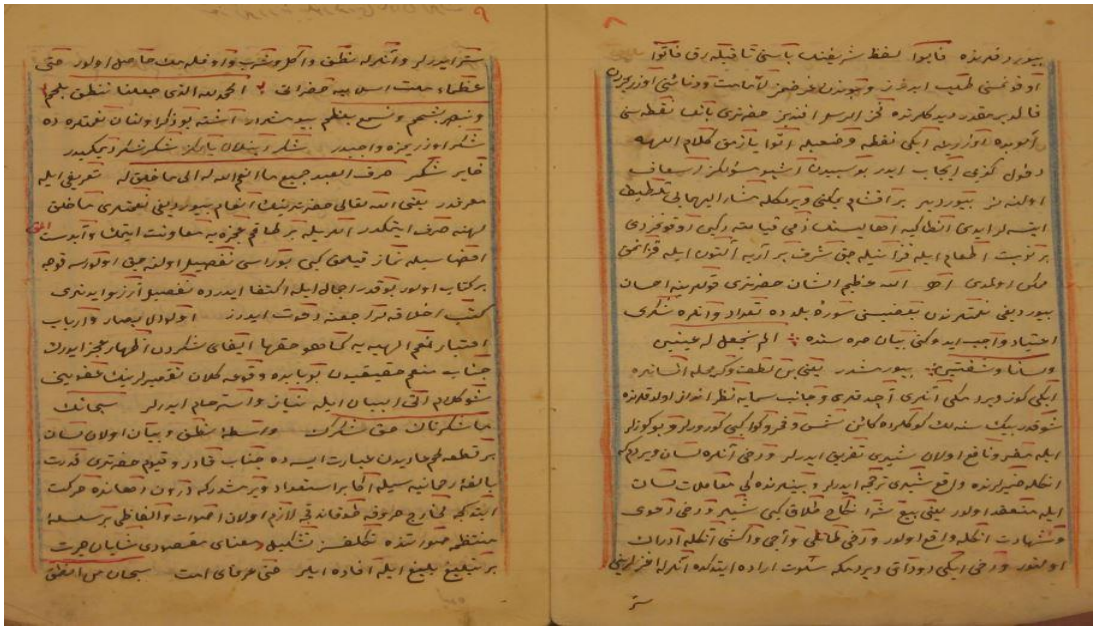
zümrüdden bir kasr görmesiyle bu kasr kimindir ya Rasulallah diye sordukda
âliyyü'l salavatü'l ves-selam efendimiz hazretleri …… buyurunca vali
bendenizde Musa ve Adem dedikde ilk beytine Ali anın müslimdir
yani senin münis-i marus olduğuna Şam'dan varisidir buyurdukda
uyanıp zikri sebk eden hanımdan yine sorduğu hatırına
gelerek ellerimi yüzlerine urarak anlamağa başlayıp. Ulviye
hanımı nerede ise bulunuzda bizim konağa getiriniz. Diye adamlar saldıkda
Harameynü'l belde olan mecusinin konağında olduğunu haber verdiklerinde
mecusiyi bi'l celb hanımı andan taleb ettikde mecusi istinah edince

Sayfa 6

Sana bin dinar vereyimde hanımı bana teslim et. Buyurmasıyla hayır efendim
veremem bendeniz maa aile hanım-ı müşârun-ileyhâ yedinde şeref-i islam ile
şeref olduk ve gördüğün kasr bize verildi. Dedi. İşte bir gecelik
nafaka yolunda gördüğü kasra nâil olacakdı. Sonra bin dinar vermeği
taahhüt etti ise de der-dest edemedi. Kezâlik yine ruhü'l beyanın
cild-i sânisinin 507. Sahifesinde vaki' hatta eza etya asıl Kureyş
istid'ama musallaha faiva an yefifu himema Nazım Çaylı tefsirinde hazret-i
Musa ile Hızır aleyhisselam bir kuvvet akşamdan sonra Antalya
şehrine muvasalat ettiklerinde şehir kapularını kapanmış bulduklarından kapuyu
açıp müşârun-ileyhâmı derun-ı kasabaya almalarını istediklerinde sabaha kadar
şehir kapuları açılmaz sedasını işittiklerinde yarı bize teallüm getürdüğümüz anınla
def' cum edelimde haricde yatalım dediklerinde faiva ey ihtinava an

yefifu himema yani anları tazyifden istisna edip etmek dahi getirmeyeler demekdir. Vaktâki işbu kıssanın bulunduğu sure-i Kehf nazil olub iztakiye şu nazm-ı celili tereddüd ettiklerinde bu dinaeti icraatları irtikab etmişler kendileri o zaman mevcud değiller idilerse de Kur'an'ı Kerim'de intakiye ahalisinin zamanı müş'ar olan kabul-ı lafz-ı şerifçe kıyamete değin tilâvet olunacağı kesr-i namuslarını mûcib olacağından bir araba altun cem' ile huzûr-ı hazret-i risâlet-penâhi takdim ettiklerinde bu altını niçün getirdiniz

Sayfa 7-8

Sayfa 7

Buyurduklarında faiva lafz-ı şerifinin yasını takılarak fetva
okunmasını taleb ederiz. Ve bundan garazımız imamet ve dinayeti üzerimizden
kaldırmakdır. Dediklerinde Fahr-i Resul efendimiz hazretleri noktasını
alubda üzerine iki nota ve vezaili yazmak kelamullah
deful icab ider.Bu sebebden işbu sualiniz is'af
olunamaz buyurdular bir akşam yemeğini vermekle müşârun-ileyhâyı taltif
etseler idi Antakya'ya itâsının zammi kıyamete değin okutmazdı
bir nöbet it'am ile kazanılacak şeref bir arsa altın ile kazanmak
mümkün olmadı. Allah-u azim-i âlişan hazretleri kullarına ihsan
buyurduğu ni'metlerinden bir haylisini sure-i Beled'de ta'dad ve anlara şükrü
işyadı vacib idüğünü beyan sırasında Elem yecal la aynin
ve sena ve şefateyn buyurmuşdur. Yani ben latif ve keremimle insanlara
iki göz verdimki anları açdıkları ve canib-i semaya nazar-endaz olduklarında
şu kadar bin senelik göklerde kâin şems ve kamer ve keva gibi görürler ve bu gözler
ile mefr-ü nafi olan şiiri tefrik ederler. Ve dahi anlara lisan verdim ki
anınla hayırlarında vaki' şiiri tercüme ederler ve beyinlerinde ki muâmelat-ı lisan
ile mün'akid olur. Yani bey'i şer'a talak gibi şeyler ve dahi dua
ve şehadet anınla vaki' olur. Ve dahi tatlı ve acı ve ekşi anınla idrak
olunur. Ve dahi iki dudak verdim ki sükut-ı irade ettikde anlarla ağızlarını

Sayfa 8

Setr iderler ve anlarla nutk ve ekmek ve şerib ve üflemek hasıl olur. Hatta uzemâ-yı millet-i İslamiye hazaratı. Elhamdü ellezi cealne tehnatak ve bi şeyhim buyurmuştur. İşte bu zikr olunan ni'metlere de şükür üzerimize vacibdir. Şükür denilen yalnız şükür şükür demek midir ? Hayır. Şükür sarfü'l abd cem' neamullah la âlâ ma halak tarifi ile ma'rufdur. Yani Alla-u Teâlâ hazretlerinin en'am buyurduğu ni'metleri ma halak lehine sarf etmekdir. Elleriyle bir takım acizeye muâvenet etmek ve abdest almak ifasıyla namaz kılmak gibi burası nefsiyle olunacak olursa koca bir kitab olur. Bu kadar icmal ile iktifa ederde nefsiyle arzu edenleri kitab-ı ahlaklarla cana davet ideriz. Evlada basar ve erbab-ı itibar neamü'l hamiyye kema mahv hukema ifâsı şükürden izhar-ı aciz iderek Cenab-ı mün'im hakikiden bu babda vukua gelen takriminlerinin avfını şu kelam ile niyaz ve istirham iderler. Simanın ma şükür naat hakkı şükrün vasıta-ı nutk ve beyan olan lisan bir kıt'a lahm-ı adiden ibâret ise de Cenab-ı Kadir ve Kayyum hazretleri kudret bi'l fa' Rahmaniyesiyle ana bir isitdad vermişdir ki derun-ı rahmanda hareket ettikçe mahâric-i hurufa dokundukça lazım olan üsdat ve elfazı bir silsile-i muntazama sûretinde teklifsiz teşkil manası maksudu şâyan hayret bir tebliğ beliğ ifade eyler.[351]

[351] Abdurrahman Kâmil Efendi, *Nakdu'l-hâtır fi cilâi'n-nâzır, Amasya 1937 s.1-8*

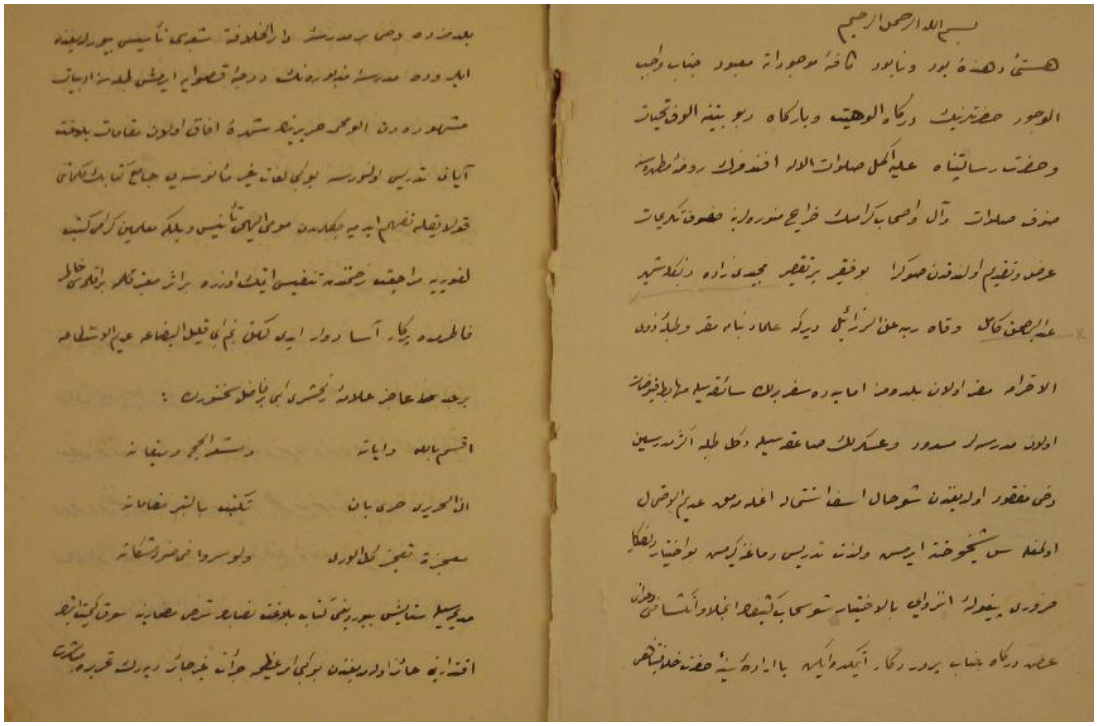
Ek 9

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Tebyinü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât* adlı eseri

Ek 10 Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Tebyinü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât* adlı eserin 1/8 sayfalarındaki içeriğe dair metin.

Sayfa 1-2

Bismillâhirrahmânirrahim

Sayfa 1

Hâste-i dûhande-i bûd ve nâbûd kaffe-i mevcûdâta mâbud Cenab-ı vâcib

ol vücud hazretlerinin dergahü'l ulûhiyyet ve bârgâh rubûbiyetine tahiyyat

ve hazret-i risâlet-penâh aliyye ikmal-i salavatullah efendimizin ravza-ı mutahharasına

sunuf-ı salavat ve âli ashab-ı kiramın harai münevverelerine sunuf-ı tekrimat

arz ve takdim olunduktan sonra bu fakir bir taksir Mecidizâde denmekle şehr-i

Abdurrahman Kâmilve gah Azrail'dir ki ulemâ-yı benâmı makar ve talebe-i zevil

ihtirâma mefer olan beldemiz Amasya da seferberlik sâikasıyla mehâbit-i füyûzât

olan medreseler mesdûd ve askerlik sâikasıyla değil talebe ekser müderrisin

dahi mefkûd olduğundan şu hâl-i esef-i iştimâle ağlamamak adimü'l ihtimal

olmağla sinni şeyhûhata ermiş ve lezzet-i tedris dimağına girmiş bu ihtiyâr-ı dilfigâr

zarûri peygûle-i inzivâ-yı bi'l ihtiyâr şu sehâb-ı kesifenin incilâ ve inkişâfı deavâtını

arz-ı dergâh-ı cenâb-ı perverdegâr etmekte iken bâ irâde-i seniyye-i Hazret-i hilâfet-penâhi

Sayfa 2

Beldemizde dahi bir medrese Darü'l hilâfet'e şûbesi te'sis buyrulduğundan

ilerüde medrese-i mezburenin derece-i kasvaya erişmiş talebesine edebiyat-ı

meşhureden Ebu Mehmed Hariri'nin şehre-i âfat olan makāmat-ı belâgat

ayanı tedris olunursa bu gibi lügat-i gayr-ı me'nuseyi cami-i kitabın hikmetini

kolaylıkla tefhim edemeyeceklerinden mûmâileyh te'sis ve belki muallimin-i kiramen katib

lügaviyeye mürâcaat zahmetinden tenfis itmek üzere bir eser-i mugayir bırakılması hatır

katarımda pergâr-ı asa düvar idi.Lakin benim iyi kalilü'l bidâ' eyyamü'l istita'

bir abd-i aciz ulemâ-yı Zemahşeri gibi bir fazıl-ı şahnurun :

Aksam-ı billah Ve müşâru'n hac ve meyfane

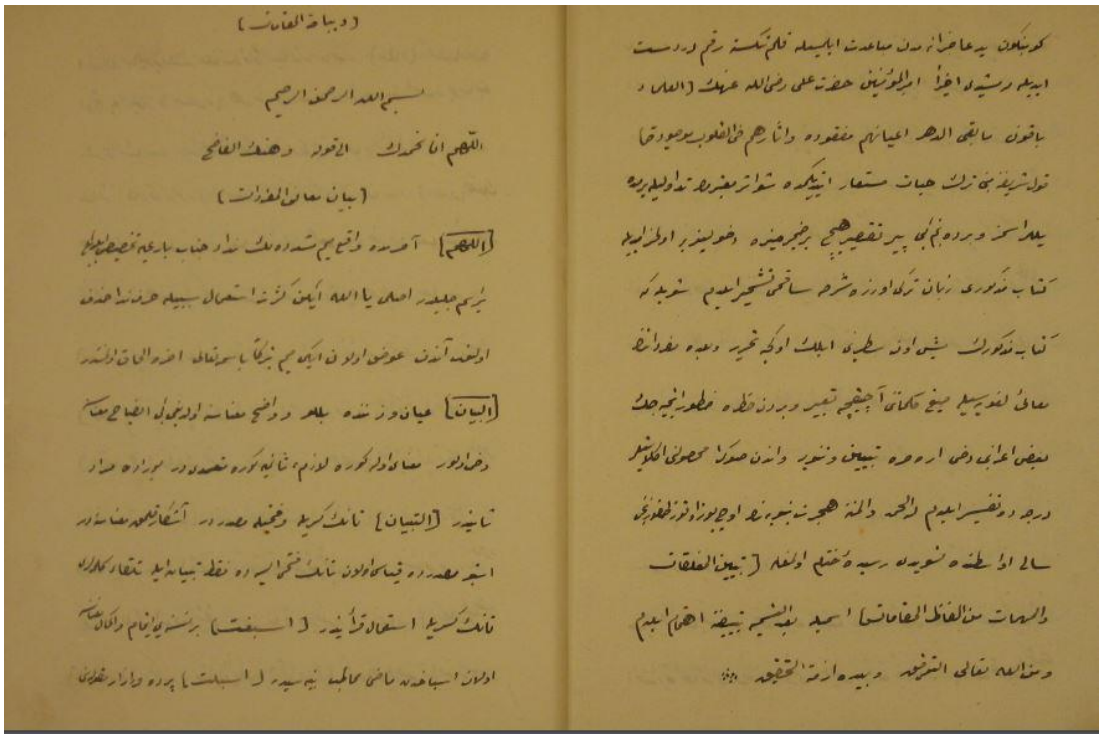
İnnel hariri hariban Tekneb bi'l tebr makamane

Macizetü'l aciz külli'l vari Velev serva fi zar müşkane

Medhiyesiyle sitâyiş buyurduğu kitab-ı belâgat nisabın şerhi muzamerine sarf-ı kemiyyet iden

iktidarını hâiz olamayacağından bu gibi er-i azime cür'et gayr-ı caiz diyerek tahribde mübâşeret

Sayfa 3-4

Sayfa 3

Günbegün yed-i acizanemden mebâdat eylemesiyle kalem-şikeste râkım derdest edilememişdi. Âhiren Emirü'l mü'mini hazret-i Ali radiyallahu anhun [el-aleme bakun sabıkı el-dehr-i iyyanuhum mefkude ve asaruhum fi'l kulub mevcudat kavli şerifine mebni terk-i hayat müste'ar ettiğimde şera şer muteberimin tedavülüyle yerimde

yeller esmez ve bir de benim gibi hiçbir zamirimizde olmaz ümidiyle

kitab-ı mezkûru zeban-ı terki üzere şerh eyledim. Şöyle ki

kitab-ı mezkûrun beş on satırını ilk önce tahrir ve bâdehu müfredatının

muallimi lügaviyyesiyle hükemâsını açıkça ta'bir ve birden hatra fütur etmeyecek

bazı azabı dahi ara sıra tebyin ve tenvir ve andan sonra mahsulünü anlaşılır

derecede tefsir eyledim. Li'l hamd dilmanına hicret-i nebeviyenin üç yüz otuz dokuzuncu

salı evâsıtında tesvidi reside-i hitam olmağla [Tebyin-i Mugallakat

ve'l mühimmat mine'l hazzu'l hükkamâ] ismiyle bade'l tesmiye tebyizine ihtimam eyledim.

Ve minallahi teâli terfik. Debire-i azimetü'l tahkik

Sayfa 4

[Debyahatü'l hükemat]

Bismillâhirrahmânirrahim

{Allah'ım} ana Muahmmed'in âla kavle vahninü'l elfafı

[Beyan meaniü'l müfredat]

Allah'ım ahirimde vaki mim-i müşridenin nida-yı cenab-ı Bari'ye tahsis eylediği

bir ism-i celilidir. Aslı ya Allah iken kesret isti'mal sebebiyle sarf-ı nida

olunub. Andan afv olan iki mim-i tirkabı ba ism-i Teâlâ ahirü'l hak olunmuşdur.

{El-Beyan}Ayan vezninde belli ve vâzıh manasına olduğu gibi ifâ manasına

dahi olur. Manası evvele göre lazım, sâniye göre müteaddidir. Burada murad

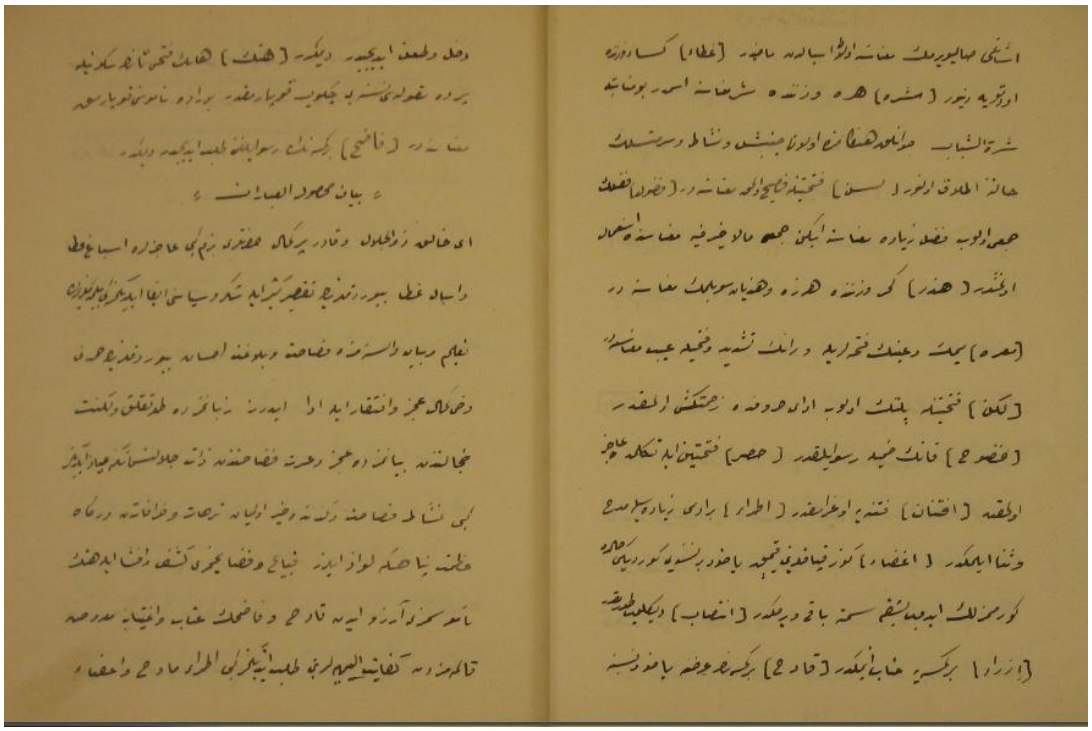
sânidir. [Et-Tibyan] Nun'un kesriyle ve himmetiyle masdardır. Âşikâr kılmak manasınadır.

İşbu masdarda kıyası olan Te'nin fethası ise de fakat tebyan ile telekka kelimeleri

Te'nin kesriyle isti'mal kıraında [isfet] bir nesneyi itmam ve ikmal manasına

olan isbahdan mazi-i mutabık beniyyesidir. [İsbalet] perde varaz makulesini

Sayfa 5-6

Sayfa 5

Aşağı salıvermek manasına olan isbalden mâzidir [Gıtâ’] Kesad vezninde ötreye denir. [meşre] here vezninde şer manasına isimdir. Bu münâsebetle şirretü’l şebab civanlık hengamında olana cünbüş ve neşat ve sermestlik haletine ıtlaf olunur.[lisan]Fethasıyla fasih olmak manasınadır. [Fuzul] Fef’lik cem’a olub fazıl-ı ziyâde manasına iken cem’a mulahirife manasında isti’mal olunmuşdur. [Hazer] kahr vezninde hazara ve hezeyan söylemek manasınadır. [mara] esmek Ayn’ın fethalarıyla ve Ra’nın teşdid ve fethasıyla ayıp manasındadır. [Lakin] fethasıyla peltek olub eray-ı hurufdur. Zahmetkeş olmakdır. [huzuû] Kaf’ın hamisiyle rüsvalıkdır. [Hasar] fethateyn ile tekellüme aciz olmakdır. [İftinan] fitneye uğramakdır. [Etrar] bir adamı ziyadesiyle med’i

ve sena eylemekdir. [Ağzar] Göz kapaklarına kıymık yahud bir nesneyi gördüğü halde

görmezlik idüp başka semte baki vermekdir. [İntisab] Dinleyüb durmakdır.

[İzrar] Bir kimseyi gaib etmekdir. [Kadeh] Bir kimsenin arzına yahud nesne

Sayfa 6

Dahil ve taan demektir. [Hetek] Ha'nın fetha Ta'nın sükunuyla

perde makulesi nesneyi çekilüb koparmakdır. Burada namusunu koparmak

manasınadır. [Fazih] bir kimsenin rüsvalığına taleb edicidir demektir.

Beyan-ı mahsul el-ibâret

Ey Hâlık-i zül celal ve kadir pür kemal hazretleri bizim gibi acizlere isbağ-ı at

ve isbal gitâ' buyurduklarının tefsir-i kesir ile şükr ü siyaseti ibka eylediğimiz gibi velb eylediklerizden

naim ü beyan ve esnamıza muzahat belâgat ihsan buyurduklarının hamdini

dahi kemal-i acizi ve iftikâr ile eda ideriz. Zebanımızda tutukluk ve leknet

hacâletinden beyanımızda aciz ve olmayan feza hakkından zat-ı celal eylemeyiz

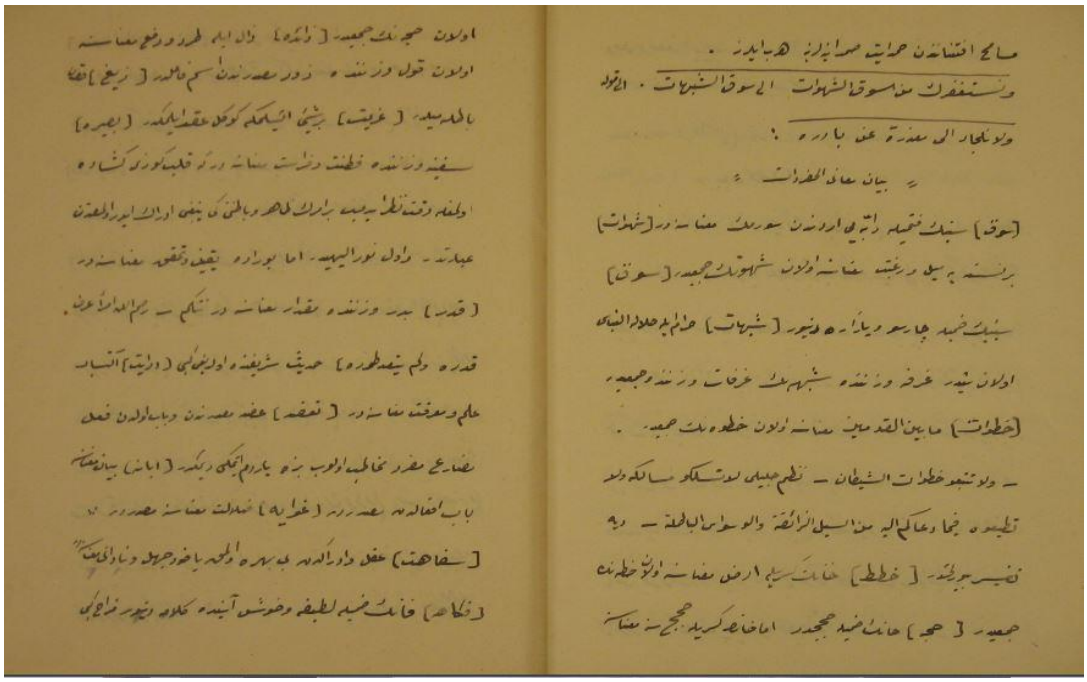
gibi neşata fesâhat ve kendünde hayr olmayan terhat-ı zerafetten dergâh

azimet penahına levvâz eyleriz. Febya' ve feza haymeri keşf ve inşâ ile hetek

muarrasımız arzu iden kadeh ve fazihin isab-ı iğtiyabına ma'ruz

kalmamızdan kifâyet-i aleyhilerine taleb idenler gibi itrar madah ve âzâ

Sayfa 7-8

Sayfa 7

Mesâmih iftinanından hamdayet-i hemadaniyelerine harab eyleriz

Ve nestağfiruk min sevkü'l şehâvat âla sevkü'l şebâhet ala kavle

Vela neccar âla mazaretü'l an berre :

Beyan-u meanü'l hafredat

[Sunuf] Sin'in fethasıyla dabbeyi ardından sarmak manasınadır. [Şehâvat] bir nesneye meyl ve rağbet manasına olan şehvetin cem'idir.[Sünen] Sin'in zammıyla çarşu ve pazara denür. [Şebhat] haram ile helale ilnibası olan şeydir. Garfa vezninde şebhenin vezninde cem'idir.

[Hatavat] mabeynü'l kadimin manasına olan hatvenin cem'idir.

-Vela tetbu hatavatü'l şeytan - nazm-ı celili tesleku mesalike vela tatbiun fima kemaliye mine'l zâikatı velev sevasü'l batıla

nefir buyrulmuşdur. [Hıtat] Ha'nın kesriyle erzan manasına olan hıttanın

cem'idir. [Hâce] Ha'nın zammıyla hacicdir. Ama ha'nın kesriyle hacic sene manasına

Sayfa 8

Olan hâcenin cem'idir. [Zâide] Zal ile tard u def' manasına

olan kul vezninde zor masdarından ism-i faildir. [Ziğ]Hak'dan

bil hassa meyldir. [Azimet] bir şeyi işlemeğe gönül akd eylemekdir. [Basire]

sefine vezninde fıtnat ve ferâset manasınadır ki kalb gözü küşade

olmağla dikkat-i nazar idüp bir emrin zahir ve batını ki yanifi idrak eder olmakdan

ibârettir.Ve ol nur-ı ileyhadır.Amma burada yakın ve tahkik manasınadır.

[Kader] Birer vezninde mikdar manasınadır. Nitekim – Rahimallah ümera-yı arf

kaderedura] hadis-i şerifinde olduğu gibi [Rivâyet] iktisab

ilm ve marifet manasınadır. [Tazir] Arz masdarından ve bab-ı evvelden fiil-i

muzâri müfred-i muhatab olub bize yardım etmeğe demekdir. [Âban] beyan manasına

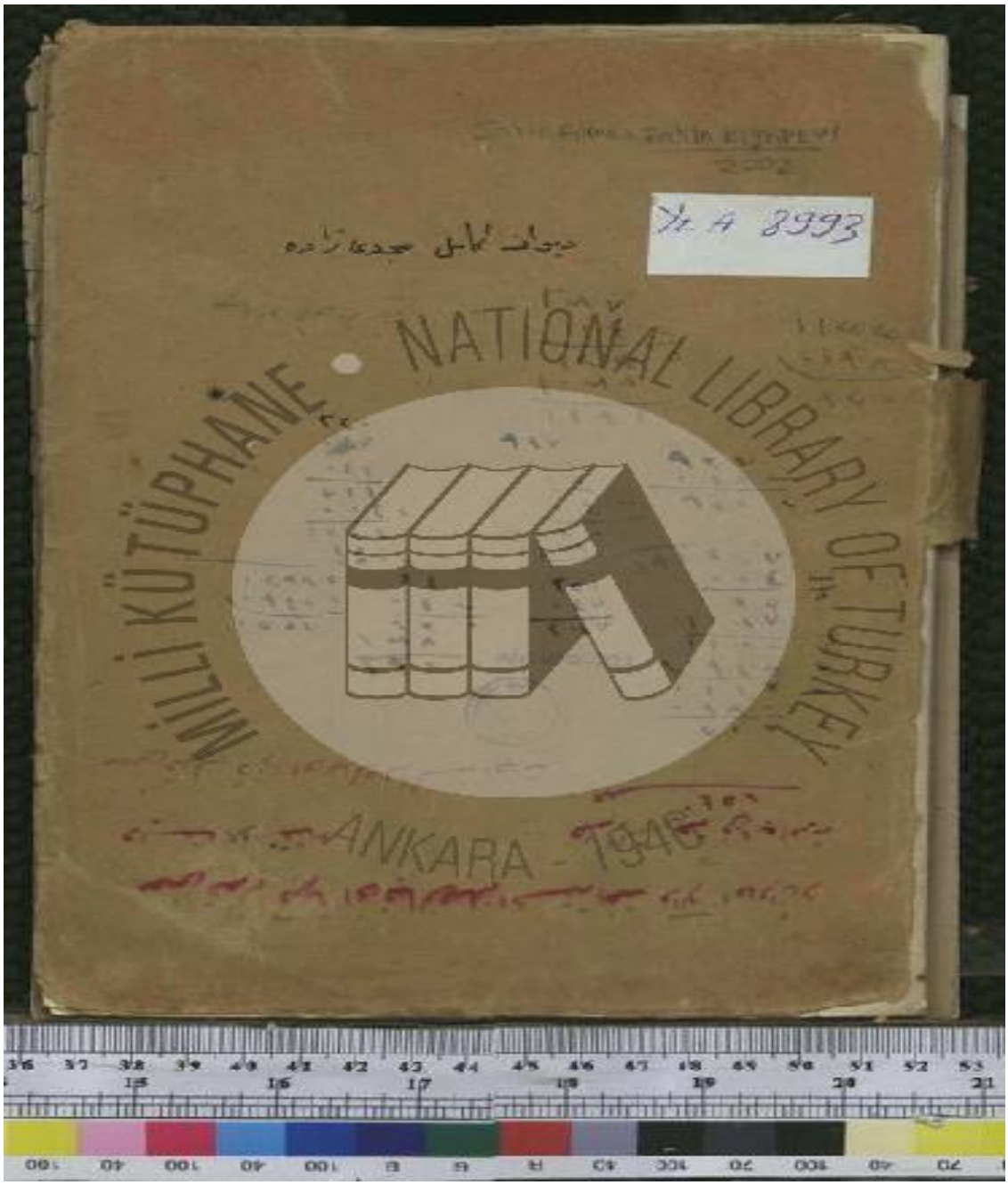
bab-ı ef'alden masdardır. [Garaye] delalet manasına masdardır.

[Sefâhat] Akl ve idrakden bi behre olmak yahud cehil ve nâdani manasınadır.

[Fekaha] Fa'nın zammıyla latif ve hoş ayında kaleme denür.[352]

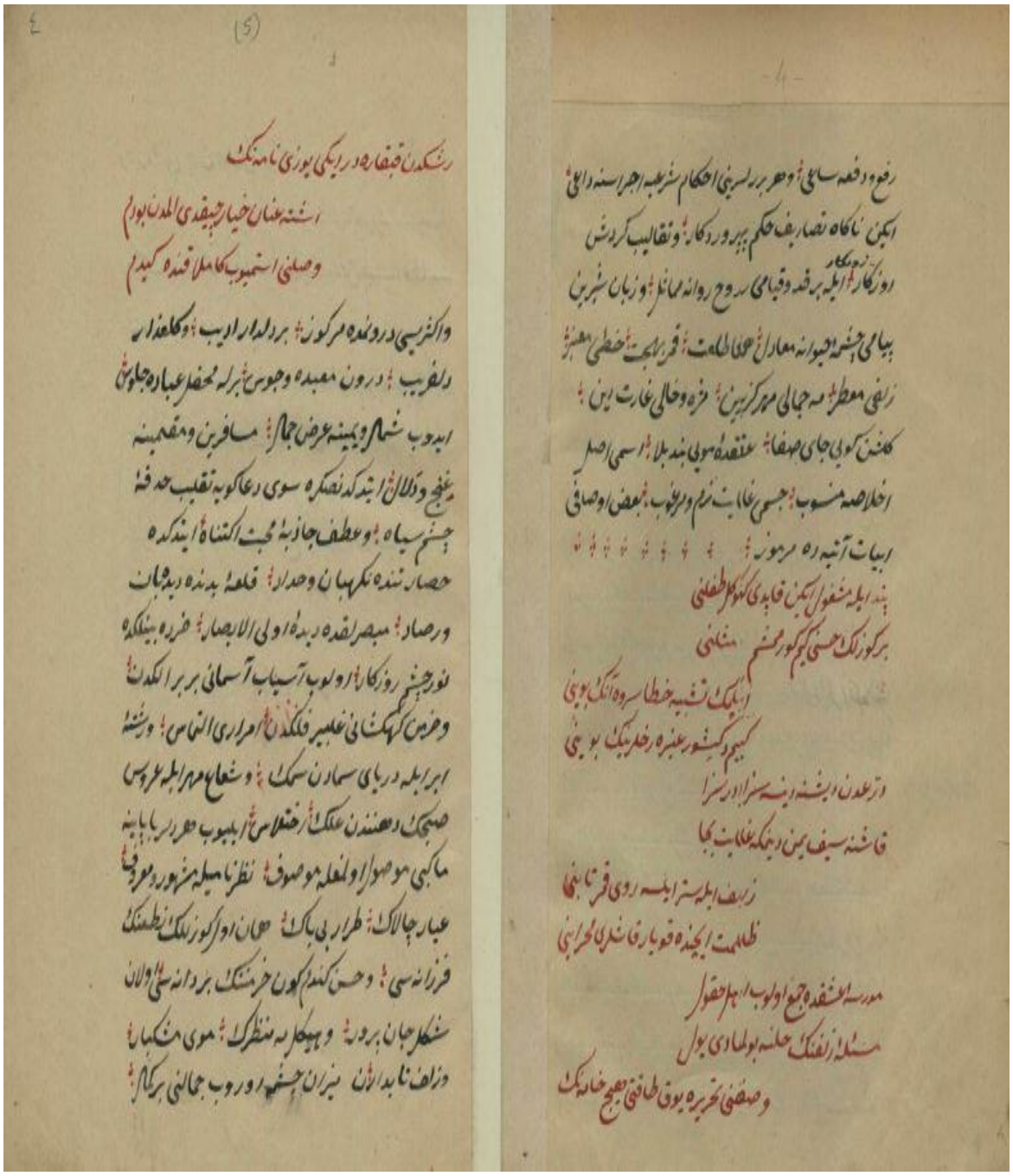
[352] Abdurrahman Kâmil Yetkin, *Tebyinü'l-Muğlakât ve'l-Mühimmât min Elfâzi'l-Makâmât, Amasya 1921,* s.1-8

Ek 11

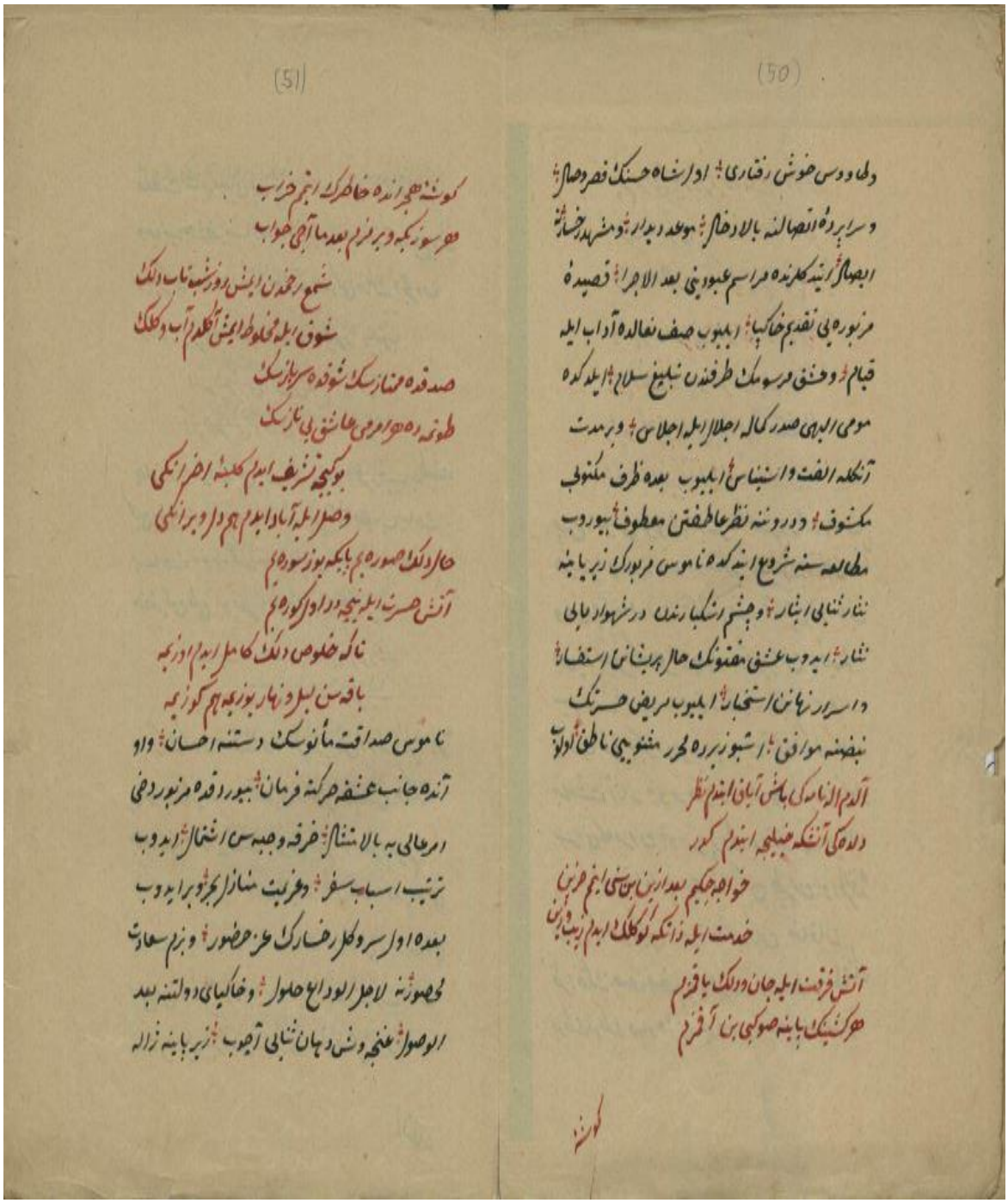

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Divançe* adlı eseri

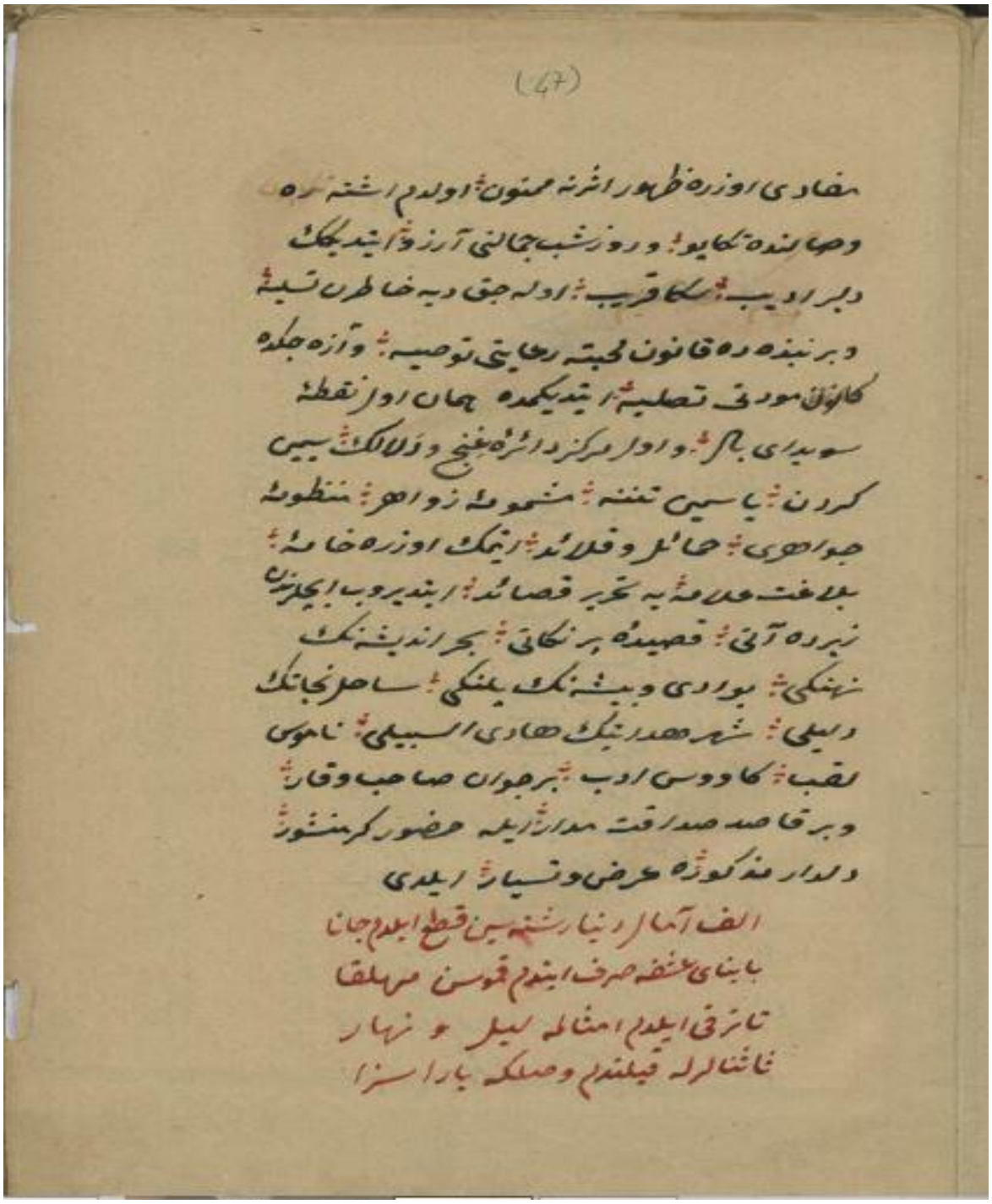
Ek 12

Ek 13

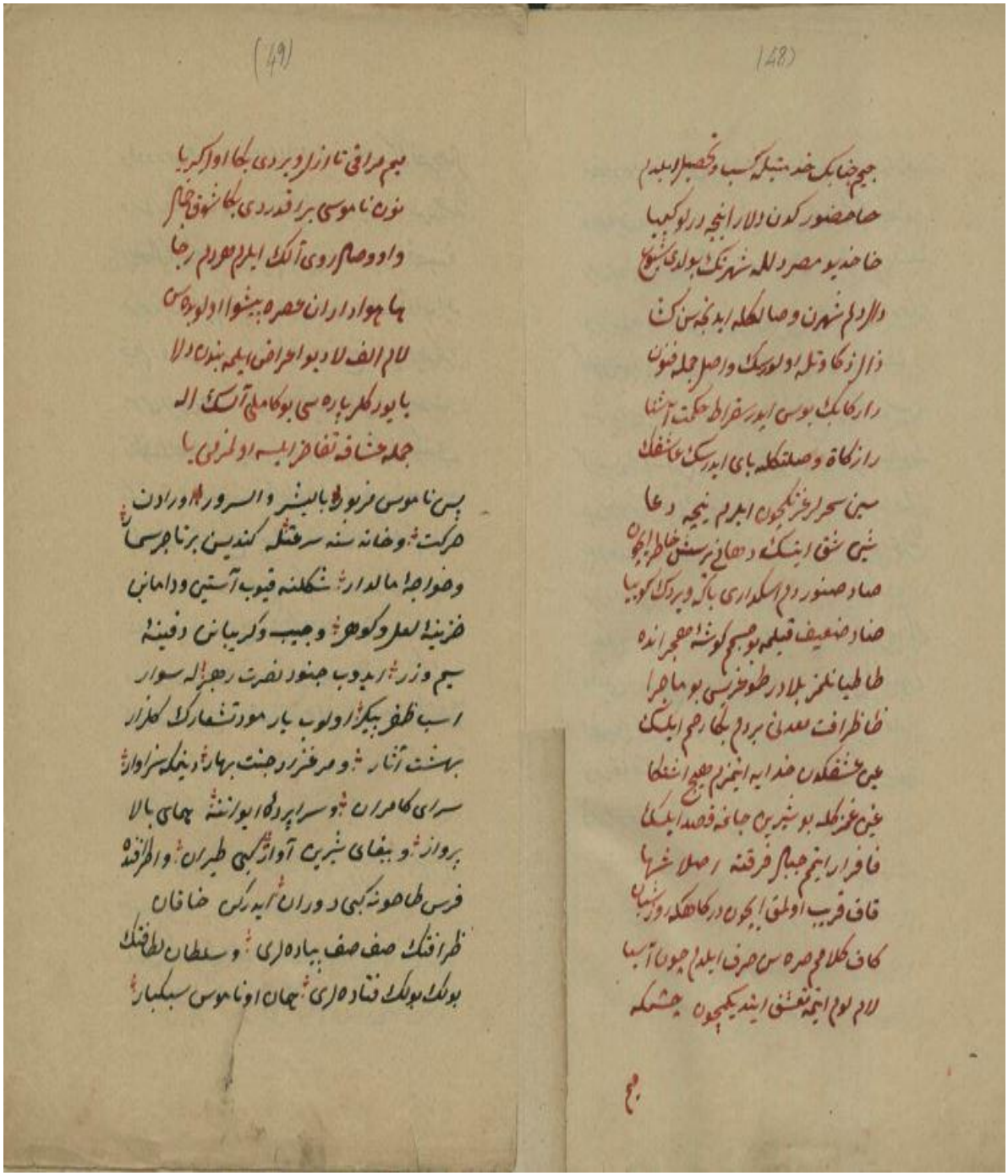
Ek 14

(47)

مفادی اوزره ظهور اثرنه ممنون اولدم اشته بره
وصایندہ تکایو: و روز شب جانی آرزو ایندیکمک
دیر ادیب: سکا قریب: اولہ حق دیه خاطرن تسلیه
و برنبذه ره قانون محبته رعایتی توصیه: و آزه جلده
کانون مودتی تصلیب: ایندیکمده همان اول نقطه
سویدای باکر: و اول مرکز دائره صفحی و دلالک: بین
کردن: یاسین تننه: منصوبه زواهر: منظومه
جواهری: حائل و فلائد: اینک اوزره خامه:
بلاغت علامه به تحریر قصائد: ایندیروب ایکزدن
زیاده آنی: قصیده بر نکاتی: بحر اندیشه نک
نهنگی: بوادی و بیشه نک یلنگی: ساحل نجانک
دلیلی: شهر هدر نک هادی السبیلی: ناموس
لقب: کاووس ادب: برجوان صاحب وقار:
و برقاصد صداقت مدار ایله حضور کرمنوره
دلدار مه کوژه عرض و نیاز ایلدی

الف آمال دنیا رشته بین قطع ایلدم جان
بابنای عنقه صرف ایلدم قوسن مرهلقا
تا ترقی ایلدم امثاله لیل و نهار
ناشنالره قیلندم وصلکه بار اسزا

(48)

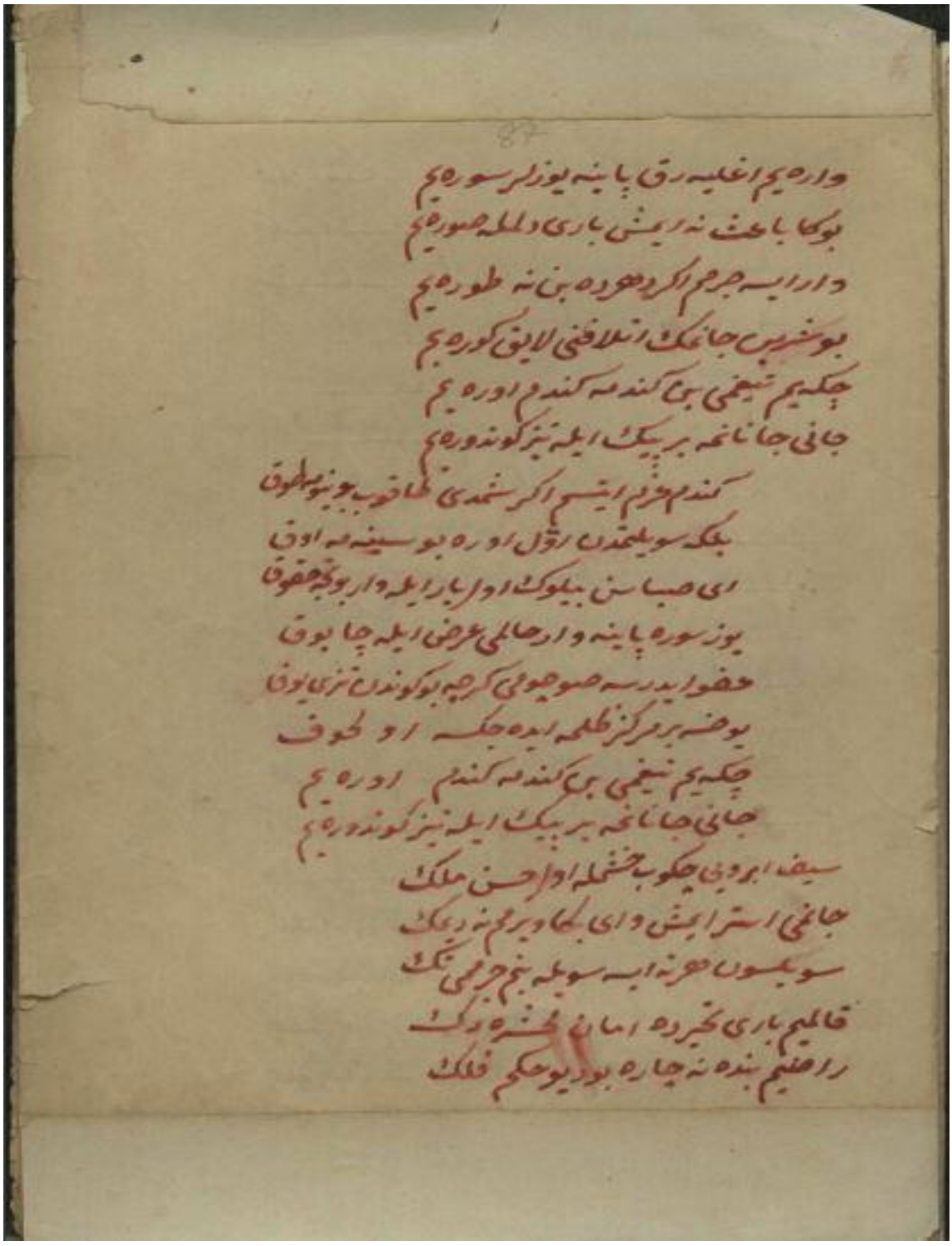
جیم خانک خدمتیکه کسب و تحصیل ایدم
حاضر حضور کدن دلارانیچه در لو کیبا
خاندیو مصرد للله شهرنک بولدی شیخ
دلارلم شهرن و صالکله ایدنجه سن کن
ذال ذکا و ذلله او لورسک واصل جمله فنون
رارکابک بوسن ایدر سفراط حکمت آشنا
رازکاه و صلتکله بای ایدرسک عاشقلک
سین سحر لرخزنکجون ایدرم نیچه دعا
شین شقی اینسک دهاتی برسنی خاطرایچون
صاد صنور دل اسکداری باکه و یرکک کویبا
ضاد ضعیف قیلمه بو جسم کوشه انجرانده
طا طیانلغز بلادر طوغرسی بو ماجرا
ظا ظرافت بلدن بردم بکا رحم ایلمک
عین عشقکدن خدا یه اینمز م هیچ اشتها
غین غرنکله بو شیرین جانه قصد ایلمکا
فا فرار ایتم جبار فرقه اصلا خرها
قاف قریب اولمق ایچون درکاهکه وزشبان
کاف کلامم صره سن صرف ایلدم چون آسیا
لام لولم اینمه تعلق ایلمز یکچون چشمکه

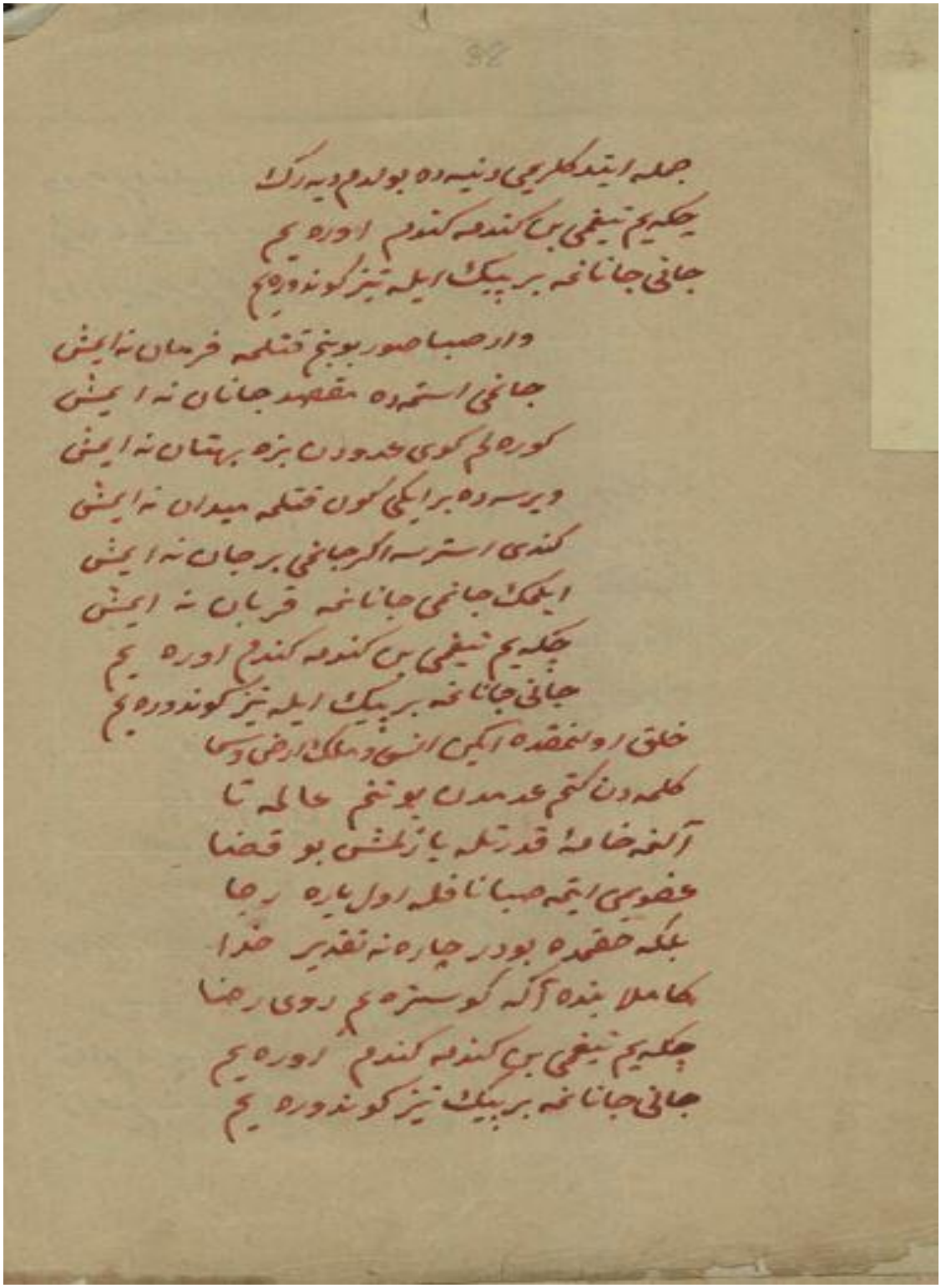
(49)

بیم مرافی نازدار و بردی بکا او کبریا
نون ناموسی برافدردی بکا شوق جبار
واو وصالروی آنکله ایلدم هوردم رجا
ها هوادار ان حضره پیشوا اولوب هوس
لام الف لادیو اعراض ایلمه بنون دلا
یا یورکلر پاره سی بوکاملی آنکله اله
جمله خشاف تفاخر ایلمه اولمزسی یا

پس ناموس مزبور با بشیر و السرور اورادن
حرکت و خانه سنه سرعتله کندیسن برناجرسی
وخواجه مالدار شکلنه قیوب آستین و دامانی
خزینه لعل و گوهر و جیب و کریبانی دفینه
سیم و زر ایدوب جنود نصرت رهبر اله سوار
اسب ظفر پیکر اولوب یار مودت شعار کلزار
بهشت آثار و مرغزار جنت بهار دینکله سزاوار
سرای کامران و سراپرده کاه بولنمه همای بالا
پرواز و بیغای شیرین آواز کبی طیران و اقرانده
فرس طاهونه کبی دوران ایدرکن خافان
ظرافتک صف صف پیاده لری و سلطان لطافتک
بولک بولک قناده لری همان اوناموس سبکبار

Ek 15

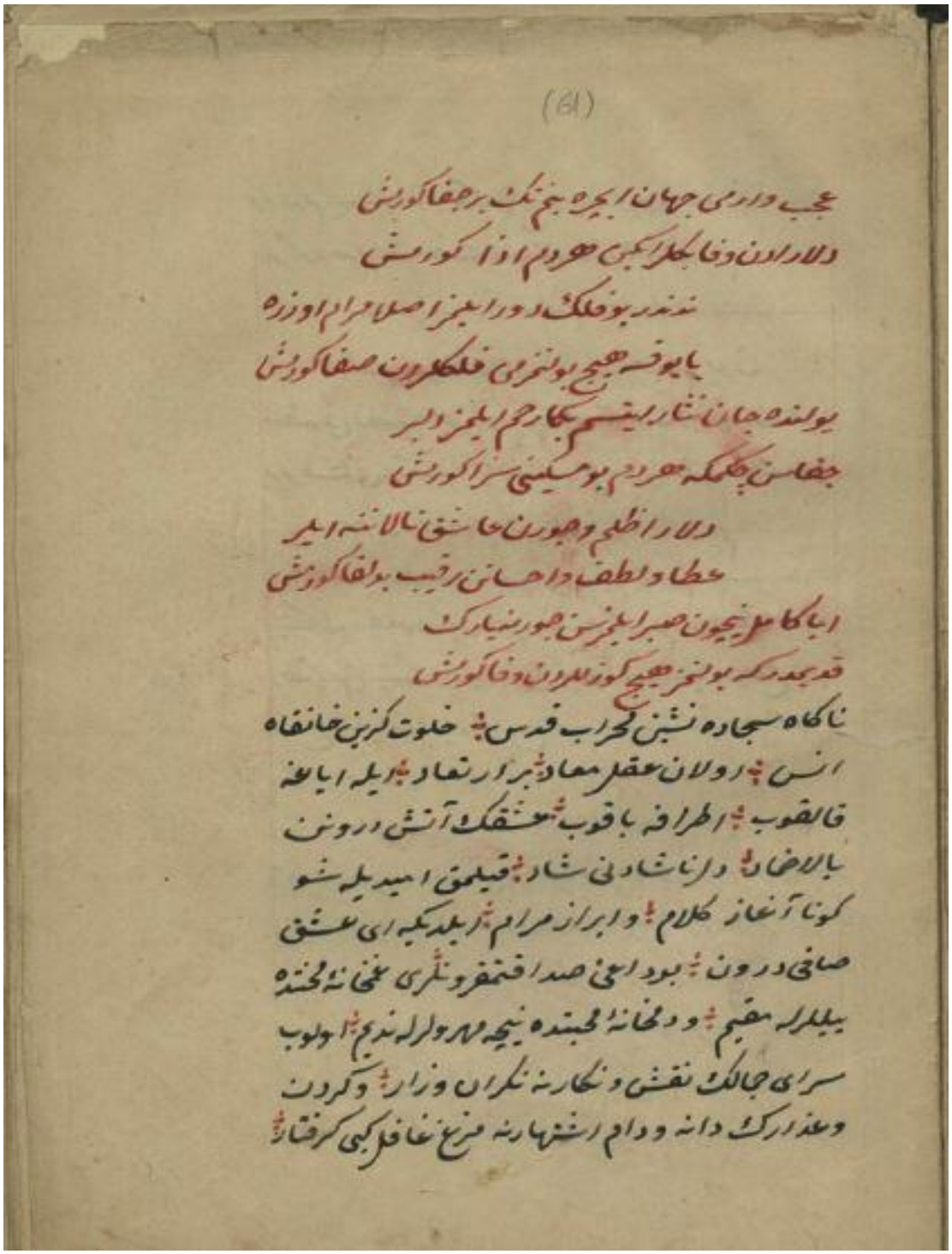

جلسه ایتدکلریمی دنیده بولدم دیه رک
چکه یم نیغمی بن کندمه کندم اوره یم
جانی جانانه بر پیک ایله نیز گوندوره یم

دار صبا صور بونخ قتلمه فرمان نه ایش
جانی استه ده مقصد جانان نه ایش
کوره یم کوی خدودن بزه بهتان نه ایش
ویرسه ده بر ایکی گون قتلمه میدان نه ایش
کندی استرسه اگر جانی بر جان نه ایش
ایلک جانی جانانه قربان نه ایش
چکه یم نیغمی بن کندمه کندم اوره یم
جانی جانانه بر پیک ایله نیز گوندوره یم

خلق اولنقده اکین انسی و ملک ارضی و سما
کلمه دن کتم عدمدن بو نخم حالمه تا
آلغه خامهٔ قدرتله یازلمش بو قضا
محوی ایتمه صبا نافله اول پاره یه رجا
بلکه حقمده بودر چاره نه تقدیر خدا
کاملا بنده آگه گوسترمه یم روی رضا
چکه یم نیغمی بن کندمه کندم اوره یم
جانی جانانه بر پیک نیز گوندوره یم

Ek 16

(61)

عجب داری جهان ایچره بیخ تک بر جفا کورمش
دلار اردن وفا بکلر اکبن هردم اوا کورمش

نه مدر بو فلک دور ایلیز اصلا مرام اوزره
یا بو فسه هیچ بولنمز بی فلکلرون صفا کورمش

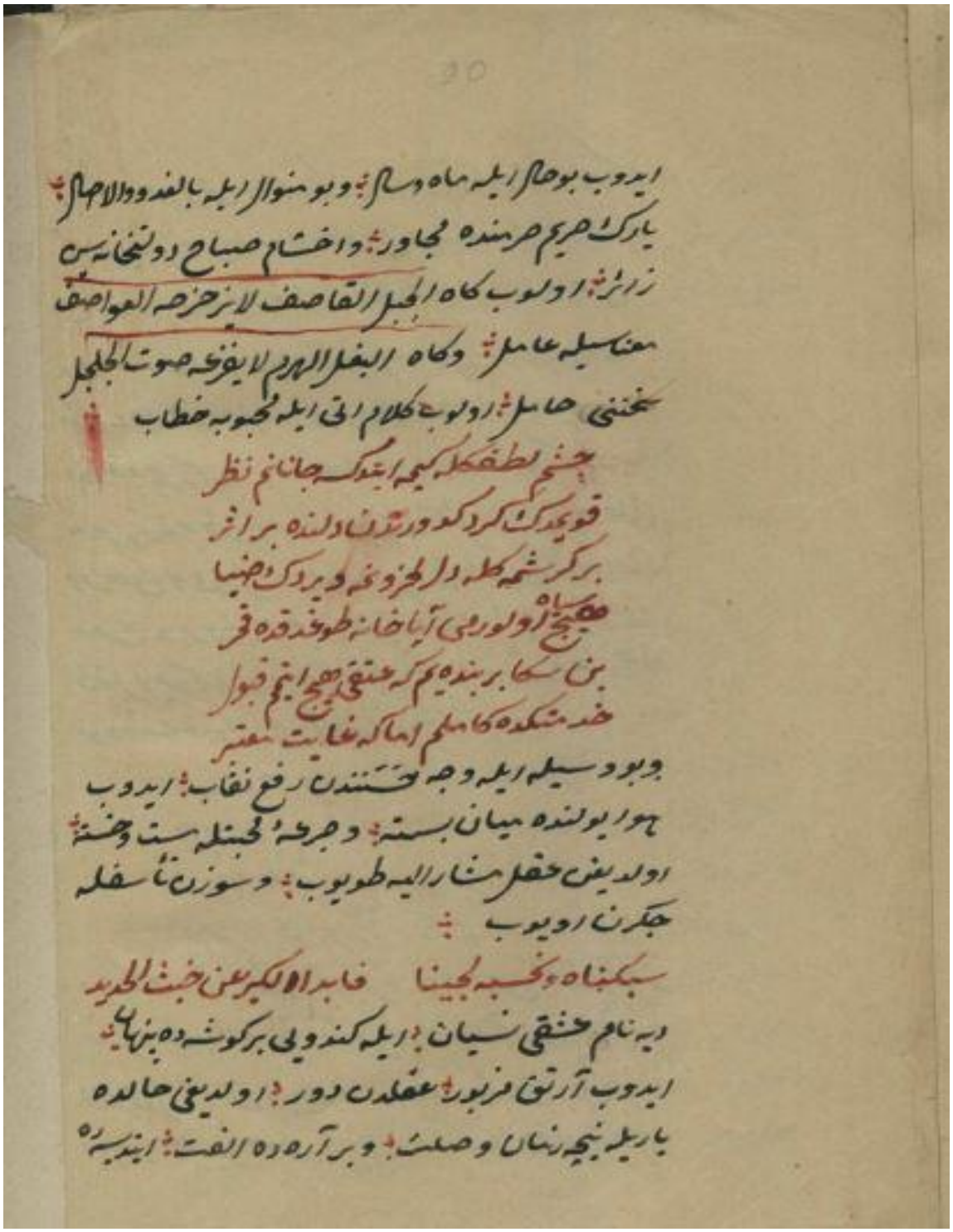
بولنده جان نثار ایتسم بکا رحم ایلیز ابلر
جفاسن چکمکه هردم بو مسکینی سزا کورمش

دلار اظلم وجورن عاشق نالانه ایلر
عطا و لطف و احسانن رقیب بولفا کورمش

ایاکامل نیچون صبر ایلمزسن جور ینبارک
قدیمدر که بولنمز هیچ کونلردن وفا کورمش

ناکاه سجاده نشین محراب قدس ❊ خلوت کزین خانقاه
انس ❊ رولان عقل معاد شعار ارتعاد ❊ ایله ایاغه
قالقوب ❊ اطرافه باقوب ❊ عشقک آتش درونن
بالاضطار ❊ ولر ناشادنی شاد ❊ قیلمق امید یله شو
کونا آغاز کلام ❊ و ابراز مرام ❊ ایلدیکه ای عشق
صافی درون ❊ بود اعی صدا فتقر و نثری مخانه محتده
بیلدرله مقیم ❊ و دمخانه محتده نیچه مهر ولرله ندیم ❊ اولوب
سرای جالک نقش و نکارنه نکران و زار ❊ و کردن
وعذار کک دانه و دام اشتهارنه مرغ غافل کبی کرفتار ❊

Ek 17

ایدوب بوحار ایله ماه وسار ؛ وبو منوال ایله بالغدوالاصال ؛
بارک حریم حرمنده مجاور ؛ واحشام صباح ودلتخانه سن
زائر ؛ اولوب کاه الجبل القاصف لازرجره العواصف
معناسیله عامل ؛ وکاه البغل الهرم لایفزعه صوت الجلجل
سخنی حامل ؛ اولوب کلام ای ایله محبوبه خطاب

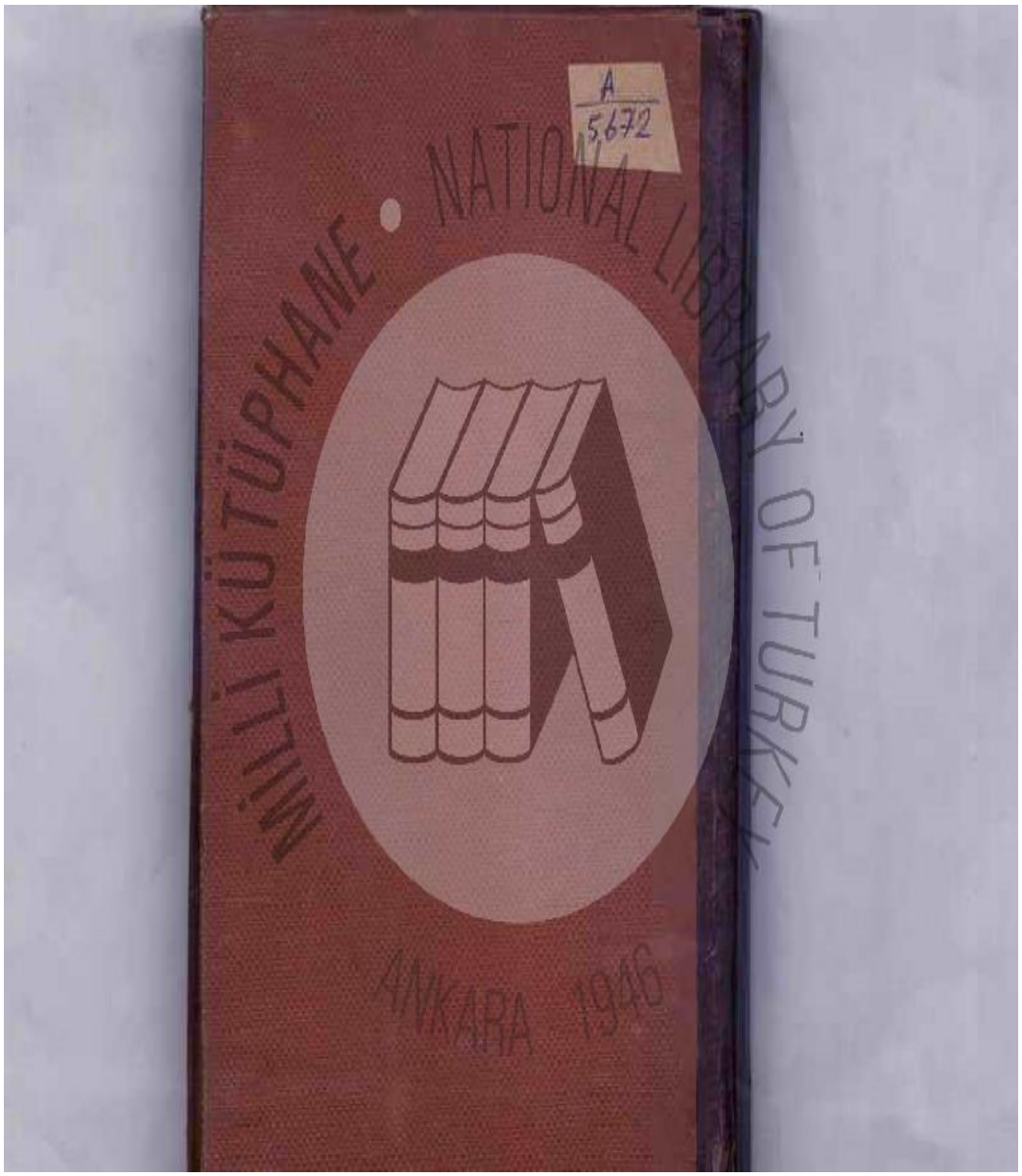
چشم لطفکله کیم ایندک جانم نظر
قویمدک کردکده ورتدن دلنده براثر
برکرشمه کله دل الحزونه ویردک رضا
صبح سیاه اولوردی آیا خانه طوخدقده قمر
بن سکا بنده یم کم حنقی هیچ اینم قبول
خدمتکده کاملم اماکه غایت معتبر

وبو وسیله ایله وجه حسنندن رفع نقاب ؛ ایدوب
هوا بولنده میان بسته ؛ وجرعه لجبلته ست وخسته ؛
اولدیغی حفل منار ایله طوبوب ؛ وسوزن تا سفله
جکرن اویوب ؛

سبکناه وخسبه لجینا فابدا الکبریعن خبث الحرید

دیه نام حنقی نسیان ؛ ایله کندویی برکوشه ده پنهان ؛
ایدوب آرتق فریبور ؛ عقلدن دور ؛ اولدیغی حالده
باریله بنجه رنان وصلت ؛ وبر آره ده الفت ؛ ایندیره

Ek 18

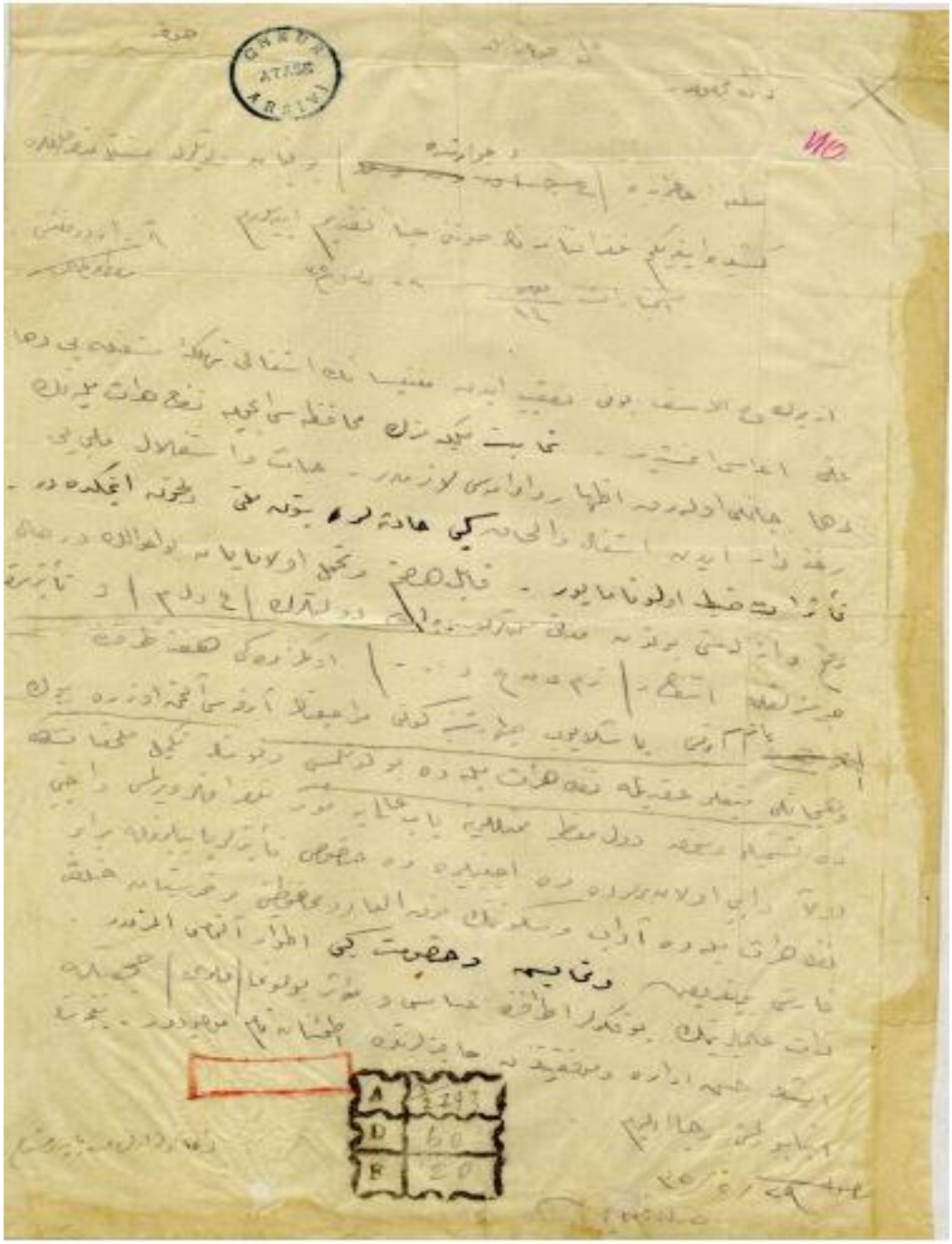
Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Şerh-i Bostan* adlı eseri

Ek 19

Abdurrahman Kâmil Efendi'nin *Teracim-i Ahval* adlı eseri

Ek 20

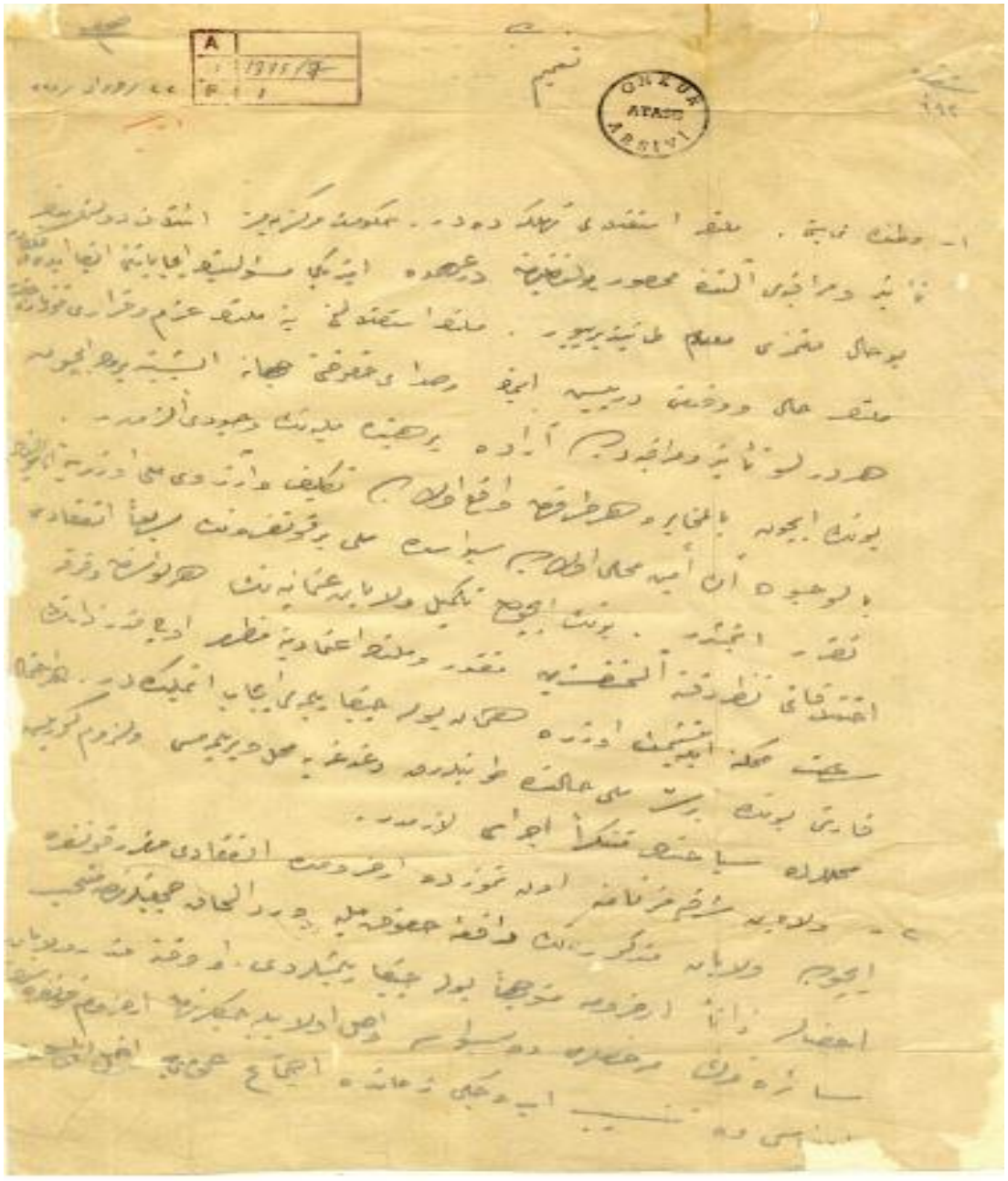
Havza Genelgesinin orijinal metni.

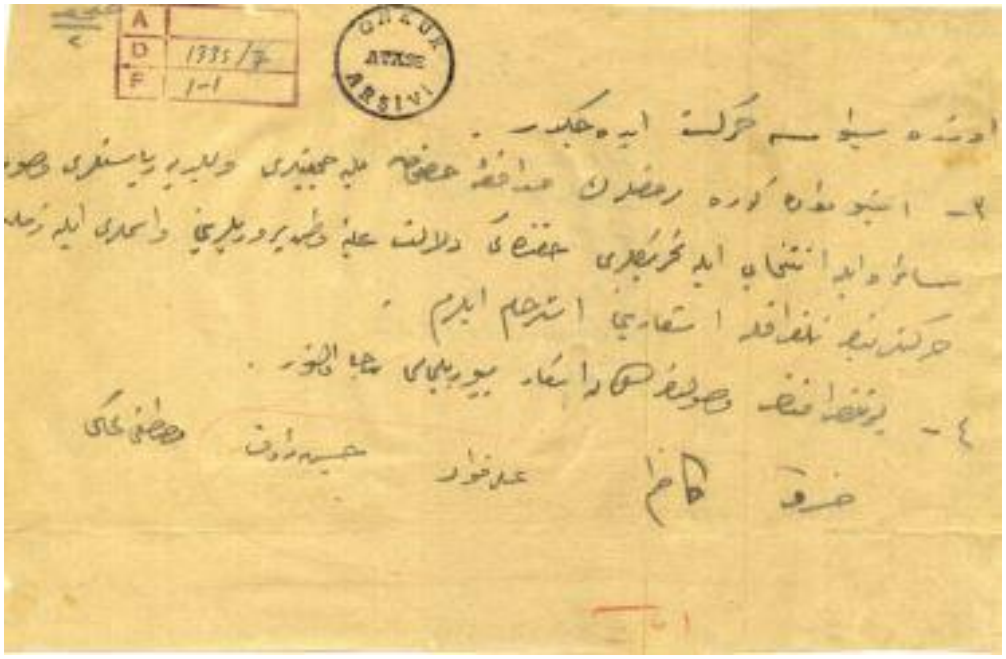
Ek 21

Amasya Tamimi hazırlıkları nedeniyle Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'nın karşılanmasına dair Amasya Saraydüzü Kışlası Müzesi'nde bulunan temsili mum heykeller.

Ek 22

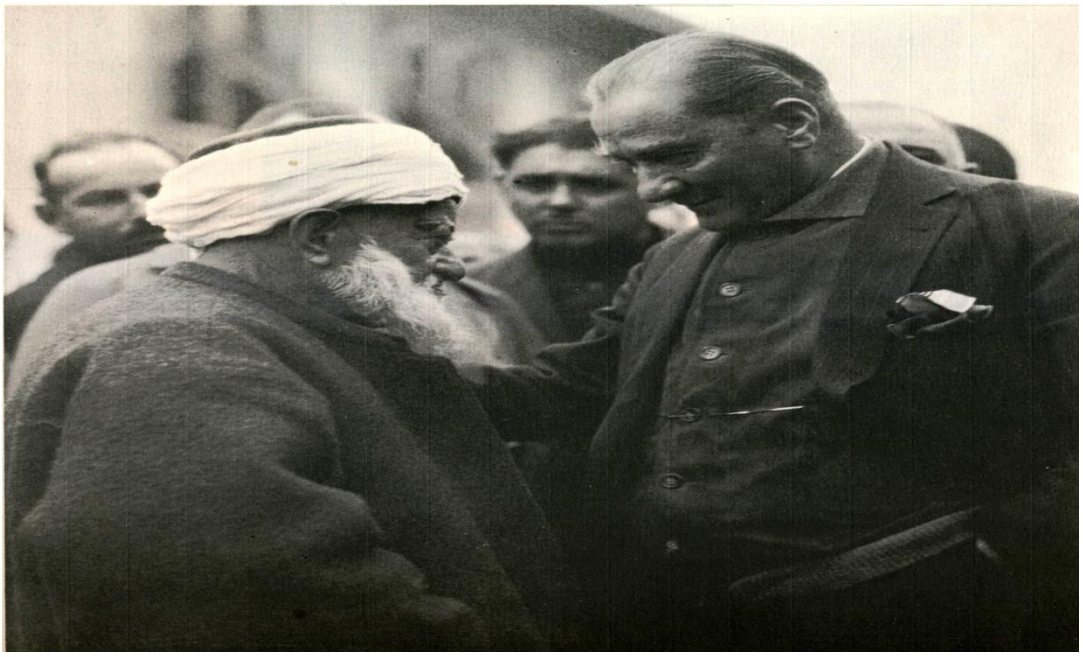
Amasya Tamimi’nin orijinal metni.

Ek 23

Hüseyin Menç Bey'in Arşivinden alınmıştır.

Ek 24

Gazi Mustafa Kemal'in özel fotoğrafçısı tarafından 22 Kasım 1930 tarihindeki Amasya gezisinde çekilen fotoğraflar

Hüseyin Menç Bey'in Arşivinden alınmıştır.

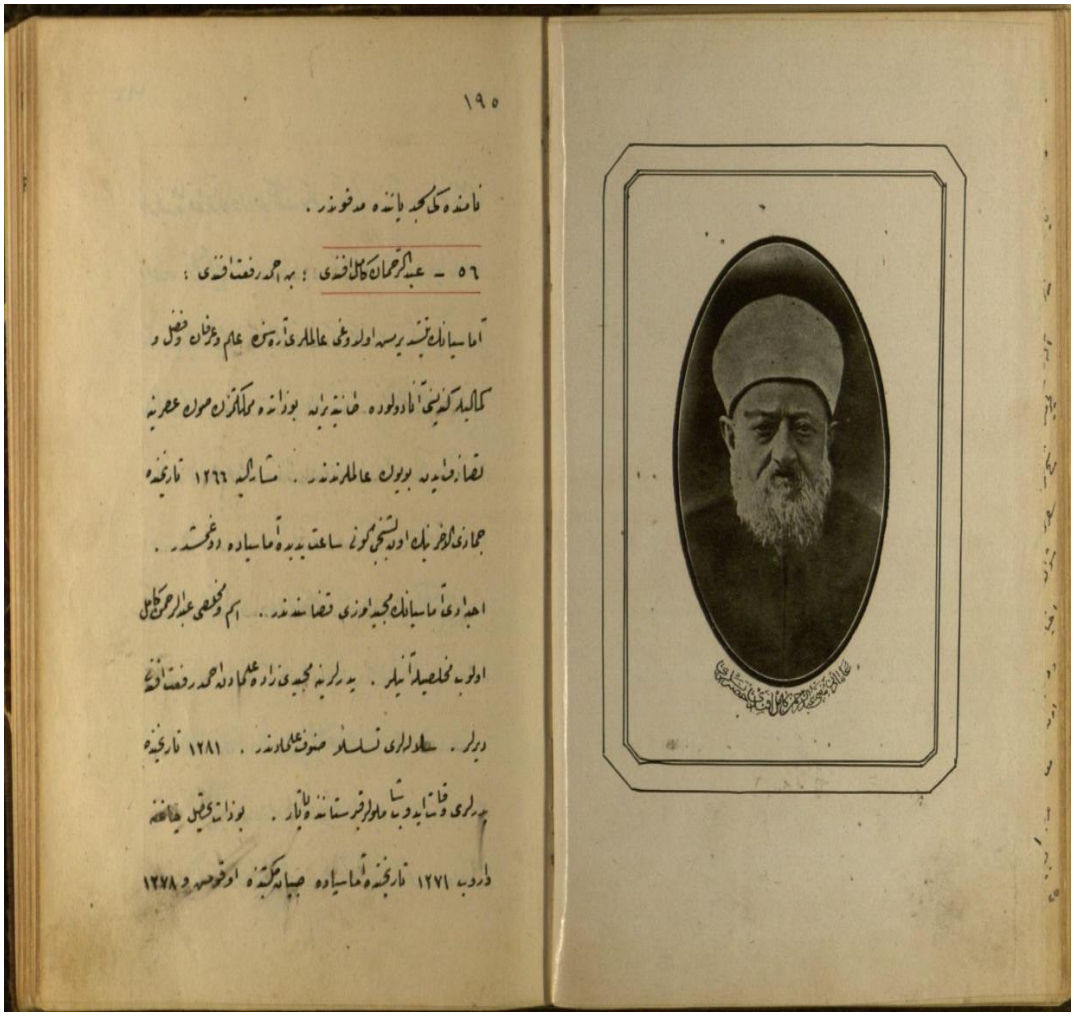
Mecdizade Abdurrahman Kâmil Efendi

"Amasya'nın hafızası" olarak nitelendirilen Hüseyin MENÇ Bey'in arşivinden alınmıştır.

“Amasya’nın hafızası” olarak nitelendirilen Hüseyin Menç Bey tarafından yapılan resim.

Hüseyin Menç Bey’in Arşivinden alınmıştır

١٩٥

نامنده وکلکجه یاتنده مدفوندر .

٥٦ - عبدالرحمان کامل افندی : بهاجه رفعت افندی :

آماسیانك نشئه پرسه اولوشی عالملرك تأسیسنه خادم وفضلان وفضل و کمالیله کچینمش آنادولوده شهرتیله بولنانه ممالکترك صون عصرینه تصادف ایدیه بویون عالملرندندر . مشارالیه ١٢٦٦ تاریخنده عمارك اکثریاك اوده تشکیل کوزل ساعت بدیعه آماسیاده دوغمشدر . اجداری آماسیانك محبه اوزی قضاسندندر . اسم مخلصی عبدالرحمن کامل اولوب مخلصیله آنیلر . پدرلرینه محبه لی زاده عثمان اوده رفعت افندی دیرلر . سلطانلرك صوفه علمندندر . ١٢٨١ تاریخنده پدرلری وفات ایدنجه آماسیاده قرستانه دفن اولنمشدر . بوذات دخی فاضل دردینه ١٢٧١ تاریخنده آماسیاده صیانه مکتبنه اوغرامیه ١٢٧٨

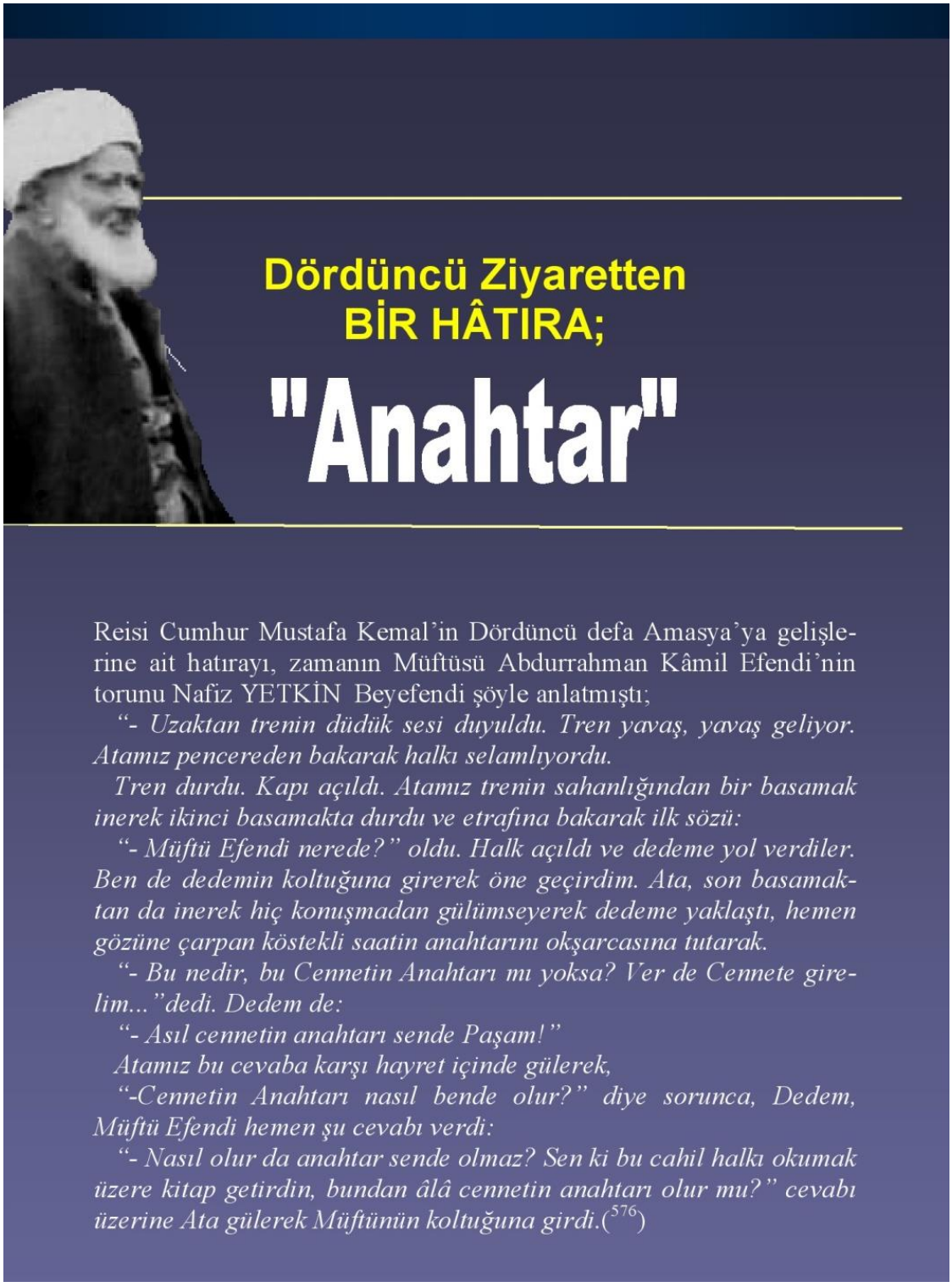
Amasya'nın yerel Kale Aylık Siyasi Dergisi'nde Amasya'nın ünlü alimlerinden bahsedilmiş, Abdurrahman Kâmil Efendi'ye de burada yer verilmiştir.

Hüseyin Menç Bey'in arşivinden alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Amasya gezisi esnasında karşılama heyetinde Abdurrahman Kâmil Efendi de yer almaktadır.

Hüseyin Menç Bey'in Arşivinden alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 4. kez Amasya'ya gelişinde karşılama heyetinde yer alan Abdurrahman Kâmil Efendi ile aralarında geçen sohbete dair.

Hüseyin Menç Bey'in Arşivinden alınmıştır.